Ернст-Теодор-Амадей Гофман

МАЛЮК ЦАХЕС, НА ПРІЗВИСЬКО ЦИНОБЕР

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Маленький виродок. Небезпека, що загрожувала пасторовому носові. Як князь Пафнутій запроваджував у своїй країні освіту, а фея Рожабельверде попала до притулку благородних дівчат.

Недалеко від одного привітного села, біля самого шляху на розпеченій сонцем землі лежала у знемозі бідна обідрана селянка. Змучена голодом і спрагою, вкрай знесилена, ледве переводячи подих, нещасна впала під тягарем короба, вщерть набитого хмизом, який вона ледве назбирала в лісі поміж чагарями й деревами. Вона вже думала, що настала її смертна година, а отже, й кінець невтішному горю.

А все-таки незабаром вона спромоглася розв'язати вервечки, якими був прив'язаний короб на спині, і поволі пересунулась на найближчий моріжок. І тут почала тяжко нарікати.

— Чого ж це тільки мене,— жалілась вона,— тільки мене та мого бідолашного чоловіка спостигло таке лихо й гірка недоля? Та хіба ж ми не працюємо, як ніхто в селі, з ранку до вечора, солоним потом обливаючись, а гибіємо в злиднях, ледве маємо на шматок хліба, щоб втамувати свій голод? Три роки тому чоловік, копаючи в садку, знайшов горщик із золотими червінцями, то ми вже й гадали собі — нарешті й до нас щастя завітало, нарешті нам полегшає. І що ж сталося? Злодії вкрали гроші, хата й клуня згоріли дощенту, жито на полі витолочило градом, і, щоб міру наших страждань наповнити вщерть, покарало нас небо оцим маленьким виродком, якого я привела на світ собі на ганьбу й на посміх людям. На Лавріна цьому малюкові буде вже два з половиною роки, а він ще на своїх павучих ногах не може ні стояти, ні ходити і тільки мурчить та

нявкає, немов кошеня, замість того щоб говорити. А жерти — жере ненатла потвора так, як добрий восьмилітній хлопчисько! Та тільки не йде їжа йому анітрохи на пожиток. Боже милосердний, змилуйся над ним і над нами, не допусти, щоб довелося годувати його аж поки він виросте, нам на муку та на ще гірші злидні. Бо ж їсти й пити він буде щораз більше, а працювати зась! Ні, ні, такої вже біди ніхто в світі витримати не годен! Ох, коли б уже вмерти, тільки вмерти! — І вона почала плакати й ридати, аж поки не заснула, знесилена і знеможена журбою.

Справді-бо, жінка мала всі підстави нарікати на бридкого виродка, що прийшов на світ два з половиною роки тому.

Те, що на перший погляд можна було цілком сприйняти за химерно скрючений цурпалок дерева, було не що інше, як потворний малюк якихось дві п'яді на зріст, що досі впоперек лежав у коробі, а тепер виліз і борсався та вурчав у траві. Голова в потвори глибоко запала між плечима, на спині виріс горб, як гарбуз, а зразу ж від грудей звисали тонкі, немов ліщинові палички, ноги, тож весь він був схожий на роздвоєну редьку. На обличчі неуважне око нічого б і не розгледіло, але, придивившись пильніше, можна було помітити довгий гострий ніс, що витикався з-під чорного розкошланого чуба, пару маленьких чорних очиць, що виблискували на зморщеному, як у старого, обличчі,— проява, та й годі.

І ось, коли жінку, прибиту горем, зморив глибокий сон, а син її борсався коло неї, трапилося так, що панна фон Рожа-Гожа, патронеса близького притулку, саме тією дорогою верталася з прогулянки. Вона зупинилась, побачивши бідолашних жінку з сином, а що з натури була побожна й жаліслива, то дуже зворушилась.

— О Боже милостивий! — почала вона.— Скільки горя й злиднів є ще на землі! Нещасна жінка! Навряд чи вона й рада, що живе на світі, бо працює понад силу, а голод і турботи геть її пригнітили! Аж тепер я відчула, яка я убога та безсила! Ах, коли б я могла допомогти так, як хотілося б! Але тим, що в мене ще залишилось, тим невеличким хистом,

якого ворожа сила не спромоглася вкрасти в мене й знищити, я ще володію і до кінця скористаюся ним, щоб залагодити, сердего, твоє горе. Бо коли б я навіть і мала гроші, вони б тобі не стали в пригоді, а може, й довели б до більшої біди. Тобі і твоєму чоловікові не судилося багатство, а кому воно не судилось, у того червінці щезають з кишені хтозна-як, лише гризоту йому завдають, і чим більше золота йому перепадає, тим він стає бідніший. Але я знаю, над усе лихо, над усі нестатки гризе твоє серце думка про цю малу потвору, що висить на тобі зловісним тягарем, який ти мусиш нести ціле своє життя. Стрункий, гарний, дужий, розумний цей хлопець ніколи не буде, але чи не вдасться мені допомогти в інший спосіб?

Панна сіла на траву і взяла малюка на коліна. Злий виродок борсався, пручався, мурчав і хотів навіть укусити її за палець, але вона промовила:

— Спокійно, спокійно, хрущику! — і почала тихо й лагідно гладити його долонею по голові від лоба аж до потилиці.

Поволеньки скуйовджений чуб малюка почав вирівнюватися, розділився проділом, приліг на лобі і м'якими ніжними кучерями спустився на високі плечі та горбату, як гарбуз, спину. Малюк ставав щодалі спокійніший і нарешті міцно заснув. Тоді панна Рожа-Гожа обережно поклала його на траву біля самої матері, скропила пахущою водою з флакончика, якого витягла з кишені, і квапливо відійшла.

Коли жінка невдовзі після того прокинулась, то відчула, що якось дивно збадьоріла і зміцніла. Так, немовби з'їла смачний обід, а до того ще й ковтнула доброго вина.

— Ти ба! — сказала вона.— Наче й спала недовго, а як мені полегшало, скільки сили додалося! Але ж сонечко ось-ось спуститься за гори, нумо скоріш додому! — Вона хотіла завдати собі на плечі короба, та, зазирнувши туди, побачила, що малюка нема. А він тим часом підвівся з трави і плаксиво задзявонів. Коли мати глянула на нього, то з дива аж

руками сплеснула і скрикнула: — Цахесе, маленький Цахесе, хто ж це тобі встиг так гарно розчесати чуба? Цахесе, маленький Цахесе, як би тобі личили ці кучері, коли б ти був не такий гидкий! Ну йди ж, іди. Залазь у короб. — Вона хотіла його схопити й покласти на хмиз, та малий Цахес задригав ногами, вишкірився на матір і виразно пронявкав:

— Не хочу!

— Цахесе, мій маленький Цахесе, та хто ж тебе встиг мови навчити? Коли ти так гарно зачесаний, коли ти так добре говориш, то, може, й бігати навчився?

Жінка завдала собі короб на плечі, малий Цахес ухопився за її фартух, і вони почимчикували в село.

Дорога йшла мимо пасторського двору, і трапилось так, що саме на порозі свого дому стояв пастор із своїм найменшим синком, гарненьким трирічним хлопчиною в золотих кучерях. Та ось, побачивши жінку з важкою ношею і з маленьким Цахесом, що аж повис на її фартусі, він гукнув:

— Добрий вечір, пані Лізо, як ся маєте? Ви занадто вже важкий короб набрали, ледве несете, ідіть сюди, відпочиньте трохи на лаві біля моєї хати. Служниця дасть вам напитися свіжої води.

Пані Ліза не чекала, щоб її прохали двічі: вона скинула короб і тільки-но хотіла розтулити рота, щоб поскаржитися шановному панотцеві на всі свої нещастя й злидні, як малий Цахес з несподіванки втратив рівновагу і полетів пасторові аж під ноги. Той жваво нагнувся, підняв малюка і промовив:

— О пані Лізо, пані Лізо, який же у вас милий та гожий хлопчик! Це ж справжня ласка господня — така чудесна дитина.— Він узяв малюка на руки, почав його пестити і зовсім, здається, не помічав, як негречний

малюк огидно мурчав та нявчав і намагався навіть укусити за носа шановного панотця.

А пані Ліза стояла, приголомшена пасторовими словами, втупивши в нього погляд, і зовсім не знала, що й подумати.

— Ах, милий панотченьку,— почала нарешті вона плаксивим голосом, — такій людині божій, як ви, не личило б глузувати з мене, бідолашної, яку господь невідомо за що покарав цим огидним виродком.

— І що ви балакаєте,— заперечив пастор дуже поважно,— що ви балакаєте? Глузувати… виродок… кара господня… Я зовсім вас не розумію і знаю лише, що ви, мабуть, зовсім осліпли, коли свого милого синка не любите від щирого серця. Поцілуй мене, моє любе малятко!

Пастор пригорнув малого до себе, але той буркнув:

— Не хочу!

І знову клацнув зубами, наміряючись укусити попа за носа.

— Ну, ви бачили такого негідника! — злякано скрикнула Ліза.

Але тут пасторів синок промовив:

— Ах, любий татку, ви такі добрі, такі ласкаві з дітьми, що вони всі повинні вас щиро любити.

— Послухайте лишень,— скрикнув пастор, і очі його радісно заблищали,— о, послухайте, пані Лізо, чому ви його так не любите, цього чарівного розумного хлопчика, свого милого Цахеса? Я вже бачу, ви не дасте собі ради з ним і не любитимете його, хоч би який він був гарний та розумний.

Послухайте, пані Лізо, віддайте мені його на виховання. Я покладаю на нього великі надії. При ваших тяжких нестатках хлопець для вас великий тягар, а я буду радий виховати його, як свого власного сина!

Ліза отетеріла з подиву і, не вірячи своїм вухам, перепитала:

— Ох любий панотченьку, любий панотченьку, невже ж ви справді берете цю малу потвору, цього виродка на виховання, а мене звільняєте від тяжкої біди, яку я терплю через нього?

Та чим більше жінка казала пасторові про потворність свого сина-каліки, тим завзятіше той запевняв її, що вона в своїй дурній сліпоті зовсім не заслуговує на такий Господній дарунок, як цей чудесний хлопець. Нарешті, розгнівавшись, він схопив малого Цахеса на руки, побіг до хати й засунув за собою двері.

А пані Ліза стояла, немов скам'янівши, перед дверима пасторового дому й не знала, що їй про все це думати й гадати.

— І що це скоїлося з шановним панотцем,— мовила вона сама до себе,— що він так уподобав малого Цахеса і вважає бридкого карлика за гарного розумного хлопчика? Ну, хай бог допоможе любому панотцеві, що зняв із плечей моїх такий тягар та переклав на свої, тепер побачимо, як він буде той тягар нести! Ох! І який же легкий став тепер короб, коли нема там більше малого Цахеса, а з ним і найтяжчого клопоту!

І, взявши короб на спину, пані Ліза весело й безтурботно побралася далі своєю дорогою.

Коли б я, ласкавий читачу, й хотів тепер зберегти в таємниці, хто ж така панна фон Рожа-Гожа, або, як вона часом називала себе, Рожа-Гожа-Зеленава, то ти, напевне, й сам здогадався б, що вона була не звичайна собі жінка. Бо саме вона, погладивши та розчесавши чуба малому Цахесові, таємниче подіяла на нього, і він видався добросердому

пасторові таким гарним та розумним хлоп'ям, що той зразу ж узяв його за рідного сина. Проте, любий читачу, хоч би який ти був надзвичайно прозірливий, а можеш помилитися чи, на велику шкоду нашій історії, перескочити через багато сторінок, аби тільки швидше дізнатися щось про таємничу патронесу; тож краще я сам розповім тобі все, що знаю про цю шановну даму.

Панна фон Рожа-Гожа була статечного вигляду, шляхетної, величної постави і трохи гордої, владної вдачі. Її обличчя, хоч його й можна було назвати бездоганно гарним, справляло іноді якесь дивне, майже моторошне враження, а надто як вона, за своїм звичаєм, нерухомо й суворо вдивлялась кудись поперед себе. Насамперед те враження можна було приписати якійсь особливо дивній зморшці між бровами. Ніхто до ладу не міг сказати, чи личить патронесі така зморшка на лобі. Але при всьому тому в її погляді часто бувало стільки ніжності й привітності, особливо ж коли була гарна година й цвіли рожі, що кожний мимоволі піддавався її чарові. Коли я мав приємність уперше, та й востаннє, побачити шановну панну, то на вигляд вона була в розквіті свого віку, досягла найвищого в житті щабля, і я подумав, що мені випало велике щастя побачити її саме в розповні краси, і навіть трохи побоювався, що скоро мені вже не доведеться бачити ту дивовижну вроду. Але думка моя була хибна. Найстаріші люди в селі запевняли, що вони знають ласкаву панну відтоді, відколи й себе пам'ятають, і що вона завжди була однакова, ні старіша, ні молодша, ні краща, ні гірша, завжди така, як тепер. Здавалося, час не мав сили над нею, і вже саме це могло здатися декому дивним. Але в ній і ще багато чого вражало, і кожен, хто над цим серйозно задумався б, не міг би вийти з дива. По-перше, відразу впадала в око спорідненість тієї панни з квітками, від яких походило її ім'я. Бо мало того, що жодна людина в світі не змогла б виплекати таких, як вона, чудових повних рож,— досить було їй устромити якогось найсухішого прутика в землю, як із нього пишно і буйно виростали ті квітки. Потім достеменно відомо, що вона під час своїх самотніх прогулянок у лісі провадила розмови з дивними голосами, які, мабуть, лунали чи не з дерев і квітів, а то й криничок та потоків. Еге ж, один молодий мисливець навіть підгледів, як вона стояла раз у самій

гущавині лісу, а сила рідкісного барвистого птаства, що його ніколи й не було в цій країні, пурхала та кружляла навколо неї і в веселому співі й щебетанні, здавалося, розповідала їй цікаві новини, з яких вона радісно сміялась. Отож коли панна фон Рожа-Гожа з'явилася в притулку, то незабаром привернула до себе увагу всієї околиці.

Її призначив сам князь, а тому барон Претекстатус фон Мондшайн, куратор цього притулку і власник поближнього маєтку, не міг нічого вдіяти, хоч його мучили найжахливіші сумніви. Марно він намагався знайти в Рюкснеровій1 "Книзі турнірів" та в інших хроніках прізвище Рожа-Гожа-Зеленава. А тому він мав цілковите право сумніватися, чи здатна очолити притулок панна, яка не може вказати предків хоч би до тридцять другого коліна, і з щирими сльозами на очах Христом-богом благав її, щоб вона принаймні звалася не Рожа-Гожа-Зеленава, а Рожа-Гожа, бо в цьому прізвищі є хоч якийсь сенс і для нього можна підшукати хоч сякого-такого предка. Вона так і зробила йому на догоду. Але, мабуть, невдоволення ображеного Претекстатуса панною без предків усе-таки якось та виявлялось, і найбільше воно спричинялося до лихих чуток, які щораз більше поширювались в селі.

До тих дивних розмов у лісі, що, правду кажучи, нічого поганого в собі не мали, додалися тим часом всілякі підозрілі обставини; чутки про них переходили з уст в уста і кидали дуже двозначне світло на справжню натуру цієї панни. Старостиха Анна твердо заявляла, що коли панна, виглянувши у вікно, міцно чхне, то по всьому селі скисає молоко. Але тільки-но це підтвердилося, як скоїлося найжахливіше. Вчителів Міхель ласував раз на кухні в притулку печеною картоплею; панна його застукала там і, всміхаючись, насварилась на нього пальцем. І в хлопця рот так і лишився роззявлений, немовби там застрягла гаряча картоплина. Відтоді йому доводилось носити капелюха з широкими крисами, а то дощ лив йому просто в рот.

А незабаром начебто справдилося й те, що панна вміє замовляти вогонь і воду, викликати хмару й град, насилати ковтун тощо, і ніхто вже не засумнівався, коли чабан вибовкав, ніби опівночі, пойнятий жахом,

бачив, як вона мчала на мітлі, аж свистіло, а перед нею летів величезний розсохач, між рогами в якого палахкотіло блакитне світло!

Ось тепер усе заворушилося. Всі забажали її смерті, і сільський суд вирішив ні більше ні менше, як, витягши її з притулку, кинути в воду, щоб вона витримала звичайну відьомську пробу. Барон Претекстатус не втручався і тільки, посміхаючись, казав сам до себе:

— Отак воно й буває з простими людьми без предків, що не мають такого шляхетного походження, як Мондшайни.

Панна, довідавшись про грізну небезпеку, втекла до резиденції, і невдовзі барон Претекстатус отримав від можновладного князя іменний наказ, в якому той доводив до його відома, що жодних відьом не буває, і велів сільських суддів за зухвале бажання побачити, як плаває шляхетна панна з притулку, замкнути в башту, а решті селян та їхнім жінкам оголосити під загрозою тілесної кари, щоб вони не сміли думати погано про панну Рожу-Гожу. Селяни схаменулися, злякавшись грізної кари, і відтоді почали думати про неї тільки добре, що й для села, і для панни фон Рожі-Гожі мало якнайкращі наслідки.

У князевому кабінеті добре знали, що панна фон Рожа-Гожа не хто інша, як славетна, на весь світ відома фея Рожабельверде. Справа стояла ось як.

На всьому широкому світі навряд чи можна знайти ще таку пречудесну країну, як маленьке князівство, де лежав маєток барона Претекстатуса фон Мондшайна і де перебувала панна фон Рожа-Гожа — одне слово, де сталось усе те, про що я тобі, любий читачу, саме й хочу докладніше розповісти.

Оточена високими горами, вкрита зеленими, пахучими лісами та квітучими луками, оздоблена дзвінкими потоками та веселими водоспадами, нехай навіть і без жодного міста, зате з привітними

селами, а подекуди й замками, країна та схожа була на дивовижний прекрасний сад, де мешканці немовби гуляли задля своєї втіхи, не відаючи тяжких життєвих турбот. Кожний знав, що в країні володарював князь Деметрій, але ніхто не відчував його влади, і всі були тим дуже вдоволені. Особи, що полюбляють свободу в усіх її проявах, чудесні краєвиди, лагідний клімат, не могли б вибрати кращого місця для життя, ніж те князівство, отож і сталося так, що серед інших оселилися тут і прекрасні феї доброго плем'я, а феям тепло і свобода, як відомо, найбільше до серця. Якраз вони були причиною, що майже в кожному селі, а особливо в лісах, дуже часто траплялися найприємніші дива і що кожний мешканець країни, захоплюючись і втішаючись ними, щиро вірив у дивовижне і, навіть сам того не відаючи, через те був веселим, добрим громадянином. Ласкаві феї, що тут, серед цілковитого дозвілля, влаштувалися, немов у справжньому Джінністані,2 охоче б уготували чудовому князеві Деметрію вічне життя. Та не мали на те сили. Деметрій помер, і країною став володарювати молодий Пафнутій. Ще за батькового життя Пафнутія мучила таємна внутрішня гризота через те, що народ і країна були такі жахливо занедбані і темні. Він почав керувати по-справжньому і негайно ж призначив на першого міністра країни свого камердинера Андреса, що якось, коли Пафнутій забув гаманця з грішми в корчмі за горами, позичив йому шість дукатів і тим визволив його з великої халепи.

— Я хочу володарювати, мій любий! — сказав йому Пафнутій.

Андрес прочитав з очей свого пана, що діялося в його душі, припав йому до ніг і скрикнув:

— Сір! Велика година пробила. Ви піднімете цю державу з нічного хаосу до блискучих вершин! Сір! Вас благає найвірніший васал. Тисячі голосів бідного, нещасного народу зітхають у цих грудях, промовляють цими устами. Сір! Запровадьте освіту!

Пафнутія вразили до глибини душі високі думки міністра. Він підвів його, палко пригорнув до своїх грудей і, ридаючи, мовив:

— Міністре… Андресе… Я винен тобі шість дукатів… ще більше… своє щастя… свою державу… о вірний, розумний слуго!

Пафнутій хотів негайно ж видрукувати великими літерами і вивісити на всіх велелюдних місцях указ, який би повідомляв, що від цього часу в державі запроваджено освіту і кожний повинен із цим рахуватися. Та Андрес вигукнув:

— Найславніший володарю! Так нічого не вийде!

— А як же, мій любий? — запитав Пафнутій. Він схопив свого міністра за петельку, потяг до кабінету й зачинив за собою двері.

— Бачите,— почав Андрес, сівши на низенькому дзиглику напроти свого князя,— бачите, найласкавіший пане, чинність вашого князівського указу про освіту може бути ганебно зведена нанівець, якщо ми не поєднаємо його ще з деякими заходами, хоч і суворими, але продиктованими розважністю. Перше ніж розпочнемо освіту, себто перше ніж вирубаємо навколишні ліси, зробимо річку судноплавною, розведемо картоплю, полагодимо школи, понасаджуємо тополь і акацій, молодь навчимо співати на два голоси вранішніх та вечірніх пісень, прокладемо дороги й накажемо прищепити віспу, треба буде вигнати з країни всіх людей небезпечних настроїв, що самі не слухаються розуму і інших зводять з глузду своїми витребеньками. Ви читали "Тисячу й одну ніч", найясніший князю, бо я знаю, що покійний князь, ваш батько, хай йому господь дарує солодкий спокій у могилі, любив такі шкідливі книжки і вам давав у руки, як ви ще їздили на паличці і їли позолочені коржики. Ну от! Із тієї препоганої книжки ви, напевне, вже знаєте, найласкавіший пане, про так званих фей, але, мабуть, і гадки не маєте, що чимало тих небезпечних осіб поселилося й чинить усілякі неподобства у вашій власній любій країні, ось тут, біля самого вашого палацу.

— Як? Що ти кажеш? Андресе! Міністре! Феї — в моїй країні? — закричав князь, побілівши як крейда, і похилився на спинку крісла.

— Спокійно, мій ласкавий пане, спокійно, якщо ми хочемо розумно розпочати боротьбу з цими ворогами освіти. Авжеж! Я їх називаю ворогами освіти, бо тільки вони, зловживаючи добрістю вашого небіжчика батька, призвели до того, що наша люба держава ще й досі залишається у цілковитій темряві. Вони роблять різні небезпечні дива і не бояться під назвою поезії таємно поширювати отруту, яка робить людей зовсім нездатними до слугування освіті. Потім у них такі обурливі протиполіційні звички, що вже через саме це їх неможливо терпіти в жодній культурній державі. Наприклад, вони дійшли до такого зухвальства, що, коли їм тільки заманеться, гуляють собі в повітрі, позапрягавши у візки голубів, лебедів, ба навіть і крилатих коней! От я й питаю, найласкавіший пане, чи ж варто вводити якісь там акцизні податки, коли в державі є люди, що мають можливість укинути через комин кожному легковажному громадянинові вільного від мита краму, якого їм заманеться? Отож, ласкавий пане, як тільки буде проголошено освіту,— тоді геть усіх фей з країни. Хай їхні палаци оточить поліція, їхнє небезпечне майно конфіскує, а самих фей, як волоцюг, виженемо геть на їхню батьківщину, що, як вам, найласкавіший пане, відомо з "Тисячі й одної ночі", зветься Джінністаном.

— А чи до тієї країни ходить пошта, Андресе? — запитав князь.

— Тим часом ні,— відповів Андрес,— але як запровадимо освіту, то буде корисно налагодити й з нею щоденний зв'язок.

— Але, Андресе,— вів далі князь,— чи не вважатимуть наші заходи проти фей занадто суворими? Чи прихильний до них народ не буде ремствувати?

— І на це також,— сказав Андрес,— і на це також я знаю спосіб. Ми, ласкавий пане, випровадимо до Джінністану не всіх фей, деяких

затримаємо в себе, але не тільки відберемо в них будь-яку можливість шкодити освіті, а навпаки, вживемо всіх засобів, щоб перетворити їх на корисних членів освіченої держави. Якщо вони не захочуть узяти шлюб, як усі пристойні люди, то зможуть десь під суворим наглядом робити якусь корисну роботу — плести на армію шкарпетки під час війни абощо. Врахуйте, найласкавіший пане: коли феї будуть отак вештатися поміж людьми, то люди дуже скоро зовсім перестануть у них вірити, а це буде найкраще. І всяке ремство зникне само собою. Що ж до різного причандалля, яке належить феям, то воно піде в князівську скарбницю, голуби ж та лебеді, як коштовна печеня, на князівську кухню. А крилатим коням ми обріжемо крила, поставимо на годівлю в стайні, які запровадимо разом з освітою, і спробуємо таким чином одомашнити їх і перетворити на корисних тварин.

Пафнутій був страшенно задоволений із пропозицій свого міністра, і вже на другий день було запроваджено все, про що між ними говорилося.

На розі кожної вулиці красувався указ про запровадження освіти, а поліція вдиралася до палаців фей, конфісковувала їхнє майно, а самих їх арештовувала.

Бог його знає, як сталося, що фея Рожабельверде, єдина з усіх, за кілька годин до того, як запровадили освіту, довідалась про все і встигла випустити своїх лебедів на волю і приховати свої магічні трояндові кущі та інші коштовності. Вона знала навіть, що її вирішено залишити в країні, і хоч дуже нерадо, а скорилася.

А взагалі ні Пафнутій, ні Андрес не могли збагнути, чому це феї, яких висилають у Джінністан, так радіють і все запевняють, що їм анітрохи не шкода того майна, яке вони мусять покинути.

— Зрештою, — обурено скрикнув Пафнутій, — зрештою, виходить, що Джінністан багато краща країна, ніж моя, і вони висміюють і мене, і запроваджену мною освіту, що аж тепер повинна як слід розквітнути!

Придворному географові з істориком наказано подати докладні відомості про ту країну.

Обидва погодились на тому, що Джінністан — жалюгідна країна без культури, освіти, вченості, акацій, без щеплення віспи, власне, вона й зовсім не існує. А що може бути гіршого для людини або для цілої країни, як зовсім не існувати?

Пафнутій заспокоївся.

Коли чудесний квітучий гай, де стояв покинутий палац феї Рожабельверде, був вирубаний і Пафнутій, даючи приклад, особисто прищепив віспу всім телепням у найближчому селі, фея підстерегла-таки князя в лісі, через який він з міністром Андресом вертався в свій замок. Тут вона дотепною мовою, а переважно деякими зловісними штуками, які їй пощастило приховати від поліції, так загнала князя на слизьке, що він почав Христом-богом благати її вдовольнитися єдиним у країні, а тому найкращим притулком для панночок, де вона, незважаючи на указ про освіту, могла б порядкувати, як собі схоче.

Фея Рожабельверде прийняла пропозицію і таким чином попала в притулок для благородних дівчат, де вона, як про це вже було сказано, назвалася панною фон Рожа-Гожа-Зеленава, але потім, поступаючись невідступним благанням барона Претекстатуса фон Мондшайна, погодилася назватись панною фон Рожа-Гожа.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Про невідомий народ, який відкрив під час своєї подорожі вчений Птоломеус Філадельфус. Університет у Керепесі. Як студентові Фабіанові

мало не влучила в голову пара ботфортів і як професор Мош Терпін запросив студента Бальтазара на чай

У щирих листах, які всесвітньо відомий вчений Птоломеус Філадельфус, перебуваючи в далеких мандрах, писав до свого приятеля Руфіна, є таке визначне місце:

"Ти знаєш, любий Руфіне, що я нічого в світі так не боюсь, як гарячого сонячного проміння, бо воно виснажує моє тіло й так розслаблює та стомлює мій дух, що всі мої думки збиваються в якийсь заплутаний клубок і я даремно намагаюся викликати в своїй душі хоч трохи ясніший образ. Тому я взяв за звичай гарячого дня відпочивати, зате вночі мандрувати далі. Ось так я й опинився минулої ночі в дорозі. Ніч була темна, хоч в око стрель, і мій візник збився з доброї, гладенької дороги і несподівано попав на бруковану. Незважаючи на те, що мене в кареті кидало на всі боки, а голова моя вкрилася гулями і скидалася на мішок з волоськими горіхами, я прокинувся з глибокого сну аж тоді, як після жахливого поштовху вилетів з карети на тверду землю. Сонце вже ясно світило мені в обличчя, і за шлагбаумом перед собою я побачив високі вежі чималого міста. Візник лементував: у нього, бач, зламався дишель і заднє колесо розбилось об великий камінь, що лежав посеред дороги, а про мене йому було байдужісінько. Я стримав свій гнів, як і годиться мудрому, і тільки якнайлагідніше гукнув йому, що він, мерзотник, мав би потурбуватися долею Птоломеуса Філадельфуса, найславетнішого вченого своєї доби, який сидить посеред дороги на ср..., а не поратися біля якогось там дишля чи колеса. Ти знаєш, любий Руфіне, яку я маю силу над людськими серцями, так воно сталося й тут. Візник миттю перестав бідкатись і за допомогою митника, перед хаткою якого скоїлась та біда, підняв мене на ноги. На щастя, я не покалічився і зміг, хоч і поволі, чимчикувати далі дорогою, а тим часом візник із розбитою каретою ледве волочився позаду.

Аж ось недалеко від міської брами, яку видко було в блакитній далині, я зустрів багато людей таких чудернацьких на вигляд і в такому дивовижному вбранні, що почав протирати собі очі, щоб переконатися, чи

я не сплю, чи, бува, який безглуздий, химерний сон не переніс мене до чужої, казкової країни.

Ті люди, яких я мав цілковите право вважати за мешканців міста, що з його брами вони виходили, носили довгі, широченні штани, пошиті на японський лад, із коштовної матерії, оксамиту, манчестеру, тонкого сукна чи навіть і просто з барвистого полотна, густо оздоблені різноманітними галунами, стрічками й шнурками, далі короткі дитячі каптанчики, що ледве прикривали живіт, здебільшого ясних кольорів, і лише дехто був у чорному. Скуйовджене й нечесане волосся спадало в них аж на плечі й на спину, а на головах вони мали невеличкі чудернацькі шапочки. У деяких шия була відкрита, немов у турків або новогреків, інші ж, навпаки, носили навколо шиї і на грудях шмат білого полотна, що нагадував комір, який тобі, мабуть, любий Руфіне, доводилось бачити на портретах наших предків. І хоч ті люди загалом здавалися дуже молодими, та голоси їхні були грубі й хрипкі, кожен рух незграбний, а в декотрих під носом виднілася вузенька тінь, немовби там висіялись вусики. У багатьох із задніх кишень на каптанчиках стриміли довгі трубки, на яких теліпалися великі шовкові китиці. А декотрі витягали ті трубки і, приладнавши до них знизу чудернацькі головки, то менші, то більші, а то навіть дуже великі, дмухали в них крізь тонесенький отвір зверху, таким чином добуваючи звідти штучні хмарки диму. А ще дехто ніс у руках широкі блискучі мечі, неначе збирався виступити на ворога. У декого висіли через плече або за спиною маленькі бляшані чи шкуратяні футлярчики.

Можеш собі уявити, любий Руфіне, як я, намагаючись пильним спостереженням кожного нового явища збагатити свої знання, зупинився і втупив очі в тих дивовижних людей. А вони оточили мене з усіх боків і зарепетували на все горло: "Філістер, філістер!" — й зареготали, як навіжені. Це роздратувало мене. Бо ж, коханий Руфіне, хіба є щось образливіше, як зарахувати великого вченого до того народу, що кілька тисяч років тому був вбитий ослячою щелепою.З Я опанував себе з властивою мені гідністю і голосно гукнув до чудернацького натовпу навколо себе, що, певне ж, я попав до

цивілізованої держави, а тому звернуся до поліції й суду, щоб помститися за таку образу.

Ото вже вони зчинили галас! Навіть і ті, що досі не димили, повитягали з кишень димарські машини й почали пускати мені просто в обличчя справжні хмари густого диму, який — я аж тепер помітив — смердів просто-таки нестерпно і глушив усі мої почуття. Далі вони прокричали наді мною своєрідне прокляття, таке мерзенне, що я тобі не можу його передати. Мене самого й досі поймає жах, як я його згадаю. Нарешті вони пішли, глузливо регочучи, і до моїх вух наче долинуло слово "канчук". Мій візник, що все те чув і бачив, аж руками сплеснув і сказав:

"Ах, любий пане, нема ради! Коли вже таке сталося, то нізащо не йдіть у це місто! Жодний собака, як то кажуть, тепер і шматка хліба від вас не візьме, і над вами весь час висітиме загроза, що вас бити..."

Я не дав чесному простолюдцеві договорити і звернув якомога швидше до найближчого села. І тут, у самотній комірчині єдиного сільського заїзду, я й пишу тобі, мій дорогий Руфіне, про все це. Наскільки буде можливо, я зберу відомості про чудний варварський народ, що проживає в цьому місті. Про його звичаї, норов, про його мову тощо я вже почув дещо надзвичайно дивне і все тобі скоро якнайдокладніше опишу і т. д. і т. д.".

Бачиш, любий читачу, можна бути великим ученим, а не знати звичайнісіньких життєвих явищ і про всяку дурницю, відому кожному в світі, снувати найхимерніші здогади. Птоломеус Філадельфус багато дечого вистудіював, але не знав про студентів, навіть і гадки не мав, що сидів у селі Гох-Якобсгаймі недалеко від славетного Керепеського університету, коли писав своєму приятелеві про події, які в його уяві обернулися на чудернацьку пригоду.

Щиросердий Птоломеус злякався, натрапивши на студентів, що весело і в доброму гуморі гуляли собі за містом. А який страх охопив би

його, коли б він прибув до Керепеса на якусь годину раніше і випадком опинився перед домом професора природничих наук Моша Терпіна! Тоді сотні студентів, ринувши з помешкання, оточили б його, галасуючи, дискутуючи і т. д., тоді ще й не такі химери скочили б у голову.

Бо в Керепесі студенти найчастіше відвідували саме лекції Моша Терпіна. Він був, як уже сказано, професором природничих наук і пояснював, чому йде дощ, чого гримить і блискає, чому сонце світить удень, а місяць уночі, як і чому росте трава і багато всього іншого та ще й так, що кожній дитині було б зрозуміло. Він убгав усю природу в коротенький зграбний курс, а тому дуже легко і за всякої нагоди міг витягти звідтіль, наче з якої шухляди, відповідь на всі питання. Найперше він здобув велику славу тим, що йому після багатьох фізичних дослідів пощастило довести, чому настає темрява: головним чином через брак світла. Це відкриття, а також його вміння спритно обертати свої фізичні досліди на цікаві штуки не гірше за найкращого штукаря вабило до нього неймовірні юрми слухачів. Дозволь же мені, ласкавий читачу, оскільки ти знаєш студентів набагато краще, ніж славетний учений Птоломеус Філадельфус, а про його дивовижну полохливість не знаєш нічого, відпровадити тебе в Керепес до будинку професора Моша Терпіна саме тоді, коли він закінчив свою лекцію. Один із-поміж того потоку студентів одразу приверне твою увагу. Ти помітиш стрункого юнака років двадцяти трьох чи чотирьох, із темних блискучих очей якого переконливими словами промовляє жвавий і ясний розум. Його погляд можна було б назвати майже сміливим, коли б не мрійна туга, що легким серпанком лягла на бліде обличчя і пригасила жагуче проміння очей. Його сюртук із чорного тонкого сукна, облямованого оксамитом, пошитий майже на давньонімецький зразок; до сюртука дуже личить вишуканий, білий, як сніг, мереживний комірець, а також оксамитовий берет, що покриває гарного темно-каштанового чуба. А личить йому цей одяг через те, що він усім своїм серцем і зовнішнім виглядом,— ходою, поставою і поважним обличчям — наче справді належить до любих старожитніх часів; і це не манірність, що часто виявляється в дріб'язковому мавпуванні погано витлумачених давніх зразків і так само погано витлумачених вимог сучасності. Цей юнак, що тобі, любий читачу,

з першого погляду так припав до вподоби,— не хто інший, як студент Бальтазар, син порядних і заможних батьків, скромний, розумний, пильний до роботи хлопець, про якого я тобі, о мій читачу, маю розповісти багато дечого в цій дивній історії, що оце саме надумав написати.

Поважний і замислений, як завжди, Бальтазар, вийшовши від професора Моша Терпіна, не подався, як усі, на фехтувальний майданчик, а рушив до міської брами, щоб прогулятися в привітнім гайку, що лежав за якихось кількасот ступнів від Керепеса. Його товариш Фабіан, гарний хлопець, веселий і на вигляд, і на вдачу, кинувся за ним і наздогнав його біля самої брами.

— Бальтазаре! — гукнув Фабіан.— Бальтазаре, ти що, знов хочеш блукати в лісі на самоті, наче меланхолійний філістер, поки браві студенти хоробро вправлятимуться в шляхетному мистецтві фехтування? Благаю тебе, Бальтазаре, кинь нарешті свою дурну, негарну звичку, будь знову жвавим і веселим, як колись! Ходімо трохи пофехтуємо, а потім, як схочеш прогулятися, то й я піду з тобою.

— У тебе добра думка,— промовив Бальтазар,— у тебе добра думка, Фабіане, тому я не хочу сваритися з тобою через те, що ти бігаєш слідом за мною по всіх усюдах, мов навіжений, і позбавляєш мене іноді втіхи, про яку не маєш ніякісінької уяви. Ти саме належиш до тих диваків, які, побачивши, що хтось блукає на самоті, вважають його за меланхолійного дурня і хочуть переробити на свій копил і по-своєму вилікувати, як той придворний лакуза, що хотів вилікувати достойного принца Гамлета. Але принц дав негідникові добру науку, коли той сказав, що не вміє грати на флейті. З тобою, коханий Фабіане, я такого не вчиню, проте щиро тебе прохаю, пошукай собі іншого товариша до шляхетного фехтування на рапірах та еспадронах, а мені дай спокій, я піду своєю дорогою.

— Ні, ні,— вигукнув сміючись Фабіан,— так легко ти не відчепишся від мене, дорогий друже! Якщо ти не підеш зі мною на фехтування, то я піду

з тобою в гайок. Обов'язок вірного друга — розвіяти твій сум. Тож ходімо, любий Бальтазаре, ходімо, коли ти нічого іншого не бажаєш.

І, схопивши товариша під руку, він бадьоро пішов поруч із ним. Бальтазар зціпив зуби у тихій досаді і похмуро замкнувся в собі. Тим часом Фабіан не вгаваючи розповідав веселі історійки. Доточував він і всілякі дурниці, як завжди буває, коли розповідають без угаву щось веселе.

Та коли вони нарешті зайшли в холодок запашного лісу, коли кущі навколо зашепотіли, наче в тоскному зітханні, коли вдалині забриніли чудові мелодії дзвінких потоків і співи лісових птахів, будячи луну між пагорбами, Бальтазар раптом спинився і, широко розвівши руки, немовби хотів любовно обійняти дерева й кущі, сказав:

— О, тепер мені знов гарно, невимовно гарно!

Фабіан трохи збентежено подивився на товариша, не розуміючи його і зовсім не знаючи, що йому робити. Тоді Бальтазар схопив його за руку і захоплено вигукнув:

— Правда ж, брате, і твоє серце розкрилося, і ти також збагнув блаженну таємницю лісової самотності?

— Я не зовсім тебе розумію, милий брате,— відповів Фабіан,— та коли ти думаєш, що прогулянка в лісі на тебе впливає сприятливо, то я цілком із тобою згоден. Я й сам люблю гуляти, особливо в гарному товаристві, коли можна вести розумну й повчальну розмову. Наприклад, справжня втіха прогулятися за містом із нашим професором Мошем Терпіном. Він знає кожну рослинку, кожну травинку, як вона зветься, до якого класу належить, і розуміється добре на вітрах та погоді.

— Досить,— скрикнув Бальтазар,— прошу тебе, досить! Ти зачепив те, що могло б мене розлютити, коли б я не мав тут такої розради. Коли

професор починає говорити про природу, у мене душа розривається. Чи, краще сказати, мене охоплює такий жах, ніби я бачу навіженого, що в зухвалій дурості уявляє собі, наче він коронований володар і пестить саморобну солом'яну ляльку, гадаючи, що обіймає королівську наречену! Його так звані досліди здаються мені огидним глумом з божественного єства, подих якого обвіває нас у природі і збуджує в найпотаємніших глибинах нашої душі найсвятіші почування. Частенько мене брала охота потрощити всі його склянки, всі колби, все причандалля, коли б не думка, що мавпа однаково не перестане гратися з вогнем, поки не обсмалить собі лап. Отож бачиш, Фабіане, які почуття охоплюють мене, стискають моє серце на лекціях професора Моша Терпіна, і тоді я здаюся вам ще задумливішим та відлюднішим, ніж перше. Мені тоді здається, наче будівлі хочуть завалитись на мою голову, і невимовний жах гонить мене із міста. Але тут, тут душа моя відчуває солодкий спокій. Лежачи на всіяній квітками траві, я дивлюся в далеку небесну блакить, а наді мною, над веселим лісом линуть золоті хмарки, немов чудові мрії з якогось далекого світу, повного блаженної радості. О Фабіане, тоді груди мої сповнює якийсь дивний дух і я відчуваю, як він таємничими словами розмовляє з кущами, з деревами, з хвилями лісового потічка. Не можу навіть сказати тобі, яке блаженство, яка солодко-тужна знемога сповнює тоді все моє єство!

— Ет! — вигукнув Фабіан.— Це знов давня пісня про тугу та блаженство, про гомінкі дерева та лісові струмочки. Всі твої вірші рясніють цими приємними речами, і їх гарно слухати, вони можуть бути навіть корисні, якщо не шукати в них чогось більшого. Але скажи мені, мій найдорожчий меланхолікусе, коли тебе лекції Моша Терпіна справді так дратують і сердять, то чого ж ти на кожну з них бігаєш, чого жоднісінької не пропустиш, хоча, й ніде правди діти, сидиш на них мовчазний і заціпенілий, із заплющеними очима, як сновида?

— Не питай мене,— відповів Бальтазар,— не питай мене про це, милий друже! Якась невідома сила тягне мене кожного ранку до Терпінового дому. Я наперед відчуваю свою муку, а проте не можу опертися. Якась темна сила пориває мене туди!

— Ха-ха! — весело засміявся Фабіан.— Ха-ха-ха! Як гарно, як поетично, як таємниче! Невідома сила, що вабить тебе до Терпінового дому, ховається в синіх очах прекрасної Кандіди! Що ти по самі вуха закоханий у гарненьку професорову доньку, ми всі давно знаємо, а тому й пробачаємо твої фантазії, твою безглузду поведінку. Бо ж у закоханих завше так. Ти перебуваєш у першій стадії любовної хвороби і до кінця свого юнацького віку мусиш пройти через усі ці дивацтва, які ми — я та багато інших,— дякувати богові, перебули ще в школі, та ще й так, щоб не надто впадало в око. Але повір мені, голубе…

Фабіан знову взяв свого друга під руку й швиденько подався з ним далі. Тільки-но вони вийшли з гущавини на шлях, що пролягав серединою лісу, як Фабіан помітив удалині коня без вершника, що в хмарі куряви мчав просто на них.

— Глянь! — скрикнув він, уриваючи свою мову.— Глянь! Мабуть, та проклятуща шкапа схарапудилась і скинула свого їздця. Треба її впіймати і відшукати вершника в лісі.

Сказавши це, він став посеред дороги.

Шкапа підбігала чимраз ближче, і вже видно було, що по обидва боки її теліпаються ботфорти, а на сідлі вовтузиться й рухається щось чорне. Раптом коло самого Фабіана розляглося голосне й довге:

— Тпр-р-р-р! Тпр-р-р-р!

Тієї ж миті коло його голови майнула пара ботфортів, і якась чудернацька маленька річ покотилась йому під ноги. Великий кінь став, наче вкопаний, і, витягнувши шию, почав обнюхувати свого маленького господаря, що борсався в піску, аж поки насилу звівся на ноги. Голова в малюка ховалася між високими плечима, а великий горб на спині й на грудях, довгі павучі ніжки надавали йому вигляду настромленого на виделку яблука, на якому вирізано чудернацьку пику.

Коли Фабіан побачив перед собою дивну маленьку потвору, він голосно зареготав. Та малюк, сердито натягнувши на самі очі берета, якого щойно підняв з землі, пронизав Фабіана лютим поглядом і запитав грубим, хрипким голосом:

— Чи це дорога на Керепес?

— Так, добродію! — лагідно, поважно відповів Бальтазар і подав малюкові ботфорти.

Та малюк марно намагався взутися в них. Він раз у раз спотикався і, стогнучи, падав у пісок. Бальтазар поставив чоботи рядком, легенько підняв малюка вгору і так само легенько спустив його вниз, встромивши йому ніжки в широкі й важкі ботфорти. Малюк з гордим виглядом, одну руку вперши в бік, а другу приклавши до берета, вигукнув:

— Gratias,4 мій пане! — І, підійшовши до коня, він узяв його за вуздечку. Та знову ж таки дарма він намагався дістати стремено й видряпатися на коня. Бальтазар так само поважно й лагідно підійшов до нього й підсадив у стремено. Та малюк, мабуть, занадто розігнався в сідло, бо ту мить, коли він хотів сісти, перекинувся і впав із другого боку додолу.

— Не так спритно, найласкавіший мосьє! — вигукнув Фабіан і знов гучно зареготав.

— Чорт вам найласкавіший мосьє, а не я! — люто крикнув малюк, обтрушуючи пісок з одягу.— Я студіозус, і коли й ви також, то ви образили мене, сміючись мені у вічі! Тому завтра в Керепесі мусите зі мною битися!

— Отуди в біса! — скрикнув Фабіан, і далі регочучи.— Оце-то відчайдушний студіозус, хлопець хоч куди, і хоробрий, і про студентську честь дбає!

Сказавши це, він підняв малюка вгору, хоч як той опирався й відбрикувався, і посадовив на коня, який весело заіржав і миттю подався далі зі своїм господарем. Фабіан аж за боки взявся, мало не лускаючи зі сміху.

— Жорстоко,— сказав Бальтазар,— висміювати людину, що її природа так жахливо скривдила, як цього малого вершника. Коли він справді студент, то ти мусиш із ним битися, ще й до того на пістолях, хоч це й суперечитиме всім академічним звичаям, бо на рапірах чи шаблях, ясна річ, він не зможе.

— Як поважно,— сказав Фабіан,— як поважно й похмуро ти все це сприймаєш, мій любий Бальтазаре. Я ніколи й гадки не мав глузувати з каліцтва. Але скажи мені, чи ж личить такому горбаневі з мізинчик завбільшки сидіти на коні, через шию якого він і не визирне? Чому він уліз у такі величезні ботфорти? Чого натягнув таку вузесеньку куртку з безліччю китичок, шнурків та інших цяцьок? Чи личить йому носити той чудернацький оксамитовий берет? Чи сміє він так бундючитись та пишатися? Чи сміє він звертатися до нас таким по-варварському хрипким голосом? Чи сміє, питаюсь я, і чи не маю я права поглузувати з нього, як із справжнісінького блазня? Але мені треба бігти, я мушу подивитися на веремію, яка зчиниться на вулицях, коли той лицар-студіозус в'їде до міста на своєму баскому коні. З тобою, бачу, сьогодні пива не звариш. Бувай здоров! — І Фабіан щодуху подався через ліс до міста.

Бальтазар звернув з дороги в ліс, пірнув у найгустіші чагарі і там, охоплений, ба навіть пригнічений гіркими почуттями, сів на мох. Цілком можливо, що він справді кохав прекрасну Кандіду, але те кохання ховав, як солодку таємницю, в найглибшому куточку своєї душі, ховав від усіх людей, навіть і від самого себе. І коли Фабіан так безсоромно й легковажно заговорив про це, йому видалось, наче брудні руки нахабно зривають зі священної постаті покривало, до якого він навіть не смів доторкнутись, і що свята буде на нього вічно гніватися. Так, Фабіанові слова видались йому огидним глузуванням з його єства, з його найсолодших мрій.

— Отже,— вигукнув він з великою досадою,— отже, ти вважаєш мене закоханим йолопом, Фабіане, таким собі дурнем, що бігає на лекції Моша Терпіна, щоб хоч годину побути під одним дахом з прекрасною Кандідою; що блукає в лісі на самоті, щоб видумувати жалюгідні вірші для коханої і писати ще жалюгідніше; що псує дерева, вирізуючи безглузді вензелі на їхній гладенькій корі; що в присутності дівчини не спроможний сказати жодного розумного слова, а тільки зітхає, охкає та плаксиво кривиться, неначе в корчах, що носить на грудях зів'ялі квіти, які вона носила на грудях, або навіть і рукавичку, яку вона загубила, одне слово — робить тисячі сміховинних дурниць. Тому, Фабіане, ти й дражниш мене, тому всі студенти глузують із мене, тому й сам я, і весь мій внутрішній світ, що відкрився мені, для вас стали посміховиськом. А мила, люба, чудесна Кандіда…

Коли він вимовив це ім'я, то немов розпечений кинджал пронизав його серце! Ах! Внутрішній голос прошепотів йому тієї миті, що він справді тільки задля Кандіди ходить до Моша Терпіна, тільки задля Кандіди пише вірші, вирізує її ім'я на деревах, у її присутності німіє, зітхає, охкає, носить на грудях зів'ялі квіти, які вона загубила, і, справді, робить усі ті дурниці, за які йому дорікав Фабіан. Аж тепер відчув він по-справжньому, як невимовно кохає прекрасну Кандіду, але водночас і здивувався, що найчистіше, найщиріше кохання в звичайному житті набирає смішних форм, мабуть, через те, що природа в усі людські вчинки вкладає глибоку іронію. Він, можливо, й мав рацію, але зовсім дарма став через те так сердитись. Мрії, що раніш охоплювали його, розвіялись, лісові голоси звучали тепер для нього як глум і кпини, і він кинувся назад до Керепеса.

— Пане Бальтазаре, mon cher5 Бальтазаре! — покликав хтось його.

Він підвів очі і зупинився, як зачарований, бо назустріч йому йшов професор Мош Терпін, ведучи під руку свою дочку. Кандіда, як завжди, весело й приязно привітала студента, що закам'янів на місці, як статуя.

— Бальтазаре, mon cher Бальтазаре,— вигукнув професор,— ви справді найретельніший і найкращий із моїх слухачів! Я помітив, що ви так само, як і я, любите природу з усіма її дивами, а я люблю її нестямно. Напевне, ви знову ботанізували в нашому гайку. Що знайшли ви там корисного? Час би нам познайомитися ближче. Завітайте до мене, завжди радий буду вас бачити. Можемо разом робити досліди. Чи ви вже бачили мою повітряну помпу? Ну, mon cher, завтра ввечері в мене збирається товариство, вип'ємо чаю з бутербродами і розважимося приємними розмовами. Збільшіть наш гурток своєю достойною особою. Познайомитеся з дуже приємним юнаком, якого мені гаряче рекомендували. Bon soir, mon cher, a revoir, на добраніч, дорогий мій, до побачення! Ви ж прийдете завтра на лекцію? А тепер, mon cher, adieu!

І, не чекаючи на Бальтазарову відповідь, професор Мош Терпін пішов собі далі з донькою.

Бальтазар був такий збентежений, що не зважився навіть очей підвести, але Кандідин погляд горів у його грудях, він почував її віддих і солодко тремтів усім тілом.

Весь гнів його щез, він захоплено дивився услід прекрасній Кандіді, аж поки вона зникла за деревами. Тоді повільно вернувся назад у ліс, щоб віддатися мріям ще прекраснішим, ніж перше.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Як Фабіан не знав, що сказати. Кандіда й панночки, яким не можна було їсти риби. Літературне чаювання у Моша Терпіна. Юний принц

Коли Фабіан біг стежкою навпростець через ліс, то мав на думці випередити чудернацького малюка, який промчав перед ним. Але не встиг, бо, вийшовши з чагарника, побачив удалині, що малюк, а з ним іще якийсь поставний вершник, що приєднався до малюка дорогою, вже в'їжджали в Керепеську браму.

— Гм! — сказав Фабіан сам до себе. — Хоч цей лускунчик і випередив мене на коні, але я все-таки встигну на веремію, яка зчиниться, коли він приїде. Якщо той дивак і справді студіозус, то його справлять до "Крилатого коня", а як він там зупиниться й тпрукне, як полетять ботфорти і сам він разом з ними, лютий і роздратований, коли студенти зарегочуть — отоді й почнеться справжня веремія.

Йдучи до міста, Фабіан думав, що на всіх вулицях дорогою до "Крилатого коня" чутиме лише гучний регіт глядачів. Та ба! Не сталося нічого. Всі люди йшли собі спокійно й поважно. Так само поважно походжали на площі перед "Крилатим конем" і розмовляли поміж собою студенти, що тут мали звичку збиратися. Фабіан вирішив, що малюк не заїздив сюди, аж раптом помітив, кинувши погляд на подвір'я заїзду, що до стайні повели дуже примітного малюкового коня. Він підбіг до першого, що трапився йому, знайомого й запитав, чи не проїжджав тут часом чудернацький малюк. Той нічогісінько про нього не знав, як не знали й усі інші, кому Фабіан розповів тепер, що сталося між ним та малюком, нібито студентом. Усі дуже реготали, а проте запевняли, що такої дивовижі, як він описує, тут не чувано й не бачено. Але, щоправда, хвилин десять тому два дуже стрункі вершники на чудових конях прибули до заїзду "Крилатий кінь".

— А чи не сидів один із них на коні, якого щойно відведено до стайні? — запитав Фабіан.

— Аякже, — сказав знайомий, — звісно, сидів. Він був невеличкий на зріст, але тендітної постави, з приємними рисами обличчя і найкращими в світі кучерями. До того ж він показав себе прегарним їздцем, бо скочив з коня так спритно, з такою гідністю, ніби найкращий стаєнний нашого князя.

— І не згубив своїх ботфортів? — скрикнув Фабіан.— Не скотився вам під ноги?

— Боронь боже,— відповіли всі в один голос,— боронь боже! Що в тебе за думки, друже! Такий гарний їздець, як той малий!

Фабіан не знав, що й сказати. Тим часом на вулиці з'явився Бальтазар. Фабіан кинувся до нього і, тягнучи його за собою, розповів, що той малий курдупель, якого вони спіткали перед міською брамою і який упав з коня, щойно прибув сюди, і всі його вважають за гарного стрункого юнака та чудового їздця.

— От бачиш,— сказав Бальтазар спокійно й поважно,— от бачиш, любий Фабіане, не всім так, як тобі, подобається жорстоко глузувати з скривдженого самою природою.

— Але ж боже ти мій! — перебив його Фабіан.— Ідеться зовсім не про глузи й жорстокість, а про те, чи можна карлика якихось три лікті на зріст і таки геть подібного до редьки, назвати гарним, стрункім юнаком?

Бальтазарові довелося визнати, що коли говорити про зріст і вигляд малого студента, то Фабіан має рацію. Решта всі запевняли, що маленький їздець — гарний, стрункий юнак, і тільки Фабіан і Бальтазар стояли на своєму, що огиднішого карлика їм не доводилось ніколи бачити. На цьому й скінчили, і всі розійшлися дуже спантеличені.

Був уже пізній вечір, і приятелі пішли додому. Та дорогою Бальтазар, сам не знаючи як, проговорився, що він зустрів професора Моша Терпіна і той запросив його на завтра на вечір до себе в гості.

— Ти щасливець! — скрикнув Фабіан. — Найщасливіший у світі! Ти ж там побачиш свою любку, ніжну мамзель Кандіду, почуєш її, розмовлятимеш із нею!

Бальтазар знов дуже образився, вирвався від Фабіана й хотів піти геть, проте опам'ятався, зупинився й сказав, насилу стримавши свою досаду:

— Можливо, ти й маєш рацію, любий брате, коли вважаєш мене за дурного, закоханого блазня, мабуть, я й справді такий. Але моя дурість — глибока болюча рана, що ятрить моє серце, і той, хто брутально торкається її, може завдати мені великого горя і підбити на всілякі безглузді вчинки. Тому, брате, коли ти мене справді любиш, то не згадуй про Кандіду.

— Ти знову,— відповів Фабіан,— ти знову сприймаєш усе, мій любий друже Бальтазаре, страшенно трагічно, та, власне, чогось іншого від тебе й чекати не можна в такому стані. Але, щоб не заходити з тобою у всілякі небажані суперечки, обіцяю тобі, що мої вуста аж тоді вимовлять Кандідине ім'я, як ти сам даси мені привід. Тільки дозволь мені ще сказати, що ти через свою закоханість зазнаєш чимало різних неприємностей. Кандіда — дуже миле, чудове дівча, але до твоєї меланхолійної, мрійної вдачі вона аж ніяк не пасує. Коли ти познайомишся з нею ближче, то й побачиш, що її щирій веселій натурі бракує поетичності, яка тобі скрізь така потрібна. Тебе охоплять різні химерні мрії, і все закінчиться жахливим, як здаватиметься тобі, горем і розпачем. А зрештою, і мене, так само, як і тебе, запрошено на завтра до нашого професора, який розважить нас дуже цікавими дослідами. Ну, на добраніч, мрійнику! Спи, коли зможеш заснути перед таким важливим днем, як завтрашній.

З тим і покинув Фабіан свого приятеля, що впав у глибоку задуму. Фабіан і справді недарма пророкував всілякі патетичні незлагоди, що могли виникнути поміж Кандідою та Бальтазаром, бо вони таки й справді були зовсім різної вдачі.

Кандіда, хоч би на чию думку, була гарна, як намальована, з променистими очима, що аж серце пронизували, з пухкими рожевими губками. Щоправда, я забув, біляві чи каштанові були в неї коси, які вона прегарно заплітала і химерно вкладала на голові, тільки дуже добре пам'ятаю їхню дивну особливість: що довше на них, було, дивишся, то вони стають темніші. Це була стрункa, висока на зріст, легка в рухах дівчина, сама лагідність і грація, особливо в веселому товаристві, а за

всіма цими принадами вже й не дуже помічалося, що руки й ноги в неї могли б бути трохи й менші. До того ж Кандіда читала "Вільгельма Майстера" Гете, Шіллерові вірші та "Чарівний перстень" Фукеб і встигла вже забути майже все, про що там писалося. Вона цілком пристойно грала на фортепіано, навіть часом підспівувала собі, танцювала франсези та гавоти й записувала білизну гарним, чітким письмом. А коли вже вам хочеться у цієї милої дівчини конче знайти й вади, то хіба що вона мала занизький голос, дуже тісно шнурувалась, довго раділа з нового капелюшка та забагато їла тістечок із чаєм. Для надміру захоплених поетів, звісно, ще й багато чого було б недосконалого в прекрасній Кандіді, та мало що вони хочуть. Насамперед вони хочуть, щоб дівчина від усього, що вони виголосять, упадала в нестямний захват, глибоко зітхала, зводила очі вгору, а іноді й умлівала на якусь часинку або й зовсім ставала незряча, на доказ своєї найвищої жіночності. Далі, дівчина мусить співати поетових пісень на мотив, який їй сам виллється з серця, по тому негайно захворіти і собі теж складати вірші, але дуже соромитись, коли це виявиться, хоч вона сама делікатним письмом перепише свої вірші на дуже гарнім пахучім папері і сама ж підсуне поетові, який потім зі свого боку захворіє з захвату, що, звичайно, йому цілком можна вибачити. Бо є на світі поетичні аскети, які йдуть ще далі і вважають, що коли дівчина сміється, їсть і п'є та гарно, модно одягається, то втрачає всю свою жіночу звабу. Вони майже подібні до святого Єроніма, який забороняв дівчатам носити сережки та їсти рибу. Вони повинні, каже святий, споживати тільки ледь приправлену траву, завжди бути голодними, не відчуваючи того, зодягатися в грубий, незграбно пошитий одяг, що приховував би їхній стан, а насамперед вибирати в товаришки особу, що була б поважна, бліда, сумна і трохи бруднувата!

Кандіда з натури була сама веселість і безжурність, тому їй над усе подобались розмови, що линули на легких, тендітних крилах невинного гумору. Вона щиро сміялася з усього смішного, ніколи не зітхала, хіба що негода псувала задуману прогулянку або, незважаючи на всю обережність, плямилася нова шаль. Але в ній прозирало, як був на те справжній привід, глибоке внутрішнє почуття, що ніколи не переходило в

банальну чулість, отож, можливо, мені чи тобі, любий читачу,— бо ми не належимо до мрійників,— ця дівчина була б саме до вподоби. А з Бальтазаром справа стояла інакше. Однак скоро мало виявитись, чи правдиві були пророкування прозаїчного Фабіана, чи ні.

Не дивина, що Бальтазар із великого неспокою та з невимовно солодкого хвилювання не міг цілу ніч заснути. Заполонений думками про кохану, він сів до столу і скомпонував чимало пристойних, милозвучних віршів, де описав свій стан у містичній історії соловейкового кохання до пурпурової рожі. Він надумав їх узяти з собою на літературне чаювання до Моша Терпіна, щоб там при першій нагоді вразити беззахисне Кандідине серце.

Фабіан посміхнувся, коли, зайшовши в умовлений час до свого приятеля, застав його таким причепуреним, як ніколи. Бальтазар мав на собі зубчастий комірець із найтоншого брюссельського мережива, коротку, з розрізними рукавами куртку з рубчастого оксамиту, французькі чобітки на високих гострих закаблуках із срібними китичками, англійського капелюха з найтоншого кастору і данські рукавички; отже, був зодягнений цілком по-німецькому, і вбрання дуже личило йому, тим більше, що він гарно накрутив чуба й добре причесав маленькі вусики.

Серце в Бальтазара затремтіло з захоплення, коли в Терпіновім домі назустріч йому вийшла Кандіда, одягнена в давньонімецький дівочий убір, привітна й зваблива в погляді й у слові, у всій своїй істоті, як, зрештою, і завжди.

"Моя ти дівчино-чарівниченько!" — зітхнув Бальтазар у глибині душі, коли Кандіда, сама люба Кандіда, піднесла йому чашку гарячого чаю. А Кандіда подивилася на нього променистими очима й промовила:

— Ось ром і мараскін, сухарі й коржики, любий пане Бальтазаре! Пригощайтесь, будь ласка, беріть, що вам до вподоби!

Та замість того, щоб хоч глянути на ром чи мараскін, сухарі чи коржики, а не те що пригощатися, захоплений Бальтазар не міг одвести очей, повних болісної туги й найщирішого кохання, від милої дівчини і марно шукав слів, якими б міг висловити найглибші почуття своєї душі.

Аж ось професор естетики, здоровенний, як дуб, чолов'яга, обхопив його ззаду величезними ручиськами і, повернувши кругом так, що він вихлюпнув з чашки на підлогу чаю більше, ніж годилося б, крикнув громовим голосом:

— Дорогий Лукасе Кранаху!7 Та не жлуктіть ви цієї паскудної води, бо вкрай зіпсуєте собі німецький шлунок,— там, у другій кімнаті, наш славний Мош виставив цілу батарею найкращих пляшок із благородним рейнським, негайно ходімо туди, трохи розважимось! — і потяг бідолашного юнака з собою.

Коли це з сусідньої кімнати назустріч їм вийшов професор Мош Терпін, ведучи за руку маленького чудернацького чоловічка, і голосно вигукнув:

— Дами й панове, рекомендую вам обдарованого надзвичайними здібностями юнака, якому не важко буде здобути вашу прихильність і вашу повагу. Це молодий пан Цинобер, який щойно вчора прибув до нашого університету і має намір студіювати право!

Фабіан та Бальтазар із першого погляду впізнали в ньому чудернацького курдупля, що коло брами мало не наїхав на них і впав з коня.

— Мабуть, мені доведеться,— тихо промовив Фабіан до Бальтазара,— мабуть, мені доведеться битися з цією поторочею на сопілках чи, може, на шилах! Бо іншої зброї я не можу вжити проти такого жахливого супротивника.

— Посоромся,— відповів Бальтазар,— посоромся так глузувати з нещасної людини, обдарованої, як ти чув, винятковими здібностями. Отже, природа винагородила його тілесні вади духовними вартостями.— Він підійшов до малюка й сказав: — Я сподіваюсь, любий добродію Цинобере, що вам не сталося нічого поганого, коли ви вчора впали з коня?

Але Цинобер сперся на маленьку паличку, яку держав у руці, підвівся навшпиньки якомога вище, так, що сягнув Бальтазарові майже до пояса, задер голову, глянув угору шаленими очима, що іскрилися, мов у кота, і сказав дивним рипучим голосом:

— Я не знаю, чого ви хочете, про що говорите, добродію! З коня впав? Я з коня впав? Ви не знаєте, певне, що я найкращий їздець, який тільки може бути, що я ніколи з коня не падаю, що я служив добровольцем у кірасирах і відбув із ними похід, навчав у манежі офіцерів та солдатів верхової їзди! Хм,— з коня впав! Я з коня впав!

Він хотів швидко повернутись, та паличка, на яку він опирався, вислизнула у нього з рук, і малюк полетів шкереберть Бальтазарові під ноги. Бальтазар кинувся допомогти йому і якось ненароком торкнувся його голови. Малюк так пронизливо заверещав, що аж луна пішла по всій залі, і гості злякано посхоплювались із своїх місць. Бальтазара оточили й почали питати одне поперед одного, чого це він так жахливо кричав.

— Не ображайтесь, любий пане Бальтазаре,— сказав професор Мош Терпін,— але це був таки чудернацький жарт. Ви, мабуть, хотіли, щоб ми подумали, ніби тут хтось наступив котові на хвіст!

— Кіт, кіт, проженіть кота! — скрикнула одна нервова дама і миттю знепритомніла.

— Кіт, кіт! — загукали двоє літніх добродіїв, хворі на таку саму ідіосинкразію, і кинулись до дверей.

Кандіда, вилivши цілий флакон нюхальної води на знепритомнілу даму, сказала тихо Бальтазарові:

— Бачите, якого лиха ви накоїли своїм огидним нявканням, любий пане Бальтазаре!

А той зовсім не знав, що сталося. Почервонівши з сорому й досади, він не міг вимовити й слова, сказати, що це ж малюк Цинобер, а не він, так жахливо нявкав.

Професор Мош Терпін, побачивши, що він так страшенно збентежився, підійшов до нього і приязно сказав:

— Ну, ну, любий пане Бальтазаре, заспокойтесь. Я добре все бачив. Пригнувшись до землі, лазячи рачки, ви чудово вдавали роздратованого кота. Я сам полюбляю такі природничі жарти, але тут, на літературному чаюванні…

— Але ж пробачте, — урвав його мову Бальтазар, — це ж був не я, найшановніший пане професоре…

— Ну, гаразд, гаразд, — перебив його професор. До них підійшла Кандіда.

— Заспокой-но, — сказав їй професор, — заспокой-но бідолашного Бальтазара, бо його ця біда зовсім пригнітила.

Добрій Кандіді стало жаль Бальтазара, що стояв перед нею геть збентежений, опустивши очі. Вона подала йому руку й прошепотіла, лагідно усміхаючись:

— Але й кумедні бувають люди, так страшенно бояться котів!

Бальтазар палко притиснув Кандідину руку до своїх уст. Її блакитні очі лагідно дивились на нього. Бальтазар почував себе на сьомому небі і більше не думав ні про Цинобера, ні про котячий нявкіт. Метушня вляглася, в залі знов запанував лад. Коло чайного столика сиділа нервова дама й смачно споживала сухарики, вмочаючи їх у ром і запевняючи, ніби це бадьорить душу, коли їй загрожує ворожа сила, і тоді слідом за раптовим страхом іде палка надія.

Двоє літніх добродіїв, що в них надворі справді проскочив між ногами величезний кіт, також вернулися заспокоєні назад, шукаючи столика, як і багато інших, щоб сісти до карт.

Бальтазар, Фабіан, професор естетики й ще кілька юнаків сіли біля жінок. А пан Цинобер тим часом підставив ослінчика й виліз на канапу, де вмостився між двома дамами, і позирав навколо себе гордим, блискучим поглядом.

Бальтазар подумав, що настав час виступити зі своїми віршами про кохання соловейка до пурпурової рожі. Тому він сором'язливо оголосив, як і належить молодим поетам, що коли б не боявся надокучити та викликати нудьгу, коли б смів сподіватися на прихильність шановних зборів, то відважився б прочитати одну поему, найсвіжіший витвір своєї музи.

А що жінки давно вже перебалакали про всі новини, які сталися в місті, а панночки про останній бал у президента, ба навіть дійшли згоди щодо капелюшків, а чоловіки могли сподіватись на нове частування не раніш як за дві години, то всі почали прохати Бальтазара не позбавляти товариства такої чудової втіхи.

Бальтазар вийняв чистенько переписаний рукопис і почав читати.

Його власний твір, що таки справді вилився з глибини поетичної душі, повний сили й молодого життя, надихав його щораз більше. Він читав усе

палкіше, виливаючи всю пристрасть свого закоханого серця. Він затремтів з радощів, коли тихі зітхання, ледве чутні жіночі "Ах" або чоловічі "Чудово... Надзвичайно... Божественно!" переконали його, що поема захопила всіх.

Нарешті він закінчив. Тоді всі загукали:

— Який вірш! Які думки! Яка уява! Що за чудова поема! Яка милозвучність! Дякуємо! Дякуємо вам, найдорожчий пане Цинобере, за божественну насолоду!

— Що? Як? — скрикнув Бальтазар, але ніхто на нього не звернув уваги, бо всі ринули до Цинобера, що сидів на канапі, надувшись, як малий індик, і огидним голосом рипів:

— Будь ласка... будь ласка... коли вам до вподоби... це ж дрібниця, яку я похапцем написав минулої ночі.

Але професор естетики репетував:

— Чудовий... божественний Цинобере! Щирий друже, ти ж після мене перший поет на світі! Дай я тебе обійму, серденько моє!

І він схопив малюка з канапи, підняв його вгору й почав голубити та цілувати. Цинобер поводився вкрай непристойно. Він махав маленькими ніжками, гамселив ними в товсте професорове черево й квакав:

— Пусти мене, пусти мене, мені болить, болить, болить, я видряпаю тобі очі, відкушу тобі носа!

— Ні,— скрикнув професор, садовлячи малюка на канапу,— ні, любий мій друже, не треба бути аж надміру скромним!

Мош Терпін також устав від картярського столу, узяв Цинобера за ручку, потис її і сказав дуже поважно:

— Чудово, юначе! Не забагато, ні, замало розповідали мені про високий геній, що вас надихає.

— Хто з вас,— знов вигукнув, сповнений захвату, професор естетики, — хто з вас, панночки, в нагороду поцілує незрівнянного Цинобера в уста, що висловили найглибші почуття найчистішого кохання?

І тоді встала Кандіда, підійшла, полум'яніючи, як жар, до малюка, вклякнула перед ним і поцілувала його в гидезний рот із синіми губами.

— Так,— скрикнув тоді Бальтазар, немов охоплений раптовим шаленством,— так, Цинобере, божественний Цинобере, ти склав зворушливі вірші про соловейка та пурпурову рожу і тобі належить чудова нагорода, яку ти отримав!

Сказавши це, він потягнув Фабіана до сусідньої кімнати й промовив:

— Будь ласка, глянь мені просто в очі і скажи одверто й чесно, чи я студент Бальтазар, чи ні, чи ти справді Фабіан, чи ми справді перебуваєм у Терпіновім домі? А може, це тільки сон? Може, ми збожеволіли? Вщипни мене за носа або струсни, щоб я прокинувся від цього проклятого марення.

— Як ти можеш,— відповів Фабіан,— як ти можеш так шаленіти і все через дурні ревнощі, що Кандіда поцілувала малюка? Ти ж повинен сам визнати, що вірші, які прочитав малюк, таки справді чудові.

— Фабіане! — скрикнув Бальтазар, страшенно здивований.— Що це ти верзеш?

— Авжеж,— вів далі Фабіан,— авжеж, його вірш був чудовий і заслуговував, по-моєму, на Кандідин поцілунок. І взагалі, здається, в цьому дивному малюкові є щось таке, що вартніше за струнку постать. Та й коли взяти саму фігуру, то вона мені здається тепер не такою огидною, як спочатку. Коли він читав вірші, натхнення прикрасило риси його обличчя, і він мені здавався часом привабливим стрункім юнаком, незважаючи на те, що ледве визирав із-за столу. Кинь свої дурні ревнощі, заприятелюй із ним, як поет із поетом.

— Що? — гнівно вигукнув Бальтазар.— Що? Ще й заприятелювати з тим проклятим виродком, якого я задушив би цими руками?

— Ось бач,— сказав Фабіан,— ось бач, ти таки не хочеш бути розважним. Але вернімося до зали, там сталося щось нове, бо я чую гучну хвалу.

Бальтазар машинально подався за товаришем.

Коли вони ввійшли, професор Мош Терпін, отетерілий з подиву, стояв ще посеред зали, тримаючи в руках прилади, що ними робив, мабуть, якісь фізичні досліди. Все товариство з'юрмилося навколо Цинобера, який, підпершись паличкою, сп'явся навшпиньки і з гордим виглядом сприймав хвалу, що сипалась на нього з усіх боків. Тоді всі обернулися до професора, який зробив ще одну дуже дотепну штуку. Та щойно він закінчив, як усі знову, оточивши малюка, закричали:

— Чудово, знаменито, дорогий пане Цинобере! Нарешті й сам Мош Терпін кинувся до малюка й закричав удесятеро дужче, ніж інші:

— Чудово, знаменито, любий пане Цинобере!

Серед товариства був також юний принц Грегор, що вчився в університеті. Принц був прегарної вроди — кращої годі собі й уявити, а

поведінки такої шляхетної і невимушеної, що зразу виявлялось і його високе походження, і звичка бувати в найвищих колах.

Тепер принц Грегор не відходив від Цинобера і над усяку міру вихваляв його і як найкращого поета, і як найдотепнішого фізика.

Чудно було дивитися на них, як вони стояли вкупі. Поряд із струнким Грегором малесенький карлик, що, високо задерши носа, ледве тримався на тоненьких ніжках, мав химерний вигляд. Очі всіх жінок були спрямовані туди, але не на принца, а на малюка, який то спинався навшпиньки, то опускався, коливаючись то вгору, то вниз, наче картезіанський чортик.8

Професор Мош Терпін підійшов до Бальтазара й запитав:

— Ну, що ви скажете про мого протеже, любого Цинобера? В нього багато чого є за душею, і коли я пильно гляну на нього, то відчуваю, що він не простий собі юнак. Пастор, що його виховав і мені рекомендував, висловився про його походження дуже загадково. Бо ж гляньте тільки на його величну постать, на його благородну, невимушену поведінку. Він, напевне, князівської крові, а можливо, що й королівський син!

Тієї миті сповістили, що вечеря готова. Цинобер пришкандибав до Кандіди, незграбно схопив її за руку й повів у їдальню.

Як несамовитий, кинувся нещасний Бальтазар темної ночі, крізь бурю й дощ додому.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Як скрипаль-італієць Сбіока нахвалявся запроторити пана Цинобера в контрабас, а референдарій9 Пульхер не міг дістати посади в міністерстві закордонних справ. Про службовців митниці та затримані дива для

хатнього вжитку. Як Бальтазара було зачаровано за допомогою головки ціпка

Бальтазар сидів на високому, оброслому мохом камені в лісовій глушині й замислено дивився вниз, у яр, де поміж скель та густих чагарів пінився й шумів струмок. Темні хмари сунули по небу й зникали за горами. Шелест дерев і дзюрчання води звучали немов глухе скавуління, до якого іноді домішувався крик хижих птахів, що здіймалися з темних хащів до високого неба й линули слідом за хмарами.

Бальтазарові здавалося, ніби він у дивних голосах лісу вчуває жалібні скарги природи, ніби він сам мусить потонути в тих скаргах, ніби вся його істота — це тільки почуття найглибшого, нестерпного болю. Серце його мало не розривалося з туги, і коли з очей полилися рясні сльози, йому видалось, ніби духи лісового струмка виглянули з води, простягли до нього білі руки з хвиль, щоб затягти в прохолодну глибину.

Коли це десь іздалеку долинув чистий, веселий звук ріжка і трохи звеселив його душу: в ньому прокинулась невимовна туга і водночас солодка надія. Він озирнувся навкруги, і, поки лунав ріжок, йому здавалося, що зелені лісові тіні вже не такі сумні, шум вітру, шепотіння чагарів не таке жалісне. Новий настрій його вилився в слова.

— Ні,— вигукнув він, схопившися з місця і радісно глянувши вдалину, — ні, ще не всі надії згасли! Певне тільки те, що якась похмура таємниця, якісь зловісні чари вдерлися в моє життя, але я зламаю ці чари, хоч би мені довелося навіть загинути. Коли я, захоплений, переможений почуттям, що мало не розривало мені груди, освідчився нарешті любій, солодкій Кандіді в коханні, то хіба ж не прочитав у її очах, хіба не відчув у потиску її руки своє щастя? Але як тільки з'являється той проклятий малий виродок, усе її кохання переходить на нього. Вона не зводить з мерзенної потвори очей, і як тільки клишоногий малюк наблизиться до неї або хоч торкнеться її руки, з її уст вихоплюються тужні зітхання. Тут мусить бути захована якась таємниця, і коли б я вірив у безглузді бабські казки, то сказав би, що малюка зачаровано, і він, як то кажуть, наводить

на людей ману. Хіба ж не диво дивне, що всі глузують і сміються з потворного, огидного курдупля, а щойно він з'явиться, то починають його вихваляти як найрозумнішого, найученішого, ба навіть найвродливішого з-поміж усіх студентів? Та що й казати! Хіба ж зі мною діється не те саме, хіба мені не здається часом, що Цинобер і розумний, і гарний? Тільки в присутності Кандіди лихі чари не мають наді мною сили, тоді Цинобер залишається дурним, потворним виродком. Але хай там що, я стану проти ворожої сили, у моїй душі мріє передчуття, що якась несподіванка дасть мені в руки зброю проти лихої потвори!

Бальтазар пішов назад до Керепеса. Йдучи узліссям, він помітив на шляху невелику, навантажену речами коляску, з якої хтось привітно махав до нього білою хустинкою. Він підійшов ближче і впізнав синьйора Вінченцо Сбіоку, відомого на весь світ віртуоза-скрипаля, якого він надзвичайно цінував за його прекрасну, майстерну гру і в якого вже два роки навчався грати.

— От добре,— вигукнув Сбіока,— от добре, мій любий пане Бальтазаре, мій дорогий друже й учню, що я зустрів вас тут, щоб сердечно з вами попрощатися!

— Як,— запитав Бальтазар,— як, синьйоре Сбіоко, невже ви покидаєте Керепес, де всі вас так шанують і поважають, де без вас не можуть обійтися?

— Еге ж,— відповів Сбіока, і з гніву вся кров линула йому до обличчя,— еге ж, пане Бальтазаре, я залишаю місто, де всі люди знавісніли, місто, схоже на велику божевільню. Вчора ви не були на моєму концерті, бо гуляли за містом, а то б захистили від скаженого натовпу, що накинувся був на мене!

— Але що ж сталося? Скажіть, на бога, що сталося? — скрикнув Бальтазар.

— Я грав,— мовив Сбіока,— найважчий концерт Віотті.10 Це моя гордість, моя радість. Ви чули, як я граю його, і завжди ним захоплювалися. Вчора я був, можна сказати, в найкращому гуморі... anima, кажу вам, веселий, радісний... spirio alato, кажу вам. Жодний скрипаль у цілому світі, навіть сам Віотті, не зміг би краще заграти. Коли я скінчив, знялися оплески, бурхливі, несамовиті,— справжній фурор, кажу вам, як і слід було чекати. Я скрипку під пахву і виходжу, щоб красненько подякувати. І що ж я бачу, що я чую? Всі, не звертаючи на мене ніякісінької уваги, з'юрмились в одному кутку зали й репетують, як навіжені: "Браво, бравіссімо, божественний Цинобере! Яка гра, яка поза, яка сила, яка досконалість!" Я кинувся туди, проштовхуюсь,— а там стоїть ледве на три лікті заввишки паскудний малюк і рипить огидним голосом: "Прошу, нема за що, заграв, як умів... Щоправда, я тепер найкращий скрипаль у Європі та й у всіх інших відомих частинах світу..." — "Стонадцять кіп чортів! — закричав я.— А хто ж тут грав: я чи цей хробак?" А що малюк і далі мимрив: "Дякую, уклінно дякую", то я хотів підбігти до нього й схопити його всією аплікатурою. Коли це всі кидаються до мене й починають плести несусвітні речі про заздрість, ревнощі та недоброзичливість. Тим часом хтось вигукує: "А яка музика!" І всі знову заходжуються: "А яка музика! Божественний Цинобер! Геніальний композитор!" Я ще завзятіше кричу: "Та невже ж тут усі подуріли, геть з глузду з'їхали? Це ж концерт Віотті, і я, я, відомий на весь світ Вінченцо Сбіока, грав його!" Та мене міцно хапають, кажуть щось про італійську біснуватість... rabbia, кажу вам, про її дивні напади, затягають силоміць до сусідньої кімнати, поводяться зі мною, як із хворим, як із божевільним. Незабаром убігає до кімнати синьйора Брагаці й падає непритомна. З нею сталося те, що й зі мною. Щойно вона закінчила свою арію — зала здригається від "Браво, бравіссімо, Цинобере!" І всі репетують, що ніхто в світі так не співає, як Цинобер! А він знов гугнявить своє проклятуще: "Прошу, прошу!" Синьйора Брагаці лежить у гарячці і, мабуть, незабаром помре, а я ось рятуюсь утечею від знавіснілого люду. Бувайте здорові, любий пане Бальтазаре! Якщо побачите, бува, синьйора Цинобера, то скажіть йому, будь ласка, хай ніде не попадається на концерті разом зі мною, бо схоплю його за хробачі ніжки і запакую в контрабас через дірку, нехай там хоч усе життя

виграє концерти й виспівує арії, скільки йому заманеться. Прощавайте, мій любий Бальтазаре, і не забувайте скрипки.— Синьйор Вінченцо Сбіока обійняв закам'янілого з подиву Бальтазара, сів у коляску й швидко поїхав собі.

— Чи не мав я рації,— сказав Бальтазар сам до себе,— чи не мав я рації, коли казав, що та моторошна химера, той Цинобер зачарований і напускає на людейману?

Тієї миті повз нього промчав якийсь юнак, блідий, збентежений, з виразом розпачу й безумства на обличчі. Бальтазарові стало важко на серці. Йому здалося, що той юнак — один із його друзів, тому він кинувся за ним у ліс.

Ледве пробіг він двадцять чи тридцять кроків, як упізнав референдарія Пульхера, що стояв під великим деревом і, піднявши очі вгору, так нарікав:

— Ні, неможливо довше витримати цю ганьбу! Всі надії щезли! Один лише шлях — могила! Прощай усе… життя… світ… сподівання… кохана…

З цими словами він вихопив у розпачі пістоля з-за пазухи й приставив до лоба.

Бальтазар блискавично підскочив до нього, рвонув у нього пістоля з рук, відкинув його геть і крикнув:

— Пульхере, бійся бога, що з тобою, що ти робиш? Референдарій кілька хвилин не міг отямитись. Майже непритомний, він упав на траву. Бальтазар присів до нього й почав утішати якими тільки міг словами, не знаючи, через що він упав у такий відчай.

Сто разів питав Бальтазар, що ж таке страшне сталося, що навело його на чорні думки про самогубство, аж поки нарешті Пульхер глибоко зітхнув і почав:

— Ти знаєш, любий друже Бальтазаре, моє скрутне становище, знаєш, як я всі свої надії покладав на посаду таємного експедитора, що відкрилась у міністерстві закордонних справ; знаєш, як ретельно, як пильно готувався я до неї. Я подав свої праці і з радістю довідався, що вони отримали цілковите схвалення в міністра. З якою певністю став я сьогодні вранці до усного іспиту! В кімнаті я застав маленького потворного карлика, якого ти, напевне, знаєш під ім'ям пана Цинобера. Радник посольства, якому доручено було провадити іспит, привітно підійшов до мене й сказав, що на ту саму посаду, яку я хочу отримати, зголосився також і пан Цинобер, тому він буде екзаменувати нас обох. А потім шепнув нишком на вухо: "Ви можете не боятися свого супротивника, любий референдарію, бо праці, які подав малий Цинобер, просто жалюгідні". Іспити почалися. Жодного питання радника не залишив я без відповіді. А Цинобер не знав нічого, ну просто нічогісінько, і, замість відповідати, рохкав і квакав якусь нісенітницю, якої ніхто не розумів, і так непристойно хвицав ногами, що кілька разів навіть упав з високого стільця, і я мусив його піднімати. Серце моє аж тремтіло з радості,— приязні погляди, які радник кидав на малюка, я вважав за найгіркішу іронію. Іспит закінчився. Але хто опише мій жах! Мов громом прибило мене, коли радник підійшов до малюка, обійняв його й сказав: "Найшановніший добродію! Які знання! Який розум! Яка дотепність! — А потім до мене: — Ви мене дуже розчарували, пане Пульхере. Ви ж нічогісінько не знаєте! І не ображайтеся, але таким способом підбадьорювати себе на іспитах, як оце ви, не узвичаєно, та й непристойно. Ви не могли навіть на стільці всидіти, кілька разів падали, і панові Циноберові довелося вас підводити. Дипломати мусять бути тверезі й розважні, бувайте, пане референдарію!" Я думаю, що то якісь безглузді жарти, і наважився піти до міністра. Він звелів мені передати, що не розуміє, як я ще й насмілився турбувати його своїм візитом після того, що вчинив на іспитах. Адже ж він знає все! Посада, якої я так домагався, вже віддана панові Циноберові! Отак якась пекельна сила

перекреслила мені всі надії, і я хочу добровільно відібрати собі життя, яке віддано на поталу таємному фатумові. Залиш мене!

— Нізащо! — вигукнув Бальтазар.— Перше вислухай мене.

І він розповів йому все, що знав про Цинобера, починаючи від першої зустрічі з ними коло Керепеської брами, про те, що сталося між ним і малюком у Терпіновім домі, і про все, що тільки-но почув од Вінченцо Сбіоки.

— Одне лише з певністю можна сказати,— додав він наостанку,— що в кожному вчинку тієї поторочі є щось таємниче, і повір мені, друже Пульхере: коли тут діють якісь пекельні чари, то треба тільки твердо опертися їм, і перемога буде наша, аби лише мужність. А тому не вдавайся в тугу і не роби нічого, не подумавши. Об'єднаймося проти недолугого відьмака!

— Відьмак! — вигукнув, зрадівши, референдарій.— Еге ж, відьмак, справжнісінький проклятий відьмак, що правда, то правда! Але ж, друже Бальтазаре, що це з нами, чи нам не сниться? Відьмаки, відьми, чари… Хіба ж не позникало все це давним-давно? Хіба ж багато років тому князь Пафнутій Великий не запровадив освіти і не вигнав з країни всієї нечисті, всього незбагненного? Та як же та клята погань зуміла все-таки тайкома пролізти до нас? Сто кіп чортів, таж треба звернути на неї увагу поліції, митників! Але ні, ні… тільки людське божевілля або — чого я найдужче боюся — величезне хабарництво винні в нашому нещасті. Проклятущий Цинобер, мабуть, неймовірно багатий. Недавно він стояв перед монетним двором, а люди, показуючи на нього пальцями, казали: "Гляньте-но на цього маленького, гарного пана, йому належать усі гроші, які там карбують".

— Е, мовчи,— відповів Бальтазар,— мовчи, друже, не грішми орудує ця потвора, тут щось інше! Щоправда, князь Пафнутій запровадив освіту на добро й користь свого народу і своїх нащадків, а проте дещо

дивовижне й незрозуміле в нас залишилось. Так би мовити, приємні дива для хатнього вжитку. Наприклад, із нікчемної насінини виростають височезні, стрункі дерева або всілякі овочі та городина, якою ми напихаємо своє черево. Адже ж дозволено різноманітним квіткам і метеликам на своїх пелюстках і крилах мати найблискучіші барви, ба навіть носити найдивніші письмена, про які ніхто й не знає, чи то олія, чи гуаш, чи акварель, і жоден майстер каліграфії не здатен прочитати те чудесне письмо, а не те що так написати! Го-го, референдарію, і зі мною часом діється щось чудне! Я кладу люльку й починаю ходити по кімнаті, а якийсь голос шепче мені, що я сам чудо, чарівник мікрокосмос порядкує мною і під'юджує на різні безглузді витівки! Але тоді, референдарію, я втікаю до лісу, споглядаю природу і розумію все, що говорять квіти, що журкоче струмок, і мене обіймає небесне блаженство!

— Ти говориш, немов у лихоманці! — вигукнув Пульхер. Та Бальтазар, не зважаючи на нього, простяг руки в далечінь, немов охоплений палкою тугою.

— Ти тільки вслухайся,— мовив він,— тільки вслухайся, о референдарію, яка небесна музика лунає в шумі вечірнього вітру в лісі! Чуєш, як струмки співають чимраз голосніше, як кущі й квіти приєднують до них свої ніжні голоси?

Референдарій прислухався, щоб почути музику, про яку говорив Бальтазар.

— Ай справді,— почав він,— ай справді по лісі линуть звуки, найчудесніші, найпрекрасніші з усіх, які мені доводилося чути в житті, і глибоко западають у душу. Але це не вечірній вітер, не кущі, не квіти співають, а здається, ніби хтось у далині торкає найглибші голосники в гармонії.

І Пульхер мав рацію. Справді, до них наближались повні, все гучніші хвилі акордів, подібні до звуків гармонії, але нечуваної величі й сили. І

коли друзі пройшли далі, перед очима в них відкрилася така чарівна картина, що вони з подиву остовпіли, наче прикипіли до місця. Недалеко від них їхав лісом чоловік, майже по-китайському зодягнений, тільки на голові в нього був пишний берет із гарним плюмажем. Карета його була подібна до розтуленої мушлі з блискучого кришталю, двоє високих коліс, здавалося, теж були зроблені з того самого матеріалу. Коли вони крутилися, то лунали чарівні звуки гармонії, які наші друзі й почули ще здалеку. Два сніжно-білих однорога в золотій упряжці везли карету, де замість візника був золотий фазан, що держав у дзьобі золоті віжки. А ззаду сидів великий золотий жук, який, здавалось, махаючи крильми, навівав на дивного чоловіка в мушлі прохолоду. Проїжджаючи повз друзів, чоловік приязно їм уклонився. Тієї ж миті з блискучої головки довгого ціпка, якого незнайомий тримав у руках, на Бальтазара упав яскравий промінь. Юнака немовби хто вколов у самі груди, він здригнувся і скрикнув:

— Ох!

Чоловік подивився на нього, усміхнувся й кивнув головою ще привітніше, ніж перше. Коли чарівна карета зникла в густому чагарнику і тільки чутно було ще ніжні звуки гармонії, Бальтазар кинувся приятелеві на шию, не тямлячи себе з радощів і захвату, й вигукнув:

— Референдарію! Ми врятовані! Оце був той, хто розіб'є нечестиві Циноберові чари.

— Не знаю,— сказав Пульхер,— не знаю, що зі мною тепер діється, чи я сплю, чи марю, одне лише правда, що мене сповнює якесь не відоме раніше почуття і в мою душу вертаються втіха й надія.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Як князь Барсануф снідав лейпцизькими жайворонками та гданською золотою горілкою, як йому на кашемірові штани сіла масна пляма і як він

таємного експедитора Цинобера зробив таємним радником в особливих справах. Книжка з малюнками доктора Проспера Альпануса. Як один швейцар укусив студента Фабіана за палець, як той надів сюртук із шлейфом і як його за те висміяно. Бальтазарова втеча

Нема чого довше приховувати, що міністр закордонних справ, при якому пан Цинобер заступив на посаду таємного експедитора, був нащадком того барона Протекстатуса фон Мондшайна, який у "Книзі турнірів" та хроніках надаремне шукав родовід феї Рожабельверде. Він звався, як і його предок, Претекстатус фон Мондшайн, мав найкращу освіту, найприємніші звички, ніколи не плутав мене й мені, вам і вас, виводив своє ім'я французькими літерами, ще й до того розбірливим письмом, і навіть часом працював сам, переважно, як була погана погода. Князь Барсануф, один із наступників великого Пафнутія, ніжно любив його, бо той на кожне питання мав готову відповідь, у години відпочинку грав з князем у скраклі, добре розумівся на грошових справах і танцював гавот як ніхто.

Трапилось так, що барон Претекстатус фон Мондшайн запросив князя на сніданок із лейпцизьких жайворонків та на чарку гданської золотої горілки. Прийшовши до Мондшайна, князь застав у передпокої між кількома приємними дипломатичними особами і малого Цинобера, який, спираючись на паличку, лупнув на князя своїми оченятами і, не звертаючи більше на нього уваги, став запихатися смаженим жайворонком, якого щойно поцупив зі столу. Помітивши малюка, князь ласкаво усміхнувся до нього й запитав міністра:

— Мондшайне, хто той невеличкий, приємний розумний юнак у вашому домі? Чи це не він часом так чудово складає і таким прекрасним письмом пише мені доповіді, які я почав отримувати від вас?

— Він самий, вельможний пане,— відповів Мондшайн.— Доля послала мені в його особі найрозумнішого і найздібнішого працівника. Цей достойний юнак зветься Цинобер, і я уклінно вам його рекомендую.

Будьте до нього ласкаві й прихильні, мій дорогий князю. Він лише кілька днів як працює в мене.

— А тому,— озвався один гарний юнак, наблизившись до князя,— а тому, коли ваша ясновельможність дозволить мені зауважити, мій малий колега нічогісінько ще не надіслав. А доповіді, яким випало щастя звернути на себе увагу вашої ясновельможності, складав я.

— Чого вам треба від мене? — звернувся до нього князь.

А Цинобер, що, чавкаючи, жадібно вминав жайворонка, тим часом підійшов до князя впритул. Доповіді таки справді писав той юнак, що звернувся був до князя, але князь знов крикнув:

— Чого вам треба? Ви, мабуть, і пера в руках не тримали. Та ще й тут, біля самого мене, жерете смажених жайворонків, навіть, мушу зауважити на превелику свою досаду, посадили масну пляму на мої кашемірові штани! До того ж бридко чвакаєте, еге ж! Все це переконливо свідчить, що ви зовсім не здатні до дипломатичної діяльності. Йдіть собі любенько додому і не навертайтесь мені на очі. Хіба що принесете якийсь добрий засіб вивести пляму на моїх штанях. Тоді я, може, стану знов до вас ласкавіший.— І, звертаючись до Цинобера, промовив: — Такі юнаки, як ви, шановний Цинобере,— окраса вітчизни, вони заслуговують на те, щоб володарі їх відзначали. Ви будете таємним радником в особливих справах!

— Найкрасніше дякую! — рохнув Цинобер, ковтаючи останній шматок і витираючи пику обома руками.— Найкрасніше дякую, це для мене ніщо, зроблю все як слід.

— Чесна самовпевненість,— промовив князь, підвищивши голос,— чесна самовпевненість свідчить про внутрішню силу, що має бути притаманна достойному державному діячеві.

І, сказавши цю сентенцію, князь випив чарку золотої гданської, яку міністр власноручно подав йому і яка йому дуже припала до смаку. Нового радника посадовили між князем і міністром. Він жер як не в себе жайворонків, пив малагу і гданську вперемішу, рохкав, бурмотів крізь зуби й через те, що ледве виглядав з-за столу кінчиком гострого носа, дуже вимахував ручками й ніжками.

Після сніданку князь і міністр сказали:

— Цей таємний радник в особливих справах — справжній англієць!

— У тебе,— сказав Фабіан своєму приятелеві Бальтазарові,— в тебе такий радісний вигляд, очі твої аж світяться. Ти почуваєш себе щасливим? Ах, Бальтазаре, ти сниш, мабуть, чудесний сон, але, як приятель, я мушу тебе збудити.

— А що таке? Що сталося? — стурбовано спитав Бальтазар.

— Так,— вів далі Фабіан,— так, я мушу тобі все сказати! Тільки не впадай у розпач, мій друже! Пам'ятай, що хоч, можливо, жодне лихо в світі не вражає так боляче, як це, але й не забувається так легко! Кандіда…

— На бога! — скрикнув, жахнувшись, Бальтазар,— Кандіда? Що з нею? Її вже немає на світі? Вмерла?

— Заспокойся,— сказав далі Фабіан,— заспокойся, мій друже. Не вмерла твоя Кандіда, але для тебе все одно, що вмерла! Знай же, що малюк Цинобер став таємним радником і нібито вже заручений з Кандідою, яка бозна-чого до нестями закохалась у нього.

Фабіан думав, що Бальтазар вибухне розпачливими прокльонами й скаргами. Але він натомість промовив спокійним голосом:

— Коли це й усе, то ще не така біда, щоб я засмутився.

— Хіба ж ти вже не кохаєш Кандіди? — запитав Фабіан, страшенно здивований.

— Кохаю,— відповів Бальтазар,— як не кохати такого ангела, такої чудової дівчини? Кохаю від щирого серця, з усією пристрастю, яка тільки може вибухнути в молодечих грудях! І знаю, ах, добре знаю, що й Кандіда мене кохає, тільки проклятущі чари обплутали її, але скоро я порву відьмакові пута, скоро знищу страховисько, яке її, бідолашну, морочить.

І Бальтазар докладно розповів приятелеві про дивного чоловіка, якого він зустрів у лісі в чудернацькій кареті. Бо відколи груди його пронизав яскравий промінь з головки ціпка, він відчув певність, що Цинобер не хто інший, як нікчемний відьмак, силу якого знищить той чоловік.

— Але ж, Бальтазаре! — вигукнув Фабіан, коли той закінчив.— Бальтазаре, як тобі могла спасти на думку така дивовижа, така нісенітниця? Чоловік, якого ти вважаєш за чарівника, не хто інший, як доктор Проспер Альпанус, що живе недалечко від міста у своїй віллі. Щоправда, про нього йдуть дивні чутки, і його вважають мало не другим Каліостро,11 але то його власна вина. Він полюбляє, скажімо, огорнути себе в містичний морок, удавати, що йому відомі найглибші таємниці природи, що йому підвладні незнані сили. До того ж він великий дивак. Наприклад, його карета так химерно зроблена, що людина з палкою, жвавою уявою, як хоч би в тебе, мій друже, легко може сприйняти її за явище з якої-небудь безглуздої казки. Отож слухай! Його кабріолет має вигляд мушлі і скрізь посріблений, а поміж колесами вміщено катеринку, що сама грає, як тільки закрутяться колеса. Той, кого ти вважав за срібного фазана, насправді був його маленький, одягнений у біле візник, так само його розкрита парасолька здалася тобі крильми золотого жука. Своїм білим конячкам він звелів приробити великі роги, щоб вони мали казковий вигляд. Єдине, що доктор Альпанус справді має гарного

іспанського ціпка з чудовим блискучим кристалом, прилаштованим зверху замість головки. Про дивну дію того кристала розповідають, а може, й вигадують багато всіляких байок. Промінь його буцімто ледве чи й витримає око. А коли доктор закриє його тонким серпанком, тоді, пильно вдивившись у нього, можна побачити, як у вгнутому дзеркалі, ту людину, образ якої ти носиш глибоко в своєму серці.

— Справді? — перепитав Бальтазар.— Справді? Так кажуть? А що ще розповідають про доктора Проспера Альпануса?

— Ет,— відповів Фабіан,— краще не проси, щоб я тобі розповідав усі ті дурні байки та вигадки. Ти ж знаєш, що й досі є ще навіжені люди, які, всупереч здоровому глуздові, вірять у так звані дива з нікчемних бабських казок.

— Признаюся тобі,— перебив його Бальтазар,— що я й сам належу до тих навіжених, без здорового глузду, людей. Посріблене дерево — зовсім не те, що блискучий, прозорий кристал, катеринка звучить не так, як гармонія, срібний фазан — не візник, і парасолька — не золотий жук. Або дивний чоловік, якого я зустрів, не Проспер Альпанус, що про нього йде тепер мова, або доктор справді володіє надзвичайними таємницями.

— Аби тебе,— сказав Фабіан,— аби тебе цілком вилікувати від химер, буде найкраще, коли я поведу тебе просто до Проспера Альпануса. Тоді ти на власні очі побачиш, що пан доктор — звичайнісінький лікар і що він не виїжджав на прогулянку з однорогами, срібними фазанами та золотими жуками.

— Ти, мій друже,— сказав Бальтазар, радісно блиснувши очима,— ти, мій друже, висловив найщиріше бажання моєї душі. Зараз же рушаймо в дорогу.

Незабаром вони вже стояли перед гратчастою брамою парку, посеред якого була вілла доктора Альпануса.

— Як же нам увійти туди? — спитав Фабіан.

— Я думаю, треба постукати,— відповів Бальтазар і взявся за металевий молоток, що висів біля самого замка.

Щойно підняв він молоток, як почувся якийсь підземний гуркіт, наче далекий грім, що завмер десь немов у бездонній глибині. Гратчаста брама помалу відчинилась, вони ввійшли і попростували довгою, широкою алеєю, в кінці якої побачили віллу.

— І ти відчуваєш тут,— запитав Фабіан,— щось надзвичайне, чарівне?

— Я думаю,— відповів Бальтазар,— що гратчаста брама все ж таки відчинилась не дуже звичайно, і потім, не знаю чому, мені все тут видається таким чудесним, просто магічним. Де ще є в околиці такі прекрасні дерева, як у цьому парку? Еге ж, багато дерев і кущів мають он які блискучі стовбури та смарагдове листя — напевне, вони з чужих, невідомих країн.

Фабіан помітив дві жаби надзвичайної величини, що від самої брами скакали обабіч них.

— Добрий мені парк,— вигукнув Фабіан,— коли в ньому водиться така погань!

І він нахилився по камінь, щоб жбурнути його в кумедних жаб. Та обидві вони стрибнули в кущі, втупившись звідти в нього блискучими людськими очима.

— Ну стривай же! — крикнув Фабіан, націлився в одну жабу й кинув каменя.

Але тієї миті якась приземкувата, бридка жінка, що сиділа на дорозі, заквакала:

— Нахаба, жбурляє камінням у чесних людей, що важкою працею заробляють собі на шматок хліба!

— Ходімо вже, ходімо,— з жахом промурмотів Бальтазар, що добре бачив, як жаба перекинулась у стару жінку. Один лиш погляд у кущі переконав його, що й друга жаба, перекинувшись у маленького чоловічка, ретельно взялася виполювати бур'ян.

Перед домом був прекрасний зелений моріжок, на якому паслися обидва однороги, а в повітрі бриніла ніжна музика.

— Ти бачиш? Ти чуєш? — запитав Бальтазар.

— Я бачу тільки,— відповів Фабіан,— двох білих конячок, що пасуться на траві, а бринить, мабуть, десь еолова арфа.

Чудова, проста архітектура не дуже великого двоповерхового будинку захопила Бальтазара. Він смикнув за шнурок дзвінка, двері зразу ж відчинились, і перед юнаками, замість швейцара, з'явився великий, схожий на страуса золотавий, блискучий птах.

— Ну глянь,— сказав Фабіан Бальтазарові,— глянь, яка безглузда ліврея! Коли й захочеш дати хлопцеві на чай, то де ж у нього руки, щоб засунути гроші в кишеню?

Він обернувся до страуса, схопив його за блискуче, пухнасте пір'я, що висіло з вола під дзьобом, як пишне жабо, і сказав:

— Будьте ласкаві доповісти про нас панові доктору, дорогий друже.

Але страус промовив лише: "Квір-р-р!" — і дзьобнув Фабіана за палець.

— А хай йому чорт! — крикнув Фабіан.— Це таки й справді, видно, проклятий птах!

Тієї ж миті відчинилися хатні двері, і назустріч друзям вийшов сам доктор, маленький, худенький, блідий чоловік. Він був у невеличкій оксамитовій шапочці, з-під якої спадали довгі прегарні кучері, в довгім індійськім убранні кольору вохри, в маленьких червоних чобітках зі шнурівкою, облямованих чи то хутром, чи, може, пером якої птиці — не можна було розпізнати. Обличчя в нього було спокійне, навіть добродушне, тільки як придивитись до нього пильно, зблизька, то часом здавалося, ніби з нього, мов із скляного футляра, виглядає ще одне маленьке личко.

— Я побачив,— сказав тихо, трохи протягло, з приємним усміхом Проспер Альпанус,— я побачив вас, мої панове, ще з вікна. Я вже наперед знав, принаймні про вас, любий добродію Бальтазаре, що ви прийдете до мене. Отже, прошу ласкаво, ходімо зі мною.

І Проспер Альпанус повів їх до високої круглої кімнати, позавішуваної блакитними запонами. Через прорублене в стелі вікно світло падало просто на блискучий, глянсований мармуровий столик, що стояв посеред кімнати на сфінксові замість лапок. Більше в кімнаті не видно було нічого особливого.

— Чим можу вам служити? — запитав Проспер Альпанус.

Тоді Бальтазар набрався відваги й розповів усе, що сталося з малим Цинобером, відколи той уперше з'явився в Керепесі, і на закінчення сказав, як у нього виникла тверда впевненість, що тільки він, Проспер Альпанус, є той добродійний маг, який покладе край негідним і мерзенним чарам Цинобера.

Проспер Альпанус глибоко замислився. Нарешті, аж через кілька хвилин, він сказав поважно, притишивши голос:

— З вашої розповіді, Бальтазаре, видно, що малий Цинобер, напевне, оточений якимись таємницями. Але ж треба найперше знати ворога, з яким доведеться боротись, знати причину тих чарів, що їх треба знищити. Можливо, малий Цинобер не хто інший, як домовик-коренячок. Зараз побачимо.

Проспер Альпанус смикнув за один шовковий шнурок, що їх повно спускалося зі стелі. Одна запона зашурхотіла, розсунулась, відкриваючи великі фоліанти, всі в позолочених палітурках, і донизу спустилась легесенька, гарна драбинка з кедрового дерева. Проспер Альпанус піднявся нею вгору, витяг із горішньої полиці один фоліант і поклав його на мармуровий столик, старанно обмахнувши з нього порох чималим віничком із блискучого павиного пір'я.

— У цьому трактаті йдеться про домовиків-коренячків. Вони всі тут намальовані. Можливо, ви знайдете між ними й свого ворога Цинобера, тоді він попаде в наші руки.

Коли Проспер Альпанус розгорнув книгу, приятелі побачили в ній безліч чітких кольорових гравюр найхимерніших потворних чоловічків із найбезглуздішими пиками, які тільки можна собі уявити. Але тільки-но Проспер торкнувся одного з них у книзі, як той ожив, вискочив з аркуша на мармуровий стіл і почав кумедно, втішно танцювати, ляскати пальчиками й виробляти кривими ніжками піруети й антраша, ще й приспівувати: "Квір-р-р, квап-п, пір-р, пап-п",— аж поки Проспер не схопив його за голову й не поклав назад в книгу, де він скоро сплющився й обернувся на кольоровий малюнок.

У такий спосіб вони переглянули всі гравюри. Але хоч Бальтазарові часто хотілося крикнути: "Ось він, ось Цинобер!" — та, придивившись пильніше, він, на великий свій жаль, мусив визнати, що то зовсім не Цинобер.

— Дуже дивно,— сказав Проспер Альпанус, передивившись усю книжку до кінця.— Може, він який-небудь гном? Подивимось.

І він надзвичайно спритно поліз знов на кедрову драбинку, дістав другий фоліант, старанно витер із нього порох, поклав на мармуровий столик і розгорнув його.

— У цьому творі йдеться про гномів. Можливо, ми впіймаємо тут Цинобера.

Друзі знов побачили безліч чітких кольорових гравюр з огидними рудими потворами. І тільки-но Проспер Альпанус їх торкався, як вони починали плаксиво нарікати й нарешті важко виповзали з книжки на мармуровий стіл, стогнали, охкали, аж поки доктор знов не вкладав їх у книжку.

Але й тут Бальтазар не знайшов Цинобера.

— Дивно, дуже й дуже дивно,— сказав доктор і глибоко задумався.— Королем жуків,— повів далі він,— королем жуків він не може бути, бо той, мені добре відомо, перебуває тепер в іншому місці. Павучим маршалом також ні, бо павучий маршал, хоч, правда, й бридкий, але розумний і спритний, живе з своїх рук не привласнюючи собі чужої праці. Дивно, дуже дивно.

Він знов кілька хвилин помовчав, і тепер стало виразно чути всілякі чудні голоси: то окремі звуки, то цілі хвилі акордів, що бриніли навколо.

— У вас тут звідусюди чутно приємну музику, любий пане докторе,— сказав Фабіан.

Але Проспер Альпанус, здавалося, зовсім не звертав на Фабіана уваги. Він тільки Бальтазара не спускав з очей. Простягнувши до нього

руки, він ворушив кінчиками пальців, ніби хотів скропити його невидимими краплями.

Нарешті доктор схопив Бальтазара за руки і мовив поважно й ласкаво:

— Тільки найчистіша співзвучність психічних принципів за законом дуалізму сприятиме операції, яку я зараз почну. Ідіть за мною!

Друзі пройшли за доктором через кілька кімнат, де не було нічого особливого, хіба що кілька дивовижних тварин, які читали собі, писали, малювали, танцювали тощо; нарешті перед ними відчинилися двійчасті двері, і приятелі зупинились перед щільною завісою, за якою Проспер Альпанус зник, залишивши їх у цілковітій темряві.

Аж ось завіса розсунулась і друзі опинились, як їм здалося, в округлій залі, де розливалося магічне притьмарене світло. Коли вони поглядали на стіни, то їхній погляд ніби губився в неозорих зелених гаях, на квітучих луках із дзюркотливими струмками й джерелами. Таємничі, невідомі пахощі клубочились у повітрі і наче доносили солодкі звуки гармонії. Проспер Альпанус з'явився одягнений у все біле, як брамін, і поставив посеред зали велике, кругле кришталеве свічадо, накинувши на нього серпанок.

— Підійдіть,— сказав він глухим, урочистим голосом,— підійдіть до цього свічада, Бальтазаре, спрямуйте всі свої думки на Кандіду, побажайте від усієї душі, щоб вона з'явилась вам тієї миті, яка тепер існує в просторі й часі.

Бальтазар зробив так, як йому наказано. Тим часом Проспер Альпанус став позаду й почав обома руками описувати круг нього кола.

Минуло кілька секунд, і з свічада знявся блакитний дим. Кандіда, мила Кандіда з'явилася там у всій своїй красі і розповні життя! Але поруч

із нею, зовсім близько від неї сидів бридкий Цинобер, тиснув їй руки, цілував її — а Кандіда обіймала однією рукою потвору й пестила його. Бальтазар мало не крикнув, та Проспер Альпанус міцно схопив його за плечі, і крик завмер у нього в грудях.

— Спокійно,— тихо сказав Проспер,— спокійно, Бальтазаре! Візьміть ось цього кийка й налупцюйте почвару, але не руште з місця.

Бальтазар так і зробив і задоволено побачив, як малюк скорчився, скрутився, впав додолу! Він люто скочив уперед, але видиво розпливлося в тумані і в диму, а Проспер Альпанус рвонув оскаженілого Бальтазара назад, крикнувши:

— Годі! Коли розіб'єте магічне свічадо, то всі ми пропали! Ходімо на світло.

Друзі з докторового наказу покинули залу і вийшли до сусідньої світлої кімнати.

— Слава богу,— вигукнув Фабіан,— слава богу, що ми вийшли з проклятої зали! Задушливе повітря так стиснуло мені серце, а ще й ці дурні штуки, які я ненавиджу всією душею.

Бальтазар хотів відповісти йому, але до кімнати ввійшов Проспер Альпанус.

— Тепер,— сказав він,— тепер ясно, що потворний Цинобер і не коренячок, і не гном, а звичайнісінька людина, але про нього дбає якась таємна чарівна сила; вгадати її мені ще не пощастило, тому я поки що не можу вам допомогти. Завітайте до мене незабаром знов, Бальтазаре, ми тоді вирішимо, що робити далі. До побачення!

— Отже,— сказав Фабіан, підступаючи до доктора,— отже, ви чарівник, а не можете подолати малого, жалюгідного Цинобера. То

знайте ж, що я вас вважаю, разом з усіма вашими кольоровими малюнками, ляльками, магічним свічадом, з усім вашим безглуздим причандаллям, за справжнього шахрая! Закоханого Бальтазара, що базграє вірші, ви можете морочити, але зі мною у вас нічого не вийде! Я освічена людина і не визнаю жодних чудес!

— Вважайте мене,— сказав Проспер Альпанус, засміявшись голосніше й щиріше, ніж від нього можна було сподіватися,— вважайте мене за кого хочете. Але хоч я й не справжній чарівник, проте знаю деякі гарні штуки.

— З Віглебової12 "Магії" або з якоїсь іншої? — вигукнув Фабіан.— Ну, куди вам до нашого професора Моша Терпіна, ви з ним не зрівняєтесь, бо він чесний чоловік і завжди показує нам, що все відбувається природно, він не оточує себе таємничим причандаллям, як ви, пане докторе. Ну, а тепер моє вам шанування!

— Ну,— сказав доктор,— невже ви такі розгнівані й підете від мене?

І він погладив кілька разів Фабіанові руки від плеча до зап'ястків. Тому стало якось прикро, і він збентежено вигукнув:

— Що ви робите, пане докторе?

— Ну, йдіть уже собі, панове,— сказав доктор.— Ви, пане Бальтазаре, сподіваюсь, незабаром прийдете до мене. Ми зарадимо вашій біді!

— Ви не дістанете ані гроша на чай, мій друже! — гукнув Фабіан до золотавого швейцара і схопив його за жабо.

Але той знов нічого не сказав, лише квіркнув і вдруге дзьобнув Фабіана в палець.

— Тварюко! — скрикнув Фабіан і вибіг з будинку.

Обидві жаби негайно з'явилися знову й чемно відпровадили друзів до самої гратчастої брами, яка, глухо загуркотівши, відчинилась, потім зачинилась за ними.

— Я не розумію,— сказав Бальтазар, ідучи дорогою позад Фабіана,— зовсім не розумію, брате, що це сьогодні на тобі за дивний сюртук, з такими страшенно довгими полами й коротенькими рукавами.

Фабіан глянув на себе і вражено побачив, що його коротенький сюртук ззаду подовшав до самої землі, зате рукави підскочили аж до ліктів.

— Сто кіп чортів, що ж це таке? — вигукнув він і почав натягувати та обсмикувати рукави.

Спершу було ще сяк-так, але тільки-но вони перейшли міську браму, рукави, хоч як він їх обсмикував та натягував, підскочили знову аж до самих плечей, оголивши Фабіанові руки, а ззаду волочився шлейф, що чимраз довшав. Усі зустрічні зупинялися й мало не лопали з реготу, а дітлахи цілими юрмами бігли за ним, радісно галасуючи, глузували з довгої ряси, смикали і рвали її з усіх боків. А коли Фабіан наважився знов оглянутись, то побачив, що шлейф не тільки не вкоротився, а став ще довший. Люди на вулиці реготали й кричали все дужче, аж поки нарешті Фабіан, мало не збожеволівши, не вскочив у якийсь дім. Тієї ж миті зник і шлейф.

Бальтазар не мав часу довго чудуватися з Фабіанових дивних чарів, бо референдарій Пульхер, спопавши його, затяг якнайдалі в провулок і сказав:

— Чого ж ти й досі не втік, чого прилюдно вештаєшся, коли за тобою гоняться з наказом про арешт!

— А що таке? Про що ти говориш? — запитав украй здивований Бальтазар.

— Тебе так далеко,— вів далі референдарій,— тебе так далеко завели шалені ревнощі, що ти порушив хатнє право, вдерся в дім Моша Терпіна, напав на Цинобера коло його нареченої і мало не до смерті налупцював потворного малюка!

— Схаменися! — закричав Бальтазар.— Таж мене цілий день не було в Керепесі, це нахабна брехня!

— О, тихше, тихше! — мовив Пульхер.— Лише Фабіанова безглузда витівка, отой його шлейф урятує тебе, і ніхто не зверне тепер на тебе уваги! Мерщій тікай від ганебного арешту, а все інше ми вже якось уладнаємо. Тобі тепер не можна з'являтися додому. Дай мені ключі, я тобі все перешлю. Швидше йди до Гох-Якобсгайма!

І референдарій потяг Бальтазара безлюдними провулками за браму в село Гох-Якобсгайм, де знаменитий учений Птоломеус Філадельфус писав свою надзвичайну книжку про невідоме плем'я студентів.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Як таємний радник в особливих справах Цинобер причісувався в своєму саду і приймав росяну ванну. Орден Зелено-плямистого Тигра. Щаслива вигадка театрального кравця. Як панна Рожа-Гожа облилася кавою, а Проспер Альпанус запевняв її в своїй приязні

Професор Мош Терпін аж млів від радості.

— Чи міг я,— казав він сам до себе,— чи міг я сподіватися більшого щастя, як те, що шановний таємний радник прийшов до мене в дім ще студентом? Він одружиться з моєю донькою і буде моїм зятем. Через нього я доскочу ласки в найсвітлішого князя Барсануфа і піднімусь

драбиною, якою піднімається і мій чудовий Циноберик. Щоправда, я й сам часом не збагну, як це така дівчина, як моя Кандіда, могла до нестями закохатися в малюка. Бо звичайно жінки звертають увагу більше на гарну зовнішність, аніж на особливі духовні якості, а я іноді як придивлюся до цього радника в особливих справах, то мені здається, що його не можна назвати дуже гарним, він навіть... bossu...13 ша, ша, ша... бо й стіни мають вуха. Він же князів улюбленець, буде весь час підійматися вгору, до того ж — мій зять!

Мош Терпін казав правду. Кандіда виявляла надзвичайну прихильність до малюка, і коли дехто з тих, на кого Цинобер не міг наслати мани, натякав їй, що таємний радник в особливих справах шкідлива, бридка потвора, та й годі, вона миттю звертала розмову на чудові кучері, якими наділила його природа.

Але, чуючи ці її слова, ніхто не посміхався так глузливо, як референдарій Пульхер.

Він ходив назирці за Цинобером, а допомагав йому таємний секретар Адріан, той самий юнак, який через Циноберові чари мало не позбувся місця в канцелярії міністерства і знов повернув собі прихильність князя лише тим, що здобув для нього чудовий засіб виводити плями.

Таємний радник в особливих справах жив у прегарному будинку з іще кращим садом, посеред якого була галявина, оточена густими кущами, де квітли чудові троянди. Люди помітили, що Цинобер через кожні дев'ять днів тихенько вставав на світанку, хоч як йому було важко, сам, без служника, одягався, спускався в сад і зникав у кущах, які оточували галявинку.

Пульхер і Адріан, відчуваючи якусь таємницю і довідавшись від Циноберового камердинера, якої ночі його пан мав піти на галявину, наважились перелізти через садовий мур і сховатися в кущах.

Тільки-но почало світати, як вони побачили малюка, що плентався грядкою, пирхаючи і чхаючи, бо росяні стебла та віти били його по носі.

Коли він прийшов на моріжок із трояндами, над кущами неначе забринів вітерець, і троянди запахли ще чутніше. Якась прекрасна жінка в серпанку, з крильми за плечима, спустилася додолу, сіла на гарний стілець, що стояв серед трояндових кущів, і, тихо промовивши: "Йди, моя люба дитино", взяла Цинобера й почала розчісувати золотим гребінцем довгі кучері, що спадали йому аж на спину. Здавалось, малюкові було дуже приємно, бо він блимав оченятами, витягав ніжки й муркотів, як кіт. Так тривало, мабуть, хвилин п'ять, потім чарівниця ще раз провела пальцем уздовж його тім'я, і Пульхер та Адріан помітили на голові в Цинобера вузьку, блискучу, як вогонь, смугу. Тоді жінка сказала:

— Ну, прощавай, любий хлопчику! Будь розумним, яким тільки зможеш!

Малюк сказав:

— Бувайте, матусю, я й так розумний, вам нема чого казати це щоразу.

Жінка помалу знялась і зникла в повітрі. Пульхер і Адріан отетеріли з подиву. Коли Цинобер хотів уже йти, вони вискочили з кущів і крикнули:

— Доброго ранку, пане таємний раднику в особливих справах! Ох, як же вас гарно причесали!

Цинобер озирнувся і, побачивши Пульхера, хотів швидше втекти. А що був незграбний і слабкий у ногах, то спіткнувся, впав у високу траву, стебла зімкнулися над ним, і він опинився в росяній ванні. Пульхер підскочив до нього й поміг йому встати на ноги, але Цинобер прохрипів:

— Як це ви, добродію, попали в мій сад? Забирайтеся звідси геть до всіх чортів!

Він схопився й підстрибом, скільки було в нього сили, побіг додому.

Пульхер написав Бальтазарові про цю дивовижну пригоду й пообіцяв подвоїти свою пильність.

Цинобера, видно, страшенно засмутило те, що з ним трапилось. Він звелів покласти себе в постіль і так охкав та стогнав, що чутка про його раптову хворобу дійшла скоро до міністра Мондшайна й до князя Барсануфа.

Князь Барсануф негайно послав свого лейб-медика до маленького улюбленця.

— Найшановніший таємний раднику,— сказав лейб-медик, намацавши пульс,— ви не шкодуєте себе для вітчизни… Пильна праця поклала вас у постіль, постійні напружені думки спричинились до невимовних страждань, які ви, мабуть, тепер відчуваєте. Ви зблідли, змарніли, а ваша дорога голівка аж пашить! Ой, ой! Хоч би не було запалення мозку! І оце ви, дбаючи про добробут держави, довели себе до такого? Аж подумати страшно! Ану стривайте лишень!

Лейб-медик, мабуть, помітив ту саму червону смугу на Циноберовій голові, яку відкрили Пульхер та Адріан. Зробивши кілька магнетичних рухів звіддаля і подмухавши з усіх боків на хворого, який у відповідь нявчав і скавулів, лейб-медик хотів погладити його рукою по голові й ненароком торкнувся тієї смуги. Цинобер аж підстрибнув, знавіснівши з люті, і маленькою кощавою рукою дав такого ляпаса лейб-медикові, який саме нахилився до нього, що аж луна пішла по кімнаті.

— Чого вам треба від мене? — заверещав Цинобер.— Чого вам треба від мене, що ви дряпаєте мене по голові? Я зовсім не хворий, я здоровий,

цілком здоровий, я зараз устану й піду в міністерство на конференцію. Геть звідси до біса!

Лейб-медик, украй переляканий, квапливо пішов від нього. А коли він розповів князеві Барсануфу про свою пригоду, той захоплено вигукнув:

— Яка відданість державній службі! Яка гідність, яка велич у поведінці! Що за людина той Цинобер!

— Мій дорогий таємний раднику! — сказав міністр Претекстатус фон Мондшайн до малого Цинобера.— Як добре, що ви, незважаючи на свою хворобу, прийшли на конференцію! Я тут склав записку з приводу какатуського двору — сам склав, і прошу вас доповісти князеві, бо в вашій натхненній доповіді вона виграє, і князь тоді визнає мене її автором.

Записку, що нею хотів заробити собі славу міністр, склав, проте, не хто інший, як Адріан.

І міністр пішов із малюком до князя.

Цинобер витяг з кишені записку, яку йому дав міністр, і почав читати. А що з його читання нічого не виходило і він тільки невиразно мимрив і плів якусь нісенітницю, то міністр узяв у нього папірця й почав читати сам.

Князь, видно, був страшенно захоплений і виявляв своє задоволення, щоразу вигукуючи:

— Прекрасно! Добре сказано! Чудово! Знаменито!

Як тільки міністр закінчив, князь підійшов до малого Цинобера, високо підняв його, притиснув до своїх грудей, якраз там, де в нього (в

князя) сяяла велика зірка Зелено-плямистого Тигра, і, схлипуючи й затинаючись, бо сльози аж лилися йому з очей, промовив:

— Ні, яка людина! Який талант! Яка старанність, яка любов! Яке самозречення! — Потім додав, опанувавши себе: — Цинобере! Я призначаю вас своїм міністром! Будьте вірний і відданий вітчизні. Будьте чесним слугою Барсануфа, який любитиме вас і шануватиме.— Тоді незадоволено звернувся до міністра: — Я бачу, любий бароне фон Мондшайне, що від деякого часу ви стали занепадати на силі. Відпочинок у маєтку буде корисний вашому здоров'ю. Прощавайте!

Міністр фон Мондшайн пішов, буркнувши крізь зуби щось невиразне й люто позирнувши на Цинобера, який за своїм звичаєм сперся ззаду на паличку і, ставши навшпиньки, гордо й нахабно поглядав навкруги.

— Я повинен,— сказав князь,— я повинен, мій любий Цинобере, відзначити вас відповідно до ваших високих заслуг. Отож прийміть із моїх рук орден Зелено-плямистого Тигра!

І князь хотів негайно ж повісити йому орденську стрічку, яку звелів камердинерові принести, та вона ніяк не лягала на Циноберові горби — то непристойно спадала донизу, то так само непристойно повзла догори.

Князь у таких справах, як і в усіх інших, що торкалися добробуту держави, був дуже принциповий. Орден Зелено-плямистого Тигра мав висіти між стегновою кісткою і куприком на три шістнадцятих дюйма від цього останнього. Але повісити його саме там ніяк не вдавалося. Марно старалися камердинер, три пажі, сам князь — клята стрічка сповзала то туди, то сюди. Нарешті Цинобер почав невдоволено квакати:

— Чого ви зняли таку веремію круг мене? Киньте цю дурну цяцьку, нехай висить як хоче. Я ж тепер міністр, міністром і залишусь.

— Нащо ж,— розгнівано вигукнув князь,— нащо ж тоді в мене існує орденська рада, коли з приводу стрічок існують такі безглузді правила, що цілком суперечать моїй волі? Потерпіть, мій любий Циноберe, скоро все зміниться!

З наказу князя зібралась орденська рада, до якої додали ще двох філософів та одного природознавця, що недавно вернувся з Північного полюса. Рада мала обміркувати, як найкраще приладнати стрічку Зелено-плямистого Тигра міністрові Циноберу. Щоб на таке важливе питання раді вистачило сили, усім її членам наказано вісім днів перед засіданням нічого не думати. А щоб той наказ виконати і водночас не занехаяти державної служби, їм належало робити рахунки. Вулиці перед палацом, де мало відбутися засідання орденської ради, філософів та природознавця, були встелені товстим шаром соломи, щоб не гуркотіли підводи й не заважали мудрим мужам. Заборонили також поблизу палацу бити в барабани, грати на музичних інструментах, ба навіть голосно розмовляти. В самому палаці всі ходили на товстих повстяних підошвах і порозумівалися на мигах.

Цілісіньких сім днів з раннього ранку до пізнього вечора тривало засідання, але кінця йому ще й не видно було.

Князеві урвався терпець, він раз по раз слав до них накази, що повинні ж вони, хай йому сто чортів, дійти нарешті якогось висновку. Та нічого не помагало.

Природознавець, як лише міг, досліджував Циноберову природу, зміряв ширину й висоту горба на спині і дав орденській раді найдокладніші обрахунки. Він, власне, й запропонував нарешті покликати на засідання ще й театрального кравця.

Хоч яка дивна була ця пропозиція, але в тому страху й скруті, в якому всі вони перебували, її прийняли одноголосно.

Театральний кравець, добродій Кес, був дуже спритний і хитрий чоловік. Як тільки члени ради розповіли йому про свою безвихідь, він переглянув обрахунки природознавця і вмить придумав, як найкраще почепити орденську стрічку. А саме: на груди й на спину пришити певну кількість ґудзиків і застібати на них стрічку.

Усе владналося якнайкраще.

Князь був захоплений і схвалив постанову орденської ради: запровадити кілька ступенів ордена Зелено-плямистого Тигра, залежно від кількості гудзиків, з якими будуть його давати. Наприклад, орден Зелено-плямистого Тигра з двома гудзиками, з трьома гудзиками і т. д. Міністр Цинобер отримав особливу нагороду, якої ніхто інший не смів домагатися: орден з двадцятьма діамантовими гудзиками, бо саме двадцять гудзиків і треба було до його чудернацької фігури.

Кравець Кес отримав орден Зелено-плямистого Тигра з двома золотими гудзиками, але, незважаючи на його мудру вигадку, князь мав його за поганого кравця і не хотів у нього одягатися. А все ж призначив дійсним таємним князівським гроскостюмером.

Доктор Альпанус замислено дивився з вікна своєї вілли в парк. Цілісіньку ніч він тільки те й робив, що складав Бальтазарів гороскоп, а заразом довідався дещо й про малого Цинобера. Та найважливішим здавалося йому те, що трапилося з малюком у саду, коли його застукали там Пульхер з Адріаном. Проспер Альпанус хотів саме погукати своїх однорогів, щоб вони запрягались у мушлю, бо він хотів поїхати в Гох-Якобсгайм, коли це раптом заторохтіла якась карета і зупинилась перед гратчастою брамою парку. Служник доповів, що з ним бажає поговорити панна фон Рожа-Гожа.

— Ласкаво прошу,— сказав Проспер Альпанус, і дама ввійшла до кімнати.

Вона була в довгій чорній сукні, обличчя її, мов у тих матрон, ховав серпанок. Проспер Альпанус, охоплений дивним передчуттям, узяв свій ціпок і спрямував блискучий промінь головки на даму. І враз навколо неї немовби замиготіла блискавка, і панна в її сяйві постала в легкім, білім убранні, з мерехтливими, прозорими крильми за спиною, з білими й червоними трояндами в косах.

— Еге! — прошепотів Проспер і сховав ціпок під шлейфом.

Тієї ж миті дама знову постала перед ним у тому самому вбранні, що й прийшла.

Проспер Альпанус чемно запросив її сідати. Панна фон Рожа-Гожа сказала, що вже давно мала намір відвідати пана доктора в його домі за містом, щоб познайомитися з тим, хто у всіх навколо здобув славу як дуже талановитий, доброчинний мудрець. Напевне, він не відмовить їй і погодиться взяти під свій лікарський нагляд розташований недалеко притулок для шляхетних дівчат, де старі дами частенько хворіють і не мають жодної допомоги. Проспер Альпанус чемно відповів, що хоч і давно вже залишив практику, але, як виняток, згоден відвідувати притулок, якщо буде потреба, а потім запитав, чи сама вона, панна фон Рожа-Гожа не скаржиться часом на яку-небудь хворобу. Панна запевнила, що ні, тільки часом її крутить у суглобах, як вона змерзне вранці надворі, але тепер почуває себе цілком здоровою. І вона почала якусь байдужу розмову. Проспер запитав, чи не вип'є вона чашку кави, бо до обіду далеко. Рожа-Гожа відповіла, що патронеси ніколи від кави не відмовляються. Принесли каву, та хоч скільки Проспер її наливав, чашки залишалися порожні. Байдуже, що кава аж через вінця лилася з кавника.

— Е,— усміхнувся Проспер Альпанус,— якась злюща кава! Будьте ласкаві, моя люба панно, може вам пощастить налити?

— Залюбки,— відповіла панна і взяла кавник.

Та хоч кави з кавника не вилилось ні краплі, чашки ставали все повніші й повніші, і кава полилась через вінця на стіл, патронесі на сукню. Вона швиденько відставила кавник, і кава зникла без сліду. Обоє, Проспер Альпанус і патронеса, мовчки і якось дивно з хвилину дивились одне на одного.

— Ви, здається,— почала панна,— ви, здається, пане докторе, читали якусь цікаву книжку, коли я увійшла?

— Таки й справді,— відповів доктор,— у цій книжці пишеться про найдивовижніші речі.

Він хотів розгорнути маленьку книжку в позолоченій оправі, що лежала перед ним на столі, але марно — вона, ляснувши, щоразу згорталася знову.

— Отакої,— сказав Проспор Альпанус.— А чи не спробуєте часом ви, моя шановна панно, дати раду з цією свавільною книжкою?

І він подав їй книжку. Але щойно панна торкнулась до неї, як книжка сама розгорнулася, аркуші розсипались, побільшали й зашурхотіли по всій кімнаті.

Панна злякано відсахнулася. Тоді доктор міцно згорнув книжку, і всі аркуші зникли.

— Однак,— мовив Проспер Альпанус, лагідно усміхаючись, і підвівся з місця,— однак, моя шановна, ласкава панно, навіщо нам гайнувати час на такі жалюгідні штуки? Адже ж те, що ми зараз робимо,— звичайнісінькі розваги за столом, краще перейдемо до поважніших речей.

— Мені вже треба йти! — крикнула панна і встала.

— Е, ні,— сказав Проспер Альпанус,— ви не підете без мого дозволу, бо мушу вам сказати, шановна добродійко, що ви тепер цілком у моїй владі.

— У вашій владі,— гнівно вигукнула панна.— У вашій владі, пане докторе? Безглузда похвальба!

І вона розгорнула своє шовкове вбрання та й знялася під стелю, як чудовий чорний метелик. А доктор Альпанус тієї ж миті задзижчав і забринів слідом за нею, як великий жук-рогач. Цілком знеможений метелик спустився на підлогу й перекинувся маленькою мишкою. Але жук-рогач стрибнув за нею сірим котом. Мишка знялася знов, як блискучий колібрі, тоді навколо дому загуділи якісь дивні голоси і різні чудернацькі комахи з'явились і задзижчали в повітрі, а разом з ними дивне лісове птаство, наче золота мережа завісила вікна. Цим разом фея Рожа-Гожа-Зеленава з'явилась у всій своїй пишноті та величі, в осяйному білому вбранні, підперезана блискучим діамантовим поясом, з білими й червоними трояндами в чорних косах і стала посеред кімнати. А перед нею маг у золотом гаптованій мантії, з блискучою короною на голові, тримаючи в руці ціпок із вогненно-променистою головкою. Рожа-Гожа-Зеленава ступила до мага, але раптом з її кіс упав золотий гребінець і розбився, наче скляний, на мармуровій підлозі.

— Горе мені! Горе мені! — скрикнула фея.

І раптом вони знову опинилися за столом, патронеса фон Рожа-Гожа у довгій чорній сукні, а навпроти ней доктор Проспер Альпанус.

— Я гадаю,— спокійно мовив Проспер Альпанус, наливаючи в китайські чашки без усяких перешкод чудесну гарячу каву мокко,— я гадаю, вельмишановна панно, що ми вже тепер досить знаємо одне одного. Мені дуже шкода, що ваш прекрасний гребінець розбився на моїй твердій підлозі.

— Я сама винна,— сказала панна, попиваючи з задоволенням каву,— що не догледіла. На цій підлозі треба бути обережною, щоб чого не кинути, бо, якщо я не помиляюся, це каміння вкрите чудодійними ієрогліфами, які іншим можуть видатися тільки мармуровими жилками.

— То все тільки використані талісмани, шановна, тільки використані талісмани, і більше нічого.

— Але ж, дорогий докторе,— запитала панна,— як могло статися, що ми з вами досі не були знайомі, що й досі наші дороги ніде не перетнулися?

— Різне виховання, шановна панно,— відповів Проспер Альпанус,— різне виховання, на жаль, цьому виною. Тим часом як ви, щедро обдарована талантами дівчина, могли в Джінністані цілком покластися на свою багату натуру, на свій щасливий геній, я, бідолашний студент, замкнутий у пірамідах, слухав лекції у професора Зороастра,14 такого собі старого шкарбуна, який, проте, страшенно багато знав. За панування достойного князя Деметрія я оселився в цій маленькій, чудовій країні.

— Як,— здивувалася панна,— і вас не вигнали, коли князь Пафнутій запроваджував освіту?

— Авжеж, ні,— відповів Проспер,— мені, навпаки, пощастило цілком заховати своє власне Я, бо що стосується освітніх справ, то я намагався виявити особливі знання в різних рукописах, які я тоді поширював. Я там доводив, що без волі князя не може бути ні грому, ні блискавки, що ми гарну годину чи добрий урожай маємо завдячувати тільки зусиллям князя та його дворян, бо вони десь там, у залах, дуже мудро радять раду, тим часом як простий люд у полі лише оре й сіє. Князь Пафнутій призначив мене тоді таємним верховним президентом освіти — я ту посаду скинув разом із своєю машкарою, як важкий тягар, коли минула буря. Потай я робив добро, скільки міг. Себто те, що ми з вами, шановна

панно, вважаємо за добро. Чи відомо вам, добродійко, що це Я вас попередив про навалу освітньої поліції, що мені ви завдячуєте ті приємні штуки, які ви щойно показували? О боже мій! Дорога панно, погляньте-но тільки в це вікно! Невже ж ви не впізнаєте того парку, де так часто й так весело гуляли і розмовляли з приязними духами, що мешкали в кущах, квітах, струмках? Цей парк я врятував своїм знанням. Він лишився такий самий, як і за часів Деметрія. Князь Барсануф, дякувати богу, не так переймається чародійством, він ласкавий володар і дав кожному волю — хай кожен чарує скільки хоче, аби тільки непомітно, та щоб податки добре платили. Отож я й живу тут, як і ви, люба панно, в своїм притулку, щасливо і безтурботно!

— Докторе! — вигукнула панна, і сльози покотилися їй з очей.— Докторе, що ви кажете, яка новина! Так, я впізнаю цей гай, де я зазнала блаженної втіхи! Докторе, ви найшляхетніша людина, яка я вдячна вам! Чого ж ви так жорстоко переслідуєте мого вихованця?

— Ви, люба панно,— відповів на це доктор,— ви піддалися своїй природженій доброті і гайнуєте свій хист на нікчему. Цинобер є й буде, незважаючи на вашу ласкаву допомогу, малим потворним негідником, який тепер, коли розбився ваш золотий гребінець, відданий цілком у мої руки.

— Змилуйтесь над ним, докторе,— попросила панна.

— А подивіться-но, будь ласка, сюди,— сказав Проспер, показуючи їй Бальтазарів гороскоп, який він склав.

Панна глянула і жалібно вигукнула:

— Ну, коли така справа, то я мушу поступитися перед вищою силою. Бідний Цинобер!

— Признайтесь, шановна панно,— сказав усміхаючись доктор,— признайтесь, що жінки часом дуже легко піддаються дивацтвам: безоглядно задовольняючи якусь примху, що зародилася в одну мить, вони не зважають на страждання, яких завдають іншим. Цинобер мусить прийняти кару, але він ще дістане і незаслужену шану. Цим я віддаю належне вашій силі, вашій доброті, вашій чесноті, дорога, найласкавіша панно.

— Ви чудова, прекрасна людина! — вигукнула панна.— Будьте моїм приятелем!

— Назавжди,— відповів доктор.— Моя приязнь, моя щира прихильність до вас, люба феє, залишиться назавжди. Сміливо звертайтеся до мене в скруті і… пийте в мене каву, коли тільки вам заманеться.

— Бувайте здорові, найшановніший магу, ніколи не забуду вашої ласки, вашої кави! — промовила панна і, зворушена до глибини душі, встала, щоб попрощатися.

Коли Проспер Альпанус проводжав її аж до гратчастої брами, кругом звучали найчудовіші, прекрасні лісові голоси.

Перед брамою, замість феїної карети, стояла запряжена однорогами докторова кришталева мушля, позад якої золотий жук розгорнув свої блискучі крила. На козлах сидів золотий фазан і, тримаючи в дзьобі золоті віжки, поглядав розумними очима на панну.

І коли карета рушила через запашний гай, сповнюючи його невимовно мелодійними звуками, патронеса відчула себе так, ніби вона перелинула в щасливі часи свого давнього чарівного життя фей.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Як професор Мош Терпін у князівській винарні досліджував природу. "Mycetes Beelzebub". Розпач студента Бальтазара. Добрий вплив гарно устаткованої вілли на родинне щастя. Як Проспер Альпанус подарував Бальтазарові черепахову табакерку, а потім виїхав

Бальтазар, що ховався в селі Гох-Якобсгайм, отримав від референдарія Пульхера такого листа:

"Справи наші, любий друже Бальтазаре, йдуть щораз гірше. Наш ворог, огидний Цинобер, тепер уже міністр закордонних справ і отримав орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками. Він попав у князеві улюбленці і робить усе, що тільки йому заманеться. Професор Мош Терпін так напиндючився, що мало не лусне з дурної пихи. Через свого майбутнього зятя він отримав посаду генерал-директора всіх природничих справ у державі, що дає йому багато грошей та інших прибутків. Як генерал-директор природничих справ, він цензурує та ревізує сонячні й місячні затемнення, а також передбачення погоди в дозволених у державі календарях, а особливо досліджує природу в резиденції та її околицях. Маючи таку посаду, він отримує з князівських лісів найрідкісніших птахів, найкращих звірів, і, щоб дослідити їхню природу, велить засмажити їх, і з'їдає. Він також пише тепер, чи принаймні запевняє, що пише, трактат про те, чому вино має інший смак, ніж вода, та інакше впливає, і хоче присвятити цей трактат своєму зятеві. Цинобер також поклопотався, щоб Мош Терпін міг увесь час студіювати цю тему в князівській винарні. Він простудіював уже таким чином пів-оксгофта15 старого рейнського і кількадесят пляшок шампанського, а тепер узявся саме до бочки аліканте. Наглядач винарні руки ламає. Отак живеться професорові. А він, як тобі відомо, найбільший ласун у світі і мав би справді райське життя, якби не мусив виїжджати раптово на село, коли виб'є градом поля, і з'ясовувати князівським орендарям, чому йде град, щоб ті бісові діти хоч трохи вхопили науки і в майбутньому стереглись такого лиха й не сміли щоразу з цієї причини вимагати пільг за оренду, бо самі винні.

Міністр ніяк не може забути прочухана, що дістав від тебе. Він заприсягся помститись. І тобі ніяк не можна з'являтися тепер у Керепесі. Та й мені також добре перепадає за те, що я підгледів, як дивно зачісувала його крилата дама. Поки Цинобер буде князевим улюбленцем, мені, мабуть, годі й думати про якусь пристойну посаду. Моя лиха доля завжди зводить мене з цим виродком там, де я й гадки не мав його зустріти. А кожна зустріч стає для мене фатальною. Недавно міністр у повному параді, зі шпагою, зіркою та орденською стрічкою був у зоологічному кабінеті і, за своєю звичкою, спираючись на паличку, стояв і гойдався навшпиньки перед скляною шафою, де сиділи дуже рідкісні американські мавпи. Чужинці, які оглядали кабінет, підійшли до шафи, і один із них, побачивши потворного курдупеля, вигукнув: "Ой, яка гарна мавпочка, яка мила тваринка, окраса всього кабінету. Ой, як же ця мавпочка зветься? З якого вона краю?" Тоді доглядач, торкнувши Цинобера за плече, цілком поважно сказав: "Еге ж, це дуже гарний екземпляр, чудова бразильська мавпа, так звана mycetes Beelzebub, simia Beelzebub Linnei, niger, barbatus, podiis caudaque apice brunneis,16 тобто ревун. "Добродію,— визвірився курдупель на доглядача,— ви що, схибнулися чи, може, зовсім збожеволіли? Який я вам Beelzebub caudaque, який ревун! Я Цинобер, міністр Цинобер, кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками!" Я стояв недалеко і зареготав — не міг утриматись, навіть якби мене хто вбив за те на місці. "А, і ви також тут, пане референдарію",— прорипів він до мене, і його відьмацькі очі спалахнули червоним блиском.

Бозна, як так сталося, але чужинці й далі вважали Цинобера за найкращу і найрідкіснішу мавпу, яку будь-коли бачили, і хотіли погодувати його волоськими горіхами, що їх діставали з кишень. Цинобер з люті мало не луснув, дух йому захопило, ніжки відмовились служити. Він покликав камердинера, і тому довелося на руках віднести його в карету.

Я навіть сам собі не можу пояснити, чому ця пригода викликала в мене проблиск надії. Це перша неприємність, що спіткала відьмака.

Стало напевне відомо, що недавно Цинобер вернувся вранці з садка дуже розгублений. Крилата жінка, мабуть, не прийшла, бо зникли його прекрасні кучері. Чуб у нього кудлами спадав на плечі, аж князь Барсануф сказав: "Не занедбуйте так туалету, шановний міністре, я пришлю вам свого перукаря",— на що Цинобер нібито дуже ввічливо відповів: коли, мовляв, той прийде, він звелить викинути його у вікно. "Велика душа! До вас і не підступишся",— сказав князь і гірко заплакав.

Прощай, любий Бальтазаре! Не втрачай надії і ховайся добре, щоб тебе не впіймали!"

В розпачі від того, що він вичитав у листі, Бальтазар кинувся в ліс, у саму гущавину й почав голосно нарікати.

— Хіба можна жити,— казав він,— хіба можна жити, коли всяка надія пропала, коли всі зорі зайшли і мене, бідолашного, огортає темна-темнісінька ніч? Нещаслива моя доле! Мене перемагає темна сила, що згубно вдерлась у моє життя! Чи не дурний я був, шукаючи рятунку в Проспера Альпануса, в того Проспера Альпануса, який мене самого звабив пекельними штуками і прогнав з Керепеса, бо прочуханку, якої я дав дзеркальному відбиткові, він спрямував на спину живого Цинобера. Ох, Кандідо! Коли б я міг забути тебе, ангеле! Та ба — ще могутніше, ще дужче, ніж будь-коли, горить у мені вогонь кохання! Всюди ввижається мені чарівна постать коханої, що з солодким усміхом тужно простягає до мене руки. Я ж бо знаю, ти кохаєш мене, мила, люба Кандідо, і через те я й повний такої безнадійної, смертельної туги, що не можу тебе врятувати від жахливих чарів, в які тебе спіймано. Зрадливий Проспере, чим я перед тобою завинив, що ти так жорстоко мене підманув?

Уже зовсім смеркло, всі лісові барви зблякли в сірій імлі. Аж раптом щось дивно блиснуло, немовби серед дерев та кущів зійшла вечірня зоря, і тисячі комашок, задзижчавши й зашелестівши, знялись угору на своїх крильцях. Світляні золоті жуки шугали туди й сюди, а між ними пурхали різнобарвні метелики, розсіваючи навколо пахучий квітковий пилок. Шелест і гудіння переходили в ніжну, солодку музику, що втіхою лягала

на Бальтазарову роз'ятрену душу. Над ним усе ясніше жевріло променисте світло. Він здивовано глянув угору й побачив Проспера Альпануса, що летів до нього на якійсь чудній комасі, трохи схожій на польового коника, розмальованого в найяскравіші барви.

Проспер Альпанус спустився до юнака й сів біля нього. Тим часом коник полетів у кущі й приєднався до співу, що бринів по всьому лісі.

Доктор торкнувся до юнакового чола чудовою блискучою квіткою, яку держав у руці, і тієї ж миті серце Бальтазарове загорілося новою бадьорістю.

— Ти, Бальтазаре,— сказав Проспер Альпанус лагідним голосом,— дуже несправедливий до мене. Так страшно, зрадливо лаєш мене тепер, коли мені пощастило переважити чари, які руйнували твоє життя, коли я, аби тільки швидше тебе знайти, розрадити тебе, сідаю на свого улюбленого стрибунця й лечу сюди з усім, що може дати тобі користь. Але немає нічого гіршого за муки кохання, ніщо не може зрівнятися з нетерпінням душі, яка впала в розпач з кохання й туги. Тому я тобі прощаю, бо таке було й зі мною, коли я приблизно дві тисячі років тому закохався був в одну індійську принцесу, на ім'я Бальзаміна, і в розпачі вирвав бороду своєму найкращому приятелеві, чарівникові Лотосу, через що, як ти бачиш, і сам не ношу бороди, щоб і зі мною не сталося такого. Але докладно розповідати про це, та ще й у такому місці, було б дуже недоречно, бо кожний закоханий хоче почути лише про своє кохання, тільки воно, мовляв, уваги варте, як і кожний поет хотів би слухати тільки свої вірші. Отож до справи! Знай же, що Цинобер — це жалюгідний каліка, син однієї бідної селянки, і що зветься він, власне, малюк Цахес. Тільки з пихи узяв він пишне ім'я Цинобер. Патронеса фон Рожа-Гожа, чи, власне, славетна фея Рожабельверде, бо це саме вона й є, знайшла малу потвору на дорозі. Фея так думала: коли природа, немов мачуха, скривдила його, то вона нагородить малого дивним таємничим даром, завдяки якому все, що хтось доброго подумає, скаже чи зробить у його присутності, йтиме на його рахунок, ба навіть сам він у товаристві освічених, розумних, дотепних людей буде шанований як освічений,

розумний, дотепний, і взагалі його матимуть за найкращого з тих, серед кого він перебуватиме.

Ці дивні чари сховані в трьох вогненно-блискучих волосках, що тягнуться через малюкове тім'я. Кожний дотик до тих волосків, як і взагалі до голови, для нього болючий, ба навіть згубний. Тому фея і зробила його чуб, з природи рідкий і кострубатий, густим і кучерявим, щоб він захищав малюкові голову, ховав червону смугу і зміцнював чари. Кожного дев'ятого дня фея сама зачісувала малюкові кучері магічним золотим гребінцем, і та зачіска зводила нанівець усі спроби знищити чари. Але гребінець той був знищений міцним талісманом, якого я зумів підсунути доброї феї, коли вона відвідала мене.

Тепер вся річ у тому, щоб вирвати ті вогнисто-червоні волоски, і Цинобер знов перетвориться на ніщо! Тобі, мій милий Бальтазаре, призначено знищити ті чари. Ти сміливий, дужий, спритний. Ти зробиш це так, як треба. Візьми це маленьке відшліфоване скельце, підійди близько до малого Цинобера, де б ти його не зустрів, пильно подивись через це скельце на його голову і виразно побачиш, як три червоних волоски окремо від решти тягнуться через його голову. Міцно схопи їх, не зважай на пронизливий котячий вереск, який він зчинить, вирви заразом усі три і там же, на місці, спали. Треба всі волоски вирвати заразом і негайно їх спалити, а то вони можуть наробити ще всілякого лиха. Отож зверни особливу увагу на те, щоб спритно й міцно схопитися за волоски, і нападай на малюка тоді, як десь поблизу горітиме вогонь або свічка.

— О Проспере Альпанусе,— вигукнув Бальтазар,— хіба ж я вартий такої доброти, такої великодушності після свого недовір'я до вас! Тепер я глибоко в серці відчуваю, що моїм стражданням надходить край, що мені відкриваються золоті брами райського щастя.

— Я люблю,— повів далі Проспер Альпанус,— люблю юнаків, які так, як ти оце, Бальтазаре, в чистому серці своєму носять тугу й кохання і в грудях у яких ще звучать акорди, що лунали в далекій країні, повній

божественних див,— у моїй вітчизні. Щасливці, обдаровані цією внутрішньою музикою,— єдині, кого можна назвати поетами, хоча багатьох з них і лають за те, що вони беруть у руки перший-ліпший контрабас, починають будь-як грати і деренчання бідолашних струн під своїми кулаками вважають за чудову музику, яка бринить із глибини їхньої душі. Я знаю, мій любий Бальтазаре, тобі часом здається, ніби ти розумієш дзюркіт струмочків, шум дерев, навіть здається, ніби полум'яна вечірня зоря промовляє до тебе словами! Атож, Бальтазаре, в такі хвилини ти справді розумієш дивовижні голоси природи, бо в твоїй власній душі здіймається божественний звук, який зроджує чудова гармонія найпотаємніших глибин природи. Ти граєш на фортепіано, о поете, тож знаєш, що на кожний звук відгукуються споріднені йому звуки. Цей закон природи є щось більше, ніж просто порівняння. Так, о поете, ти набагато кращий, ніж про тебе думають ті, кому ти читав свої спроби, в яких намагався пером і чорнилом перекласти на напір внутрішню музику. Ті спроби ще не таке велике досягнення. Але в історичному стилі ти досяг чималого успіху, коли з прагматичною широтою й докладністю описав історію кохання солов'я до пурпурової рожі, свідком якої я був. Це дуже майстерний твір.

Проспер Альпанус замовк, а здивований Бальтазар дивився на нього, широко розплющивши очі, і не знав, що сказати, бо вірша, якого він вважав за найфантастичнішого з усіх своїх писань, Проспер зарахував до історичних спроб.

— Ти, мабуть,— повів далі Проспер Альпанус, і на його обличчі з'явилася лагідна усмішка,— ти, мабуть, дивуєшся з моїх слів, можливо, багато чого в мені здається тобі дивним. Але не забувай: на думку всіх розважних людей я — особа, що має право виступати лише в казках, а ти знаєш, любий Бальтазаре, що такі особи можуть чинити різні дивацтва й молоти різну нісенітницю, яка їм тільки спаде на думку, а особливо тоді, коли за всім тим є щось таке, чого не можна заперечити. А тепер далі! Коли фея Рожабельверде так завзято допомагає потворному Циноберові, то ти, мій Бальтазаре, цілком під моїм захистом. Тож послухай, що я для тебе надумав зробити.

Чарівник Лотос учора навідався до мене й приніс мені тисячу привітів, але й стільки ж докорів від принцеси Бальзаміни, яка прокинулася зі сну і в чарівних звуках Чарта-Бгади, величної поеми, що була нашим першим коханням, тужно простягає до мене руки. І мій давній приятель міністр Юхі також привітно киває мені з Полярної зірки. Я повинен їхати в далеку-далеку Індію! Свій сільський маєток я покидаю, але не хочу там бачити іншого господаря, крім тебе. Завтра я йду в Керепес і накажу виготовити формальний дарчий запис, де назвуся твоїм дядьком. Коли Циноберові чари будуть знищені, ти з'явишся до професора Моша Терпіна як власник чудового маєтку, чималого статку, посватаєш прекрасну Кандіду, і він з великою радістю дасть згоду на ваш шлюб. Але це ще не все! Коли ти переїдеш з Кандідою до мого маєтку, то щасливе подружнє життя буде тобі забезпечене. За прекрасними деревами в саду росте все, що потрібне в господарстві. Крім найчудовіших фруктів, ти побачиш там найкращу капусту і взагалі добірну смачну городину, якої не знайдеш ніде навколо. Твоя дружина матиме найперший салат, найпершу спаржу. Кухня влаштована так, що з горщиків ніколи нічого не збігає і жодна страва не пригорає, хоч би ти навіть і на цілу годину спізнився до столу. Килими, покриття на стільцях та канапах мають таку, властивість, що навіть і найнезграбніші служники не зможуть їх заплямити, а так само не зможуть розбити ні порцеляни, ні скла, хоч як би намагалися, хоч би навіть кидали об найтвердішу підлогу. Нарешті, кожного разу, коли твоя, дружина заходиться прати білизну, на великій галявині за домом буде найкраща година, хоча б навколо і йшов дощ, гриміло й блискало. Одне слово, Бальтазаре, там зроблено все, щоб ти міг біля своєї любої Кандіди спокійно і безтурботно втішатися домашнім щастям. Але тепер мені час додому, щоб у товаристві свого приятеля Лотоса приготуватися до скорого від'їзду. Прощай, Бальтазаре!

Проспер свиснув раз, другий, десь близько задзижчав коник і підлетів до нього. Загнуздавши його, Проспер скочив у сідло, але, вже трохи відлетівши, раптом затримався і вернувся до Бальтазара.

— Я мало не забув,— сказав він,— про твого товариша Фабіана. Тоді на мене найшов жартівливий настрій і я занадто суворо покарав його за негречність. Ось йому табакерка, там є те, що його втішить.

І Проспер дав Бальтазарові маленьку, добре виглянсувану черепахову табакерку, яку той сховав у кишеню, так само, як і маленький лорнет, отриманий від Проспера, що з його допомогою він мав знищити Циноберові чари.

Проспер Альпанус, зашурхотівши, перелетів через кущі, в яких лісові звуки лунали все голосніше й мелодійніше.

Бальтазар повернувся назад до Гох-Якобсгайма, сповнений блаженства й захвату, з найсолодшими надіями в серці.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Як Фабіана через довгі поли почали вважати за сектанта й бунтівника. Як князь Барсануф сховався за камін і скасував посаду генерального директора в природничих справах. Втеча Цинобера з Терпінового дому. Як Мош Терпін хотів літати на метеликові і зробитися імператором, але потім пішов спати

Рано-вранці щойно почало світати, коли дороги й стежки були ще безлюдні, Бальтазар прокрався до Керепеса і негайно побіг до свого приятеля Фабіана. Постукавши в двері, він почув кволий, ледь чутний голос:

— Зайдіть!

Блідий, змарнілий, не схожий на себе з журби та безнадії, Фабіан лежав у ліжку.

— Ради бога! — вигукнув Бальтазар.— Ради бога! Друже, що з тобою сталося?

— О брате,— відповів Фабіан уриваним голосом, ледве підвівшися з постелі,— мені вже край, просто край. Прокляті чари, які, я добре знаю, наслав мстивий Проспер Альпанус, доводять мене до загину!

— Та невже? — запитав Бальтазар.— Чари, відьомська мана? Ти ж ні в що не вірив!

— Ох,— плаксиво мовив Фабіан,— ох, тепер я вірю у все: і в чаклунів, і в відьом, і в гномів, і в водяників, і в русалок, і в короля пацюків, і в домовика-коренячка, у все, що хочеш. Кому ці штуки так допечуть, як мені, той повірить у все. Ти пригадуєш отой страшний скандал із моїм сюртуком, коли ми йшли від Проспера Альпануса? Ах, якби ж на цьому був кінець! Але озирнись-но трохи, глянь, що робиться в моїй кімнаті!

Бальтазар оглянувся навкруги й побачив на всіх стінах безліч фраків, сюртуків, курток найрізноманітніших кольорів.

— Що це? — скрикнув він.— Ти, може, хочеш гендлювати цим крамом?

— Не глузуй хоч ти,— сказав Фабіан,— не глузуй, любий друже. Всю цю одіж я замовив у найславетніших кравців, сподіваючись, що нарешті позбудуся проклятого лиха, яке тяжить над моїм убранням, але де там! Досить мені одягнути сюртук, що лежить на мені як улитий, і через кілька хвилин дивись — рукави підскакують аж до плечей, а поли, як хвіст, тягнуться за мною ліктів на шість. Я в розпачі замовив собі оцю кофту з довгими, як світ, рукавами, наче в блазня. Ну, думав, збіжаться рукави, розтягнуться поли, і все буде як слід. Та за кілька хвилин і з нею сталося те самісіньке, що і з сюртуками! Вся майстерність, усі зусилля найдосконаліших кравців не могли нічого вдіяти з проклятими чарами! Що з мене глузують, сміються, куди б я тільки не пішов, тобі, мабуть,

зрозуміло. Та скоро моя мимовільна впертість — бо я раз у раз з'являвся у цих проклятих сюртуках — призвела до іншого. То ще найменше лихо, що жінки лаяли мене за безмежну бундючність і брак смаку: мовляв, я, проти всіх звичаїв, пишаюся голими руками, виставляю їх напоказ, вважаючи, мабуть, їх дуже гарними. А ось богослови — ті оголосили мене сектантом, тільки сперечалися, до якої секти я належу, до рукавістів чи довгополів, але погоджувалися на тому, що обидві секти дуже небезпечні, бо визнають цілковиту свободу волі і зважуються думати, що їм тільки заманеться. Дипломати вважали мене за небезпечного бунтаря. Вони запевняли, що я своїми довгими полами хочу викликати в народі незадоволення і непослух до влади, що я взагалі належу до таємного товариства, а його ознака — короткі рукави. Бо вже віддавна то тут, то там натрапляли на сліди короткорукавників, що їх так само слід боятись, як і єзуїтів, ба навіть більше, бо вони скрізь намагаються поширювати поезію, шкідливу для кожної держави, і сумніваються в тому, що князь безпомилковий. Одне слово, що день, то було гірше, аж поки мене не викликали до ректора. Я вже передбачав, яке лихо може статися, коли я піду в сюртуці, і тому з'явився в самому жилеті. Як же розгнівався ректор! Він подумав, що я хочу з нього посміятися, і накинувся на мене, сказав, щоб я через тиждень з'явився до нього в звичайному пристойному сюртуці, а то він безжально накаже мене виключити. Сьогодні термін кінчається! О, я нещасний! О проклятий Проспер Альпанус!

— Стривай! — скрикнув Бальтазар.— Стривай, любий друже Фабіане, не лай так мого любого, дорогого дядька, що подарував мені маєток. Він і тобі не бажає зла, хоч, треба таки визнати, і досить жорстоко покарав тебе за твої кпини. Але я прийшов до тебе з допомогою! Він посилає тобі оцю табакерку, що покладе край твоїм стражданням.

І Бальтазар дістав з кишені маленьку черепахову табакерку, яку отримав від Проспера Альпануса, й дав її невтішному Фабіанові.

— Що мені,— сказав той,— що мені допоможе ця дурна забавка? Який вплив може мати маленька черепахова табакерка на фасон мого сюртука?

— Цього я не знаю,— відповів Бальтазар,— але мій любий дядечко не може і не буде мене обдурювати, я йому цілком довіряю. А тому відчини ж табакерку, любий Фабіане, подивимось, що там є.

Фабіан так і зробив — із табакерки випав чудово пошитий чорний фрак із найтоншого сукна. Обидва, і Фабіан, і Бальтазар, не могли стримати захоплення.

— О, я розумію вас,— радісно мовив Бальтазар,— о, я розумію вас, мій Проспере, мій дорогий дядечку! Цей фрак личитиме тобі, Фабіане, він зніме всі чари!

Фабіан без зайвих слів надів фрак, і як Бальтазар гадав, так воно й вийшло. Фрак на ньому неначе влип, і не було навіть мови про те, щоб рукави підскакували або поли витягалися.

Не тямлячи себе з радощів, Фабіан вирішив зараз же піти до ректора й залагодити свої справи а новому фраку, що так добре сидів на ньому.

Тепер Бальтазар докладно розповів своєму приятелеві Фабіанові, яка в нього була розмова з Проспером Альпанусом і як той дав йому засіб у руки, щоб покласти край підлим витівкам потворного курдупеля. Фабіан, який став цілком іншим, бо всі сумніви його розвіялись, почав вихваляти понад усяку міру великодушність Проспера і пообіцяв, що й сам допомагатиме, як тільки може, боротися з чаклунською силою Цинобера. Тієї миті Бальтазар побачив із вікна свого приятеля референдарія Пульхера, що, дуже засмучений, завертав за ріг.

Фабіан, на Бальтазарове прохання, висунувся у вікно й гукнув референдарієві, щоб той зараз же завітав до нього.

Тільки-но ввійшовши до кімнати, Пульхер вигукнув:

— Що це на тобі за чудовий фрак, любий Фабіане?

Але той лише сказав, що Бальтазар йому все пояснить, а сам помчав до ректора.

І коли Бальтазар докладно розповів референдарієві, що сталося, той сказав:

— Саме тепер і настав слушний час убити огидного виродка. Знай, що він сьогодні врочисто святкуватиме свої заручини з Кандідою, а пихатий Мош Терпін улаштовує велику учту, на яку запросив самого князя. Якраз на цій учті ми вскочимо в професорів дім і нападемо на малюка. Свічок там не бракуватиме, щоб негайно спалити осоружні волоски.

Друзі поговорили й домовились ще про деякі речі, коли прийшов і Фабіан, аж сяючи з радощів.

— Сила,— сказав він,— сила фрака, що з'явився з черепахової табакерки, чудово себе показала. Тільки-но я увійшов до ректора, як він приязно всміхнувся. "Ого,— сказав він,— ого! Я бачу, любий Фабіане, що ви таки звернули на правильний шлях, кинули свої химери! Але для таких гарячих голів, як ваша, це й не диво. Я ніколи не розцінював ваших вчинків як релігійний фанатизм, а швидше вважав їх за хибне зрозумілий патріотизм, нахил до надзвичайного, що запозичений з історій про стародавніх героїв. А оце вже щось зовсім інше, цей гарний, добре припасований фрак! Слава державі, слава світові, коли палкі юнаки носять такі прекрасні фраки з добре припасованими рукавами й полами! Будьте вірні, Фабіане, будьте вірні цій чесноті, цим думкам, бо в них народжується справжня геройська велич".

Ректор обійняв мене, і ясні сльози виступили в нього на очах.

Я й сам не знаю, як мені спало на думку витягти черепахову табакерку, з якої випав фрак і яку я тепер тримав у його кишені. "Дозволите?" — сказав ректор, склавши в пучку великий і вказівний пальці. Не знаючи, є там табака чи нема, я відчинив табакерку. Ректор засунув туди пальці, взяв пучку табаки, схопив мою руку, міцно її потис, і по щоках у нього покотилися сльози. Він сказав, глибоко зворушений: "Шляхетний юначе! Яка чудова табака! Все пробачено, все забуто, приходьте до мене сьогодні обідати!" Ось бачите, друзі, тепер моїм стражданням кінець, і коли нам пощастить сьогодні знищити Циноберові чари, а іншого й чекати не можна, то й ви будете щасливі.

В освітленій сотнею свічок залі стояв малий Цинобер у яскраво-червоних гаптованих шатах, із великим орденом Зелено-плямистого Тигра на двадцяти гудзиках, зі шпагою при боці й плюмажем під пахвою. Поруч із ним — мила Кандіда, вбрана як наречена, сяючи юною вродою. Цинобер держав її за руку, яку іноді цілував, огидно шкірячись та всміхаючись.

І щоразу Кандідині щоки заливав рум'янець, і вона дивилась на малюка з найщирішим коханням. Видовисько було, далебі, страшне, і тільки через засліплення, яке Цинобер наслав на всіх, ніхто нічого не помічав, не обурювався з його чаклунства, не схопив малого відьмака й не жбурнув у камін. Навколо молодої пари на шанобливій відстані зібралися гості. Тільки князь Барсануф стояв біля Кандіди й кидав навколо значущі, ласкаві погляди, на які, між іншим, ніхто не звертав особливої уваги, бо всі дивились на молодих, не спускали очей з Циноберових губ, що іноді мурмотіли незрозумілі слова, після яких гості кожного разу захоплено, тихо скрикували:

— Ах!

Настав час мінятися обручками. Мош Терпін ступив у коло з тацею, на якій блищали персні. Він відкашлявся, і Цинобер сп'явся навшпиньки, ледь дістаючи до ліктя нареченої. Всі стояли, напружено чекаючи,— аж раптом із сіней долинає якийсь гомін, двері до зали розчиняються

навстіж, вскакує Бальтазар, а з ним Пульхер і Фабіан! Вони проштовхуються крізь коло…

— Що це таке, чого треба цим чужинцям? — кричать усі разом.

Князь Барсануф перелякано репетує:

— Повстання! Заколот! Де варта! — і ховається за камін. Мош Терпін упізнає Бальтазара, який прорвався до самого Цинобера, й кричить:

— Пане студіозусе! Ви знавісніли? Чи зовсім збожеволіли? Як ви посміли вдертися сюди під час заручин? Люди! Панове! Слуги! Викиньте нахабу за двері!

Та Бальтазар, не звертаючи ні на що уваги, вже вихоплює з кишені Просперів лорнет і пильно дивиться крізь нього на Циноберову голову. Ніби від дотику електричного струму Цинобер пронизливо нявчить, аж по всій залі йде луна. Кандіда непритомна падає на стілець; тісне коло гостей розпадається. Бальтазар чітко бачить вогненно-блискуче пасемце волосся, підскакує до Цинобера, хапає його, а той відбрикується ніжками, відбивається, дряпається, кусається.

— Держіть, держіть його! — кричить Бальтазар.

Тоді Фабіан і Пульхер хапають малюка так, що він не може й поворухнутись, а Бальтазар, обережно і впевнено схопивши червоні волоски, миттю вириває їх з голови, підбігає до каміна, кидає у вогонь, волоски тріскотять, розлягається страшенний вибух, і всі немов прокидаються зі сну. А малюк Цинобер, насилу підвівшися з підлоги, стоїть і лається, свариться, погрожує зараз же схопити й посадити в найтемнішу в'язницю нахабних заколотників, що зважились напасти на священну особу, першого міністра держави! Але всі лише питають одне в одного:

— Звідки взявся цей курдупель? Чого треба цій малій почварі?

А карлик і далі скаженіє, як навіжений, тупає ногами й кричить:

— Я міністр Цинобер… я міністр Цинобер… кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками!

Усі вибухають шаленим реготом. Малюка оточують чоловіки, піднімають і перекидають, ніби м'яча. Орденські гудзики відлітають один за одним, він губить капелюха, шпагу, черевики. Князь Барсануф виходить з-за каміна й наближається до з'юрмлених гостей. Малюк репетує до нього:

— Князю Барсануфе! Ваша ясновельможність! Рятуйте свого міністра, свого улюбленця! Рятуйте! Рятуйте! Держава в небезпеці! Зелено-плямистий Тигр! Лихо! Лихо!

Князь кидає на малюка розлючений погляд і швидко йде до дверей. Мош Терпін заступає йому дорогу, князь хапає його за рукав, веде в куток і вичитує йому, гнівно блискаючи очима:

— І ви насмілились своєму князеві, батькові вітчизни, влаштувати отут цю безглузду комедію? Ви мене запросили на заручини своєї дочки з моїм достойним міністром Цинобером, а замість свого міністра я бачу тут огидну потвору, на яку ви натягли пишний одяг! Ви знаєте, добродію, що це державна зрада, за неї слід було б вас суворо покарати, коли б ви не були заплішеним дурнем, якому місце в божевільні? Я відбираю у вас посаду генерального директора природничих справ і забороняю вам усі подальші студії в моїй винниці. Бувайте!

І він прожогом вискочив геть.

А Мош Терпін, тремтячи з люті, кинувся на малюка, схопив його за довгого кострубатого чуба й потяг до вікна.

— Геть звідси! Я тебе вишпурну у вікно, мерзенний, паскудний виродку, що так безсоромно пошив мене в дурні й відібрав у мене найбільше щастя в житті!

І він хотів викинути малюка у відчинене вікно, але доглядач зоологічного кабінету, що теж був на заручинах, блискавично підскочив, схопив малюка й вирвав його в Терпіна з рук.

— Стривайте! — скрикнув він.— Стривайте, пане професоре, не важтесь на князівську власність. Це не потвора, це mycetes Beelzebub, simia Beelzebub, що втік із музею.

— Simia Beelzebub, simia Beelzebub! — закричали гості з усіх боків і зареготали. Та коли доглядач узяв малюка на руки й пильно роздивився на нього, він сердито крикнув:

— Що я бачу! Це ж не simia Beelzebub, це поганий, огидний домовик! Тьху!

І він кинув малюка на середину зали. Під гучний глузливий регіт гостей малюк кинувся, рохкаючи й репетуючи, до дверей, а далі вниз сходами і чимдуж побіг додому, не помічений навіть своїми слугами.

Тим часом, поки все це робилось у залі, Бальтазар пішов до тієї кімнати, куди, як він дізнався, віднесли непритомну Кандіду. Він упав їй до ніг, почав цілувати їй руки, називати найніжнішими іменами. Аж ось вона, глибоко зітхнувши, прокинулась і, побачивши Бальтазара, радісно вигукнула:

— Нарешті, нарешті ти тут, любий Бальтазаре! Ах, я мало не вмерла з туги і з любовної муки! І все мені вчувалася пісня солов'я, від якої в пурпурової рожі серце сходило кров'ю!

І вона розповіла, забувши про все навколо, як її мучив страшний сон, як їй здавалося, немов біля її серця лежить огидна потвора, якій вона мусить подарувати своє кохання, бо інакше не може. Потвора так уміла перекинутись, що була схожа на Бальтазара. Правда, коли вона всі свої думки спрямовувала на Бальтазара, то знала, що те чудовисько — не він, але знову ж таки не могла збагнути, чому саме їй здавалося, що вона мусить кохати потвору задля Бальтазара.

Бальтазар з'ясував їй усе в кількох словах, щоб не заморочити її ще дужче, бо в неї й так у голові вже все переплуталось. А потім, як завжди буває в закоханих, вони почали освідчуватись, присягатися у вічному коханні й вірності. Вони обіймалися й палко пригорталися одне до одного, ніжно й радісно, безмежно щасливі в своєму коханні.

Увійшов Мош Терпін, ламаючи руки й лементуючи, а з ним Пульхер і Фабіан, які весь час, хоч і марно, заспокоювали його.

— Ні,— волав Мош Терпін,— ні, я тепер пропаща людина, я більше не генеральний директор природничих справ! Кінець моїм студіям у князівській винниці! Я попав у неласку до самого князя! А я ж мав думку стати кавалером ордена Зелено-плямистого Тигра з п'ятьма гудзиками — і все пропало! Що тепер скаже його вельможність шановний міністр Цинобер, коли почує, що я сплутав з ним якусь ганебну потвору simia Beelzebub cauda prehensili,17 чи як там її! О боже, він зненавидить мене! Аліканте! Аліканте!

— Але ж, дорогий професоре,— втішали його друзі,— шановний генеральний директоре, опам'ятайтеся, адже ж тепер немає ніякого міністра Цинобера! Ви зовсім не помилялися, бо потворний курдупель, володіючи чаклунським даром, отриманим від феї Рожабельверде, так само ошукав вас, як і всіх!

І Бальтазар розповів від самого початку, як усе сталося. Професор слухав, слухав, поки Бальтазар не скінчив, і нарешті вигукнув:

— Чи я сплю, чи не сплю? Відьми… чаклуни… феї… магічні свічада… І щоб я повірив у це безглуздя?

— Ах, любий пане професоре,— перебив його Фабіан,— коли б ви хоч трохи поносили фрак із короткими рукавами та довгими полами, як носив я, то ви б ще й як у все повірили!

— Еге ж,— сказав Мош Терпін,— еге ж, все це воно так, еге ж, мене зачарував потворний чаклун… я вже більше не стою на ногах… я ширяю під стелею… Проспер Альпанус прийде до мене… я полечу на метеликові… мене причеше фея Рожабельверде… патронеса Рожа-Гожа… І я стану міністром! Королем! Імператором!

Він почав стрибати по кімнаті, кричати, радісно вигукувати, аж усі почали побоюватись, чи він, бува, не збожеволів. Нарешті він, цілком знесилений, упав у крісло. Тоді до нього підійшли Кандіда з Бальтазаром. Вони сказали йому, як щиро кохають одне одного, кохають понад усе, як вони одне без одного жити не можуть, і так зворушливо говорили, що Мош Терпін аж заплакав.

— Робіть усе,— сказав він схлипуючи,— робіть усе, що хочете, дітки, одружуйтесь, кохайтеся, голодуйте вкупі, бо я не дам Кандіді ані гроша посагу.

— Щодо голодування,— сказав Бальтазар, усміхаючись,— то я сподіваюся завтра переконати вас, пане професоре, що про таке ніколи не може бути й мови, бо дядько Проспер Альпанус уже давно потурбувався про мене.

— Переконуй,— сказав знесилено професор,— переконуй, любий сину, якщо зможеш, але завтра, а то я збожеволію, голова мені тріснe, коли я зараз же не ляжу спати!

Так він і зробив.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Збентеження вірного камердинера. Як стара Ліза зчинила бунт, а міністр Цинобер, тікаючи, посковзнувся. В який дивний спосіб князів лейб-медик з'ясував наглу смерть Цинобера. Як зажурився князь Барсануф, як він їв цибулю і як ніхто не міг заступити йому Цинобера

Карета міністра Цинобера майже цілу ніч даремне стояла біля Терпінового дому. Візника все запевняли, що міністра давно вже там немає. Але той не вірив, щоб його вельможність у дощ і в бурю пішки пішов додому. Та коли нарешті все світло погасили і всі двері позамикали, візникові довелося-таки вернутися впорожні, але, приїхавши, він негайно збудив камердинера й запитав, чи вернувся міністр, і Христом-богом просив його пояснити, як таке могло статися.

— Його вельможність,— тихо відповів камердинер на вухо візникові,— його вельможність прибули-таки вчора додому пізно ввечері, лягли спати й тепер спочивають. Але… о мій друже, як прибули! Я вам усе розповім, тільки тримайте язика на припоні, бо я пропав, коли його вельможність довідаються, що то я був на темних сходах. Тоді кінець моїй службі, бо його вельможність хоч і маленької статури, проте вдачі надзвичайно запальної, легко гніваються і в гніві самі себе не пам'ятають. Ось хоч би вчора нікчемну мишу, що насмілилась перебігти спальнею його вельможності, геть покололи шпагою. То слухайте! Смерком уже накинув я свого плащика й хотів був тихесенько гайнути в шинок пограти трішки в кості, аж раптом на сходах щось лізе мені назустріч, хропе, сопе і в темряві шмиг у мене поміж ногами, падає на підлогу, підводиться, нявчить по-котячому, а потім рохкає — о боже, дорогий приятелю, тільки не розпускайте язика, а то я пропав, підійдіть-но трохи ближче, ну от, рохкає, як його вельможність мають звичку рохкати, коли кухар пересмажить печеню або коли їм не поведеться в державних справах.

Останні слова камердинер прошептав візникові на саме вухо, прикривши рота рукою.

Візник відсахнувся назад, витріщив очі й сказав:

— Не може бути!

— Так,— мовив камердинер,— то напевне їхня вельможність на сходах прошмигнули в мене поміж ногами. Я добре чув, як вони грюкали стільцями й відчиняли одні за одними двері, поки не дійшли до своєї спальні. Я не наважився піти за ними, але за кілька годин підкрався до дверей і прислухався. А його вельможність хропуть собі зовсім так, як завжди по великих справах. "Друже, багато в небі й на землі такого, що нашій філософії й не снилось",18 — казав у театрі один меланхолійний принц, весь у чорному, що дуже боявся другого, який весь у сірому картонному панцері походжав перед ним. Друже! Учора, напевне, сталося щось надзвичайне, і воно пригнало їхню вельможність додому. Адже вчора князь був у професора! Можливо, говорячи про те, про се, він натякнув на якусь приємну реформочку — і ось тобі на, міністр уже квапиться з заручин додому й сідає до праці державі на користь. Я зразу здогадався про це з того, як він хропе. Еге ж, має статися щось велике, вирішальне. Ось побачите! Може, нам знову, швидко чи не швидко, доведеться запускати коси! Але ходімо, дорогий друже, під двері спальні і, як вірні слуги, послухаємо, чи їхня вельможність і досі снують у постелі свої глибокі думки.

Камердинер з візником підкралися до дверей і прислухались.

Цинобер хропів, вигравав, свистів у найхимерніший спосіб. Служники стояли в боязкій шанобі, аж поки нарешті глибоко зворушений камердинер сказав:

— Яка ж велика людина наш вельможний пан міністр!

Та рано-вранці внизу в міністровім домі зчинився гвалт. Якась стара селянка, одягнута в давно вилинялу, убогу святкову сукню, пропхалася в дім і напосілася на швейцара, щоб той негайно пустив її до синочка, до

малого Цахеса. Швейцар сказав їй, що тут живе його вельможність пан міністр фон Цинобер, кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками, а серед служників нема жодного, що звався б малюк Цахес. Але жінка, немов збожеволівши з радощів, закричала, що пан міністр Цинобер з двадцятьма гудзиками саме і є її коханий синочок, малюк Цахес. На її крик, на голосну лайку швейцара збіглися всі в домі, і гомін стояв дедалі дужчий і грізнішний. Коли камердинер зійшов униз, щоб розігнати челядь, що так нахабно порушує зранку спокій його вельможності, то жінку, яку всі вважали за божевільну, вже виштовхали з дому.

Сіла жінка на кам'яних сходах будинку з другого боку вулиці і почала плакати й нарікати, що лиха челядь не хоче пустити її до милого синочка, до малого Цахеса, який став тепер міністром. Навколо неї збиралося щораз більше людей, і вона їм знову й знову казала, що міністр Цинобер — не хто інший, як її син, що вона його назвала Цахесом, і люди врешті вже не знали, чи вона божевільна, чи, може, в її словах є-таки якась правда.

Жінка не зводила очей з Циноберових вікон. Аж раптом вона голосно засміялася, радісно заплескала в долоні й вигукнула:

— Онде він, онде, моє серденько, мій гномичок, доброго ранку, маленький Цахесе! Доброго ранку, маленький Цахесе!

Всі глянули туди і, побачивши малюка Цинобера, що в гаптованих яскраво-червоних шатах, перевішений орденською стрічкою Зелено-плямистого Тигра, стояв біля вікна, яке сягало до самої підлоги. Всю його постать було добре видно крізь великі шибки, глядачі зареготали й почали щосили кричати:

— Малюк Цахес! Малюк Цахес! Гляньте-но на того маленького причепуреного павіана, на ту химерну потвору, на того відьмака! Малюк Цахес! Малюк Цахес!

Швейцар, усі Циноберові слуги висипали надвір, щоб глянути, з чого люди так регочуть і чого так радіють. Та ледве побачили вони свого пана, як почали завзятіше від усіх реготати й нестямно кричати:

— Малюк Цахес! Малюк Цахес! Курдупель, потвора, відьмак!

Міністр, здавалося, аж тепер зрозумів, що знавісніла юрба на вулиці регоче не з кого іншого, як з нього. Він розчинив навстіж вікно, блиснув на юрбу розгніваними очима, закричав, зарепетував, якось по-чудернацькому вибрикуючи з люті, погрожуючи вартою, поліцією, тюрмою, фортецею.

Але чим більше його вельможність навіснів, тим дужчий здіймався регіт і гамір. Люди почали жбурляти в бідолашного міністра камінням, овочами, всім, що попадало під руку. Довелося йому сховатись.

— Боже милосердний,— злякано мовив камердинер,— то ж з вікна їхньої вельможності виглядала якась маленька огидна потвора. Що ж це таке? Як той вовкулака заліз до кімнати?

Він кинувся нагору, але, як і раніше, двері до спальні були зачинені. Він наважився тихо постукати. Жодної відповіді!

Тим часом, бозна-звідки і як, між людьми пішла глуха чутка, що маленька, смішна потвора таки справді малюк Цахес, який прибрав горде ім'я Цинобер і проліз нагору ганебною брехнею та ошуканством. Щораз голосніше здіймався крик:

— Геть тварюку! Геть! Здерти з нього міністерський сюртук! Замкнути в клітку! Показувати його за гроші на ярмарках! Обліпити його сухозлотницею й подарувати дітям на іграшку! Нагору, нагору! — І люди почали вибивати двері.

Камердинер у розпачі заломив руки.

— Заколот! Повстання! Ваша вельможність, прокиньтесь! Рятуйтесь! — кричав він, але відповіді не було, тільки почувся тихенький стогін.

Двері нарешті виламали, і люди, дико регочучи, гунули нагору сходами.

— Ну, всьому кінець! — сказав камердинер і з усієї сили наліг плечем на двері спальні. Вони, загуркотівши, злетіли з завіс. Але й там не було його вельможності, не було Цинобера! — Ваша вельможність! Ваша вельможність! Хіба ж ви не чуєте? Повстання! Ваша вельможність! Де ж ви ділися? Господи, прости мене грішного, де ж ви зволили дітись?

Так бідкався камердинер, розпачливо бігаючи по кімнатах. Та ніде не чув жодної відповіді, жодного звука, тільки глузлива луна ішла від мармурових стін. Здавалося, Цинобер зник безслідно, беззвучно. Галас надворі трохи затих. Камердинер почув голос якоїсь жінки, що зверталась до людей, і, глянувши у вікно, побачив, як люди помалу виходять із дому, тихо перемовляючись і грізно поглядаючи нагору.

— Заколот, здається, вщух,— мовив камердинер.— Ну, тепер його вельможність, напевне, вийдуть із свого сховку.

Він знов пішов до спальні, гадаючи, що цього разу конче знайде там міністра.

Він кинув навколо допитливим оком і раптом помітив, що з однієї гарної срібної посудини з вушком, яка завжди стояла біля туалету, бо міністр дуже цінував її, як коштовний подарунок самого князя, стирчать маленькі, тоненькі ніжки.

— Боже, боже,— вжахнувся камердинер.— Боже, боже, коли я не помиляюся, то це ніжки його вельможності, пана міністра Цинобера, мого ласкавого господаря.— Він підійшов ближче, заглянув до посудини,

здригаючись з жаху, й крикнув: — Ваша вельможність! На бога, що ви робите? Що ви там робите на дні?

Та Цинобер не озивався. Камердинер побачив, що його вельможності загрожує небезпека й що пора вже відкинути вбік усі церемонії. Він схопив Цинобера за ніжки... І витяг. Ах, мертві, мертві були його вельможність! Камердинер голосно заплакав. Візник, служники — всі збіглися, хтось кинувся по князевого лейб-медика. Тим часом камердинер витер бідолашного господаря, поклав у ліжко і вкрив шовковою периною, тільки зморщене личко визирало з-під неї.

Коли це до кімнати ввійшла панна фон Рожа-Гожа. Спочатку вона, бозна-яким чином, заспокоїла людей. Тепер підійшла до мертвого Цинобера, а слідом за нею з'явилася й стара Ліза, рідна мати маленького Цахеса. Мертвий Цинобер здавався тепер кращим, ніж будь-коли в житті. Маленькі очиці були заплющені, носик білий, на вустах застигла легенька лагідна усмішка. Але найперше впадало в око його темно-каштанове волосся, що лягало на плечі чудовими кучерями. Панна погладила малюка по голові, і миттю в чубі тьмяно заблищала червона смужка.

— О,— сказала панна, і очі їй радісно сяйнули.— О Проспере Альпанусе, великий майстре, ти додержав слова! Звершилась його доля, спокутувана ганьба!

— Ох,— сказала стара Ліза,— ох, милий боже, та це ж, мабуть, не мій маленький Цахес, той ніколи не був такий гарненький. То я, мабуть, зовсім надаремне прийшла до міста, і ви мені погану дали пораду, ласкава панно.

— Не ремствуйте, жінко,— мовила фея,— коли б ви робили все так, як я радила, і не вдерлися в цей дім раніше за мене, то все б скінчилося краще для вас. Я вам ще раз кажу: малюк, що там лежить у ліжку, справді ваш син, Цахес.

— Ну,— вигукнула жінка, і очі в неї радісно заблищали,— ну, коли його вельможність справді мій син, то мені в спадок залишаться всі гарні речі, які тут стоять навколо, весь дім, з усім, що в ньому є!

— Е, ні,— сказала панна,— вони вже для вас назавжди втрачені, ви пропустили той час, коли можна було виграти і майно, і гроші. Я вже казала, що вам не судилось бути багатою.

— То я вже,— мовила жінка, і сльози так і потекли в неї по обличчю,— то я вже й не можу взяти свого бідного малюка у фартух і віднести додому? У нашого священика є так багато чудових опудал із птахів та білок, то, може, він напхає мені й мого малюка Цахеса. Я б його поставила на шафу, щоб він там стояв у червоному сюртуці, з широкою стрічкою та великою зіркою на грудях на вічний спомин.

— Як вам могло,— скрикнула панна майже сердито,— як вам могло спасти на думку таке безглуздя! Викиньте його з голови!

Жінка почала схлипувати, нарікати, голосити:

— А що мені з того, що мій Цахес досяг високої шани, великого багатства! Коли б він залишився зі мною, я б його хоч і в злиднях виховала, зате він ніколи не впав би в той проклятий срібний горщик; він ще жив би, і я, може, мала б від нього і радощі, і втіху. Я б його носила скрізь у кошику, люди жаліли б мене і часом дали б якийсь гріш, а тепер…

Раптом у передпокої почулася хода, і панна випровадила стару, наказавши їй зачекати внизу під дверима, бо вона перед від'їздом порадить їй, як позбутися назавжди лиха і злиднів.

Рожабельверде підійшла ще раз до малюка і сказала тремтливим голосом, повним щирого співчуття:

— Бідний Цахесе! Пасинку природи! Я бажала тобі добра! Можливо, я помилялася, думаючи, що чудесний зовнішній хист, яким я тебе обдарувала, осяє благотворним променем твою душу і збудить внутрішній голос, що скаже тобі: "Ти не той, за кого тебе вважають, тож намагайся зрівнятися з людиною, на чиїх крилах ти, безкрила каліко, підносишся!" Але ніякий внутрішній голос у тобі не прокинувся. Твій зашкарублий, мертвий дух не зміг піднестись, ти не позбувся своєї дурості, брутальності, невихованості. Ах, якби ти залишився тільки маленьким нікчемою, невеличким, неотесаним невігласом, ти уникнув би ганебної смерті! Проспер Альпанус подбав про те, щоб після смерті тебе знов вважали за того, за кого вважали, завдяки моїй силі, при житті. Може, мені ще доведеться тебе побачити маленьким хрущиком, жвавою мишкою або прудкою білкою. Я тільки радітиму! Спи спокійно, маленький Цахесе!

Коли Рожабельверде покинула кімнату, туди зайшов князів лейб-медик із камердинером.

— Ради бога,— сказав лікар, коли побачив мертвого Цинобера й переконався, що всі спроби вернути йому життя будуть марні,— ради бога, як це сталося, пане камердинере?

— Ах,— відповів той,— ах, любий пане лікарю, у передпокої зчинилось жахливе повстання чи революція, все одно, звіть як хочете. Його вельможність, турбуючись про своє дороге життя, хотіли, мабуть, сховатися в туалет, але посковзнулись і...

— Ну, то він умер,— урочисто й зворушено сказав лікар,— він умер від того, що боявся вмерти.

Двері розчинилися навстіж, і до кімнати швидко ввійшов блідий князь Барсануф, а за ним семеро ще блідіших камергерів.

— Чи це правда, чи це правда? — скрикнув князь, та, ледве побачивши малюкове тіло, відсахнувся і, жалібно скривившись, підвів очі вгору й мовив: — О Циноберe!

І всі сім камергерів проказали за князем:

— О Циноберe!

Потім подіставали з кишень, як і князь, хусточки й поприкладали до очей.

— Яка втрата,— почав князь по хвилі мовчазного горя,— яка незамінна втрата для держави! Де знайти людину, що так гідно, як мій Цинобер, носила б орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками! Лейб-медику, і ви могли допустити, щоб умерла така людина! Скажіть, як це вийшло, як це могло статися, де тут причина, з чого вмер мій чудовий міністр?

Лейб-медик дуже пильно оглянув малюка, старанно помацав місця, де колись бився пульс, погладив його по голові, відкашлявся й почав:

— Найласкавіший пане! Коли б я задовольнявся тільки поверховим спостереженням, то міг би сказати, що міністр умер через цілковитий брак дихання. До цього браку дихання спричинилась неможливість дихати, а до цієї неможливості спричинилася знову ж таки стихія гумору, в яку міністр упірнув. Я міг би сказати, що міністр таким чином умер гумористичною смертю, але я далекий від такої поверховості, далекий від прагнення з'ясовувати нікчемними фізичними принципами все те, що природно й непохитно базується тільки на психічному грунті. Найласкавіший князю, я буду говорити відверто! Перший зародок міністрової смерті — це орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками.

— Як,— скрикнув князь, гнівно блиснувши на лейб-медика очима,— як, що ви верзете? Орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками, що його з такою гідністю, так елегантно носив небіжчик? Він причина його смерті? Доведіть мені це, бо… камергери, що ви на це скажете?

— Він мусить довести, мусить, бо…— вигукнули всі семеро блідих камергерів.

І лейб-медик повів далі:

— Дорогий, найласкавіший князю! Я це доведу, а тому, ніякого "бо"! Справа стоїть ось як: важкий орденський знак на стрічці, а особливо гудзики на спині шкідливо вплинули на хребтові вузли і водночас орденська зірка тисла на волокнисте сплетіння між грудо-черевною перепоною та брижевою жилою, яке ми звемо сонячним сплетінням і яке переважає в лабіринтних тканинах з нервових сплетінь. Цей важливий орган перебуває в різноманітних стосунках з мозковою системою, і, природна річ, тиск на вузли був шкідливий і для нього. А хіба вільна дія мозкової системи не є передумовою свідомості, виявом найповнішого поєднання цілого в одному фокусі? Хіба життєвий процес не є діяльністю в обох сферах вузлової та мозкової системи? Цього й досить, той тиск порушив функції психічного організму. Спочатку прийшли темні ідеї про потаємну самопожертву на благо держави у формі болючого носіння ордена і так далі; становище ставало дедалі небезпечнішим, аж поки, нарешті, цілковитий розклад вузлової та мозкової систем не призвів до цілковитого зникнення особистості. А такий стан ми позначаємо словом смерть! Так, найласкавіший пане! Міністр уже втратив свою особистість, себто був уже зовсім мертвий, коли впав у цю згубну посудину. Отже, його смерть мала не фізичну, а куди глибшу, психічну причину.

— Лейб-медику,— невдоволено перебив його князь,— лейб-медику, ви тут варнякали цілих півгодини, але щоб я провалився на цьому місці, коли зрозумів хоч півслова. Що ви хочете сказати своїм психічним та фізичним?

— Фізичний принцип,— почав знов лікар,— це передумова чисто вегетативного життя, а психічний, навпаки, робить можливим існування людського організму, для якого рушійною силою існування є дух, здатність мислити.

— І все-таки,— вигукнув князь,— я вас не розумію! Набалакали казна-чого!

— Я вважаю,— сказав лікар,— я вважаю, ваша ясновельможність, що фізичне означає тільки чисто вегетативне життя, позбавлене сили мислення, як ось у рослин, а психічне полягає в здатності мислити. Та коли воно в людському організмі домінує, то лікар повинен завжди починати з мислення, з духа, а на тіло дивитись як на його васала, що має підкорятися, коли цього забажає володар.

— Ого! — скрикнув князь.— Ого! Киньте краще ці балачки, лікарю! Лікуйте моє тіло і дайте спокій моєму духові, бо він мені ще ніколи не завдавав клопоту. А взагалі, лейб-медику, ви химерний чоловік, і коли б я не стояв отут, над трупом свого міністра, і не був такий зворушений, то я б знав, що зробити! Тепер, камергери, проллємо ще кілька сліз над катафалком небіжчика й підемо до столу.

Князь підніс до очей хусточку і схлипнув, міністри зробили те саме, і всі рушили до виходу.

Біля дверей стояла стара Ліза. Вона повісила на руку кілька вінків золотистої цибулі, такої гарної, що кращої й бути не може. Князь випадково глянув на неї, зупинився, скорбота зійшла з його обличчя, він лагідно усміхнувся й промовив:

— Скільки живу на світі, то ще не бачив такої чудової цибулі. Вона, мабуть, і на смак найкраща. Ви продаєте її, бабусю?

— Еге ж, продаю,— відповіла Ліза, низько вклоняючись,— продаю, ваша вельможність. Оце тільки цибулею і заробляю собі на шматок хліба. Вона солодка, як чистий мед. Чи не покуштуєте часом, ласкавий пане?

І вона подала князеві вінок найкращої, найблискучішої цибулі. Той узяв його, прицмокнув і гукнув:

— Камергери, а дайте-но мені хто-небудь ножика! Отримавши ножика, князь ретельно обчистив цибулину і трохи покуштував із середини.

— Яка смачна! Яка солодка! Яка міцна! Яка пекуча! — скрикнув він, і очі його радісно заблищали.— Мені здається, що я бачу перед собою небіжчика Цинобера, який мені киває і шепоче: "Купуйте, їжте цю цибулю, князю, на благо держави!"

Князь дав старій Лізі кілька золотих, і камергерам довелося розтикати по кишенях цілий вінок цибулі. І це ще не все: він наказав, щоб тільки стара Ліза постачала цибулю йому на сніданок. Отак мати малого Цахеса, правда, не розбагатівши, вибилась із злиднів, із усіх нестатків, напевне вже не без допомоги таємничих чарів доброї феї Рожабельверде.

Похорон міністра Цинобера був одним із найпишніших, які будь-коли доводилось бачити в Керепесі; князь, усі кавалери ордена Зелено-плямистого Тигра йшли за небіжчиком у глибокій жалобі. Дзвонили в усі дзвони, навіть вистрілили кілька разів із двох гармат, що їх князь придбав за великі гроші для феєрверку. Городяни, селяни — всі плакали, голосили, що держава втратила свою найкращу підпору і що, мабуть, ніколи вже не стане біля керма влади людина такого глибокого розуму, такої великої душі, такого доброго серця, перейнятого турботою про загальне добро, як Цинобер.

І справді, втрата лишилася незамінною, бо ніколи вже більше не знайшлося міністра, якому б орден Зелено-плямистого Тигра так личив, як незабутньому Циноберові.

РОЗДІЛ ОСТАННІЙ

Покірне прохання автора. Як професор Мош Терпін заспокоївся, а Кандіда ніколи вже не дратувалась. Як золотий жук продзижчав щось на вухо докторові Просперу Альпанусу, що попрощався й поїхав, а Бальтазар щасливо зажив з дружиною

Тепер, любий читачу, той, хто списує для тебе ці аркуші, хоче з тобою розлучитись, і його огортає смуток та острах. Він ще дуже багато знає всього про славетні діла малого Цинобера і залюбки розповів би тобі все, о мій читачу, бо його й самого до глибини душі захопила ця історія. Та ба! Озираючись на всі події, які перейшли перед твоїми очима в дев'яти розділах, він добре бачить, що в них є дуже багато чудернацького, шаленого, суперечного тверезому глуздові, і боїться, нагромадивши ще більше таких подій, втратити твою довіру, любий читачу, і таким чином зовсім зіпсувати стосунки з тобою. Він просить тебе з сумом та острахом, які раптом здавили йому груди, коли він написав "Розділ останній", щоб ти весело й невимушено дивився на ці образи, щоб навіть заприятелював із цими дивними постатями, які поет завдячує впливові примарного духа, званого Фантазусом, він, можливо, занадто захопився. Тож не дуже гнівайся на обох — на поета і на примхливого духа! Коли ти, любий читачу, інколи, може, усміхався в душі, то, значить, був у такому настрої, якого й хотів автор цієї оповіді, тому він і сподівається, що ти йому багато чого пробачиш.

Власне, історію трагічної смерті малого Цинобера можна було б на цьому й закінчити. Але чи не краще буде замість сумного похорону поставити на кінці радісне весілля?

Отож коротко згадаємо ще милу Кандіду й щасливого Бальтазара. Професор Мош Терпін взагалі був чоловік досвідчений, кмітливий, що, дотримуючись мудрого вислову "Nil admirari",19 вже з давніх часів мав звичку ні з чого не дивуватись. Але тепер сталося так, що, позбувшись усієї своєї премудрості, він раз у раз дивувався, аж поки, нарешті, не почав скаржитись, що більше не знає, чи він справді професор Мош Терпін, який раніше керував природничими справами в державі, і чи справді ще ходить на ногах, головою догори.

Спочатку він здивувався, коли Бальтазар відрекомендував йому доктора Проспера Альпануса як свого дядька, а той показав йому дарчий запис, згідно з яким Бальтазар ставав власником приміської вілли, що лежала за годину їзди від Керепеса, з усіма навколишніми лісами, полями й луками, і коли він, насилу повіривши своїм очам, побачив записане в інвентарну книгу коштовне начиння, ба навіть золоті й срібні штаби, вартість яких куди перевершувала багатство князівської скарбниці. Потім здивувався, коли крізь Бальтазарів лорнет побачив розкішну труну, в який лежав Цинобер, і йому раптом здалося, що ніколи не існувало ніякого міністра Цинобера, а був тільки маленький, незграбний, огидний курдупель, якого помилково вважали за розумного, мудрого міністра Цинобера.

Та найдужче здивувався Мош Терпін, коли Проспер Альпанус повів його по господі, показав бібліотеку й інші дивовижні речі, ба навіть зробив кілька прецікавих дослідів із рідкісними рослинами й тваринами.

Професорові спало на думку, що його власне дослідження природи нічого не варте, що він сидить у якомусь чудовому чарівному світі, немов замкнутий у яйці. Ця думка так його занепокоїла, що він почав нарешті скаржитись і аж заплакав, як дитина. Тоді Бальтазар повів його до просторої пивниці, де професор побачив блискучі бочки і пляшки з вином. Тут, сказав Бальтазар, він зможе краще, ніж у князівській винарні, студіювати вино і досхочу досліджувати природу в парку. На цьому професор і заспокоївся.

Бальтазарове весілля святкували в приміській віллі. І він, і його друзі Фабіан і Пульхер — геть усі дивувалися з надзвичайної краси нареченої, з чарівної зваби, що променіла від її вбрання, від усієї постаті. То справді її оточували чари, бо сама фея Рожабельверде, забувши свій гнів, прибула на весілля як патронеса Рожа-Гожа; вона ж таки і вбрала її, та ще й прикрасила найкращими трояндами. А всім же добре відомо, що вбрання дуже личитиме, коли до нього докладе рук фея. Крім того, Рожабельверде подарувала милій нареченій чудесне магічне намисто, і відколи вона його наділа, то вже ніколи не дратувалася через дрібниці: через погано зав'язаний бант, невдалу зачіску, пляму на білизні тощо. Ця властивість, що походила від намиста, додавала всьому її обличчю веселості й принади.

Молодий і молода були щасливі, як у раю, а проте — так гарно діяли таємні, мудрі чари Альпануса,— вони знаходили час ще й привітно поглянути на друзів, які в них зібралися, і сказати їм ласкаве слово.

Проспер Альпанус і Рожабельверде не забули оздобити весілля ще й найкращими дивами. Скрізь із кущів та дерев линули солодкі пісні кохання, із землі підіймалися столи, обтяжені найсмачнішою їжею, заставлені кришталевими пляшками, з яких хлюпало найшляхетніше вино, що вливало життєдайний вогонь у жили гостей.

Настала ніч, скрізь над парком повисли вогненні райдуги, і стало видно, як усюди пурхали мерехтливі пташки й комахи, і коли вони махали крильми, то сипалися мільйони іскор, сплітаючись у різноманітні чудові фігури, що мінялися, танцювали, гойдались у повітрі і зникали в кущах. І ще голосніше звучала музика лісу, і таємниче шумів вітерець, доносячи ніжні пахощі.

Бальтазар, Кандіда, всі друзі впізнали могутні чари Альпануса, але Мош Терпін, уже сп'янівши, голосно сміявся: він був певний, що то все витівки оперного декоратора і князевого феєрверкера.

Гучно задзвенів дзвін. Блискучий золотий жук спустився, сів на плече Просперові Альпанусу і ніби щось нишком прошепотів йому на вухо. Проспер Альпанус устав зі свого стільця й урочисто промовив:

— Коханий Бальтазаре! Мила Кандідо, друзі мої! Настав час — Лотос кличе мене! Я мушу з вами розлучитися!

Він підійшов до молодих і тихо заговорив до них. Бальтазар і Кандіда були дуже зворушені. Проспер, мабуть, давав їм різні добрі поради і нарешті щиро обійняв їх обох. Потім обернувся до панни Рожі-Гожі і також тихо заговорив із нею — мабуть, вона давала йому всілякі доручення, пов'язані з чарами і господарством фей, які він охоче взявся виконати.

Тим часом згори спустилася невеличка кришталева карета, запряжена блискучими польовими кониками, з срібним фазаном на козлах.

— Прощавайте, прощавайте! — вигукнув Проспер Альпанус, сів у карету й полетів угору понад вогненні райдуги. Нарешті його екіпаж став маленькою блискучою зіркою, і вона зникла за хмарами.

— Прекрасний монгольф'єр,20 — пробурчав Мош Терпін і, переможений силою вина, поринув у сон.

Бальтазар, пам'ятаючи поради Проспера Альпануса, розумно користувався чудовим приміським маєтком, справді став добрим поетом, а оскільки й інші властивості маєтку, про які говорив Проспер Альпанус, маючи на увазі милу Кандіду, теж справдилися, бо Кандіда ніколи не здіймала намиста, яке їй подарувала патронеса фон Рожа-Гожа на весіллі, то нічого не бракувало, щоб Бальтазар зажив найщасливішим родинним життям, радісним і веселим, яким тільки може зажити поет із прекрасною молодою дружиною.

Отож казка про малюка Цахеса, прозваного Цинобером, тепер справді має цілком щасливий

КІНЕЦЬ.

1 — Рюкснер Георг (перша половина XVI ст.) — німецький історик; у своїй "Книзі турнірів" (1530) дав опис гербів найвідоміших дворянських родів.

2 — Джінністан — країна духів, джіннів, у арабських народних казках.

3 — Гра слів: німецькою мовою слово "філістер" означає самовдоволену, обмежену людину і водночас це назва філістимлян, народу, що наприкінці другого і в першій половині першого тисячоліття до н. е. заселяв південну частину східного узбережжя Середземного моря; за біблійними переказами, Самсон, давньоєврейський міфічний герой, вибив філістимлян кінською щелепою, коли вони хотіли полонити його.

4 — Дякую (лат.).

5 — Мій дорогий (франц.).

6 — Фуке, Фрідріх де ля Мот (1777 – 1843) — німецький письменник-романтик.

7 — Кранах, Лукас Старший (1472 – 1553) — видатний німецький художник; у своїх картинах на релігійні та міфологічні теми давав гуманістичне трактування образу.

8 — … картезіанський чортик — іграшка: порожня всередині скляна фігурка, що плаває сторч у воді.

9 — Референдарій — помічник судді в давньому німецькому суді.

10 — Віотті, Джованні Баттіста (1755 – 1824) — італійський скрипаль і композитор.

11 — Каліостро, Алесандро (справжнє ім'я та прізвище — Джузеппе Бальзамо (1743 — 1795) — авантурник, алхімік і "чудотворець", відомий своїм шахрайством у багатьох країнах.

12 — Віглеб, Йоганн Християн (1732 — 1800) — німецький хімік, автор книжки "Уроки природної магії".

13 — Горбатий (франц.).

14 — Зороастр (або ж Заратустра, 7 — 6 ст. до н. е.) — легендарний пророк і реформатор стародавньої іранської релігії, укладач священної книги іранських народів "Авести".

15 — Оксгофт — бочка на дванадцятеро відер.

16 — Ревун Вельзевул. Ліннеєва мавпа Вельзевул, чорна, бородата, на ступнях і коло хвоста темно-червона (лат.).

17 — Мавпа Вельзевул із чіпким хвостом (лат.).

18 — … багато в небі й на землі такого, що нашій філософії й не снилося — слова Гамлета з однойменної трагедії В. Шекспіра.

19 — Ні з чого не дивуйся (лат.).

20 — Монгольф'єр — первісна назва повітряної кулі яку винайшли брати Монгольф'єри: Жозеф-Мішель (1740 – 1810) і Жак-Етьєн (1745 – 1799).